

СУЧАСНІСТЬ

СІЧЕНЬ 1970 • Ч. 1 (109)

**ЛІРИЧНІ МІНІАТЮРИ М. ВОРОБ-
ЙОВА**

**НОВА НОВЕЛЯ М. НЕЧИТАЙЛА-
АНДРІЄНКА**

**ІВАН ДЗЮБА: ШЕВЧЕНКО І ХО-
МЯКОВ**

**КИЇВСЬКІ ДИПЛОМАТИ В НЬЮ-
Йорку**

**ВІДПОВІДЬ Р. РАХМАННОГО
Д. ПАВЛИЧКОВІ**

**«SUČASNIST» — JANUAR 1970
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III**

АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.

**ШІСТДЕСЯТ ПОЕТИВ
ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ**

Упорядкування, вступна стаття і довідки
Богдана Кравцева

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі силюети окремих поетів. Видання має XXIV + 300 сторінок.

Ціна: в м'якій оправі — 3,50 дол., в твердій оправі — 5,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо адресувати до:

PROLOG RESEARCH CORPORATION
875 West End Ave. Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025
USA

або до видавництва журналу «Сучасність».

«Суспільно-політична бібліотека», ч. 18, вид-ва ПРОЛОГ

Іван Майстренко

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол., або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

Поль Кльодель

БЛАГОВІЩЕННЯ МАРІЇ

у перекладі Віри Вовк

Ціна книжки, що має 94 стор., — 2,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

СУЧАСНІСТЬ

Юрій Соловій,
Тарас Шевченко,
олія, 125 × 100 см.
(Із збірки Б. Ковальського).

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

СІЧЕНЬ 1970 · Ч. 1 (109)
РІК ВИДАННЯ ДЕСЯТИЙ
МЮНХЕН

ВИДАВНИЦТВО

Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

РЕДАКЦІЯ

Богдан Бойчук,
Вольфрам Бургардт (головний редактор),
Богдан Кравців,
Аркадія Оленська-Петришин,
Мирослав Прокоп,
Роман Рахманний,
Богдан Рубчак,
Володимир П. Стахів.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

«Sučasnist»,
P.O. Box 3461
London, Ontario
Canada

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА Й АДМІНІСТРАЦІЇ —
див. нижче, HERAUSGEBER

* * *

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

HERAUSGEBER

Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.,
8 München 2,
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67),
Bundesrepublik Deutschland

GESCHAFTSFÜHRER

Roman Tymkewycz.

DRUCK

«Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19,
Bothmerstraße 14,
Bundesrepublik Deutschland.

Ліричні мініатюри

Микола Воробйов

* * *

Жовті купи листя
накукурікав півень
нагромаджені куши гілля
чорного обрію
розгрібаються синьою бородою
із граблями холоду
срібні сироти в ямках від коней
лякаються дощу
і цвяхи переставляють рукою
в червоні черевички дітей осени
коричньовий звір у груші
вусами ворушить.

* * *

Жінка із тілом
як дерево біле без кори

Кору можна зняти коло вогню
коли темно щоб розвести вогонь
кору можна зняти коло води

Коли вона знімає кору
на ліси опускається дим.

У СЕЛІ

Конвалії запалюють
білого жука
що під синім каменем
протіка

Круглі хатки
білими камінцями
клацають у м'яті

Випадає дупло
і літає.

ВДОМА

Під хату шлях
 листя калюж простяг
 скрип дверей
 як сухий сірник
 на обличчі солодкий коник

Піч потемніла ружами
 листок у відрі
 знайшов ім'я
 моїми устами
 м'яко

Мідна гармошка
 в містечку
 грає в цей час
 грається кіт у стіні
 синім дубцем із шибки
 млиняник нявка заївсь
 коло синиць
 що цілують вікна.

* * *

Вечір крапчастий
 в деревах моркву гризе
 під засушеною квіткою
 хата сторінку чита

В клубок білих ниток
 заховався кіт
 дивиться на кашель
 що візерунком синім
 коло баби спить

Метелика тримає свічка і він
 плачем тисне шибку.

ВІК ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Зрубані гілки відкриті дверима
 у тому домі горить лісоруб
 по сірих дошках
 і побудовує кімнати

Гілки зачиняють двері
 в їх тіні він ляже і засне

в темряві шукатиме як ввійти
і подумає про нікчемну цю роботу
Потім його знайдуть у стовбурі
як сірий осколок
і відзначать вік цивілізації.

СУРМАЧ

Робітники з контори дівчата і стара жінка
одні і ті ж
в один і той бік сидять і ідуть
а хлопець із землистим лицем
стоїть і дивиться назад

У нього кремовий піджак
і нічого у руках немає
тільки квиток на один раз
мовчить як у магазині м'яч
мовчить сурмач.

У п'їтми часу

Михайло Нечитайло-Андрїєнко

«Невелике місто М. (у департаменті Тарн і Гарона) стало місцем подій, які схвилювали й занепокоїли усіх його мешканців. Пані Н. знайшли мертвою в одній з кімнат її замка. Кілька днів пізніше знайшли мертвою у власному домі пані Л. Обидві пані народилися в місті М. і користувалися великою пошаною серед його мешканців. Обидві вони були вже в похилому віці, і їх смерть могла бути зовсім природною. Але лікар відмовився видати дозвіл на похорон: він ствердив, що в обох випадках смерть була наслідком удушення. Ніяких слідів убивця на місці злочину не лишив. Не було помітно ні неладу, ні слідів боротьби в кімнатах, де були знайдені обидві пані. Усі коштовності, які були в обох домах, не були торкнені. Слідство в такій справі становило багато труднощів.

Відоме було, що населення цього міста, як й інших міст у цих краях, поділене на два ворожі клани. Причина їх давньої ворожнечі дуже темна і мало зрозуміла навіть самим ворогуючим, виключаючи тих небагатьох, що керують обома кланами. Але вони суворо оберігають свої таємниці від непосвячених. Причина ворожнечі губиться десь у п'їтмі минувшини».

Це повідомлення в газеті зацікавило мене, зокрема й тому, що назва міста М. була мені добре знайома. Та й нічого дивного в цьому не було, бо в департаменті Тарну й Гарони, у місті Б., я прожив біля одного року. За цей час мені трапилося побувати в багатьох містах і селах цієї області, близької до еспанського кордону. Нічого дивного, що мені доводилося зустрічати назву цього міста на картах області, чути, можливо, цю назву в розмовах, нарешті, переїздом і побувати в ньому.

Здавалося б, яке це все могло мати значення? А проте назва міста не виходила мені з пам'яті, я намагався встановити, чому ця назва мені так добре відома, і нарікав на свою пам'ять. Місто було надто мале, щоб його позначали на мапі Франції, а мап тих місцевостей у мене не було. Тим часом назва міста лізла мені в голову так настирливо, що я вирішив переглянути свої старі записники і бльоки з часів перебування в департаменті Тарну й Гарони. Можливо, в них знайдуться якісь записи, що наведуть мою пам'ять на це надокучливе місто М.

У бльоки, які я завжди мав при собі, не було чого так дуже записувати; хібащо яку адресу, число телефона.

А поза тим вони звичайно повнилися ескізами, рисунками, зробленими мимохідь, за кілька хвилин, кожного разу, коли щось зупиняло і впадало в око. Іноді під таким ескізом ставилася дата, а то й назва місцевости. Робилося це, очевидно, «для пам'яті», але в дійсності ці бльокноти ніколи не переглядаються, а з часом губляться й зникають.

Проте, я розшукав кілька бльокнотів, що збереглися з того часу, і почав їх перегортати. Кожний ескіз воскрешав у пам'яті давно минулий, давно забутий день.

Ось кілька ескізів, накиданих у невеличкому селі, можливо, найбільш відлюдному з числа тих, які доводилося бачити в тих місцях: дворів двадцять-тридцять не більше; усе село можна було перейти за кілька хвилин. І одначе це сільце чимось особливо примітне. Розташоване на невеликому й невисокому пагорбі, воно було оточене стіною, яка наче б підтримувала пагорб. Здаля виглядало, ніби сільце було розташоване на величезному дерев'яному зрубі. Колись це було невелике укріплене місто, невелика фортеця часів завоювання Галлії римлянами. Стіна досить добре збереглася: римський цемент засвідчив свою якість і тут. Звичайно, одноповерхові будинки мали тепер дещо інший вигляд, і над ними підносилися невисока дзвіниця маленької церквочки, та в цілому сільце лишалося таким самим, як і було. Воно не розрослося. Жодна садиба не вийшла за лінію укріплень.

Протягом двох тисяч років творилися й зникали цілі держави, вибудовувалися величезні міста, іноді були руйновані й відбудовувалися наново, дороги в різних напрямках поперетинали всі країни, світ безмежно змінився й ускладнився, а сільце обабіч від великих шляхів лишилося таке саме, продовжуючи далі своє тихе й скромне існування. Було щось рішуче зворушливе у цій скромності. Так принаймні здавалося мені, коли я сидів у єдиній крамничці цього сільця при склянці вина. Харчова крамничка й каварня становили одне ціле, а в тій частині, що являла собою каварню, був лише один столик.

Вино в глечичку, який стояв передо мною, ледве чи істотно відрізнялося від того, яке пили тут колись римські легіонери. Господиня крамнички, як і все місцеве населення, говорила з сильним південним акцентом, вимовляючи по-італійському виразно літеру *p* і *e* в кінці слова, яке у французькій мові вже не вимовляється. Мені уявлялося, що вона говорить мовою, близькою до латинської. «*Gallia in tres partes divisa est...*» — пригадалася мені фраза, якою починається «Галльська війна» Юлія Цезаря. Далі я вже не пригадував. Та коли мої історичні знання були скупі, — на цьому місці вони були ніби одушевлені. Здавалося, ніби, приїхавши сюди на вельосипеді, я відбув подорож у глибину минулих часів.

Ось ескіз розташованої на віддалі від інших ферми. І він викликає спогад. Я приходив сюди з моїм тодішнім приятелем Мерлі. Родом він був з того невеликого міста, в якому я жив, тинкар за фахом. Він мав власний досить гар-

ний будинок з садом і був єдиний у місті містечь-аматор. У своїх вправах з живопису він був цілковито самотній у своєму місті, і моя поява викликала в його житті велике пожвавлення. Ми зблизилися на ґрунті живопису. Кожної неділі Мерлі виходив зо мною малювати пейзажі, іноді ми заходили й дуже далеко, ішли в сусідні села, на далекі фарми. Його, звичайно, в околиці всі знали і радо приймали. Мила людина дуже доброї вдачі, він був завжди радіий, коли вдавалося зробити мені якунебудь послугу.

Показуючи на кілька фарм, розкинутих по горбах цієї хвилястої місцевости, Мерлі сказав:

— Селяни, що живуть по цих фармах, — нащадки рабів.

— Яких рабів?

— Ви ж знаєте, що в давні часи за війни полонених приводили в свою країну, і вони перетворювалися на рабів.

— Але в який час, після якої війни привели сюди їх предків?

— Цього вже ніхто не пам'ятає, але всі знають, що вони нащадки рабів.

Це значило, що країна має свою пам'ять, відмінну від писаної історії, в якій говориться тільки про події великої ваги; а усні перекази передаються з покоління в покоління навіть тоді, коли подія вже втратила будь-яке значення. Ця заувага виявиться не зайвою у дальшому розгортанні нашої оповідання.

Мої пошуки виявилися не без наслідків: на двох-трьох зарисовках я знайшов записи місцевости, де вони були зроблені; це було містечко М., назване в газеті. Не даремно мені здавалося, що я знаю це містечко, що я там бував. Тепер весь той день, що я пробув там, який, здавалося, зовсім витерся з пам'яті, пригадався відразу, і то до найменших подробиць.

Потрапив я до містечка М. зовсім випадково. Я їхав автобусом до зовсім іншого, далеко більшого міста. Сполучення не було налагоджене. Автобус ходив, здається, один раз на день, і пасажирів було багато. При мені був складаний мольберт, скринька з фарбами і двоє полотен на підрамниках, складених разом; через плече на паску висіла солдатська баклага з вином. Я стояв, стиснений іншими пасажирами, на площадці. Далека подорож у такому становищі мало приваблива, особливо коли попереду чекає день праці і повернення додому тим самим автобусом. Я вирішив відмовитися від дальшої подорожі і зійшов на ближчій зупинці. Це й було містечко М., роздерте тепер незрозмілою ворожнечею якихось таємничих кланів. Розуміється, тоді я був зовсім далекий від цих думок.

Містечко виявилось найзвичайнісіньким для цих місцевостей, і я лагодився вийти на околицю, щоб подивитися на нього збоку, сподіваючися знайти підходящий мотив для роботи. Лише одна будова зацікавила мене. І то зацікавила

єдино своїм замкненим, суворим виглядом. З погляду архітектури в ній не було нічого прикметного, було щось радше дивне. Фасада, що виходила на невелику площу, являла собою величезну білу стіну, на якій були несиметрично розкидані кілька готичних вікон. І були вони розташовані лише на другому й третьому поверсі. Унизу вікон не було; дивним здавалося й те, що не було вхідних дверей. Вікна були готичні, хоч у цілому дім не був готичної архітектури.

Я дивився, намагаючися вгадати сліди пізніших перебудов, і збирався вже відходити. Але треба ж було побачити вхід до цього дому. Він був збоку, далеко від головної стіни, що виходила на площу. Це були низенькі, вузькі двері, зовсім непропорційні до розмірів цього дому. Здавалося, що в цей дім намагалися входити непомітно. Двері були нові, дерево недавно відполіроване і ручка дзвінка добре вчищена. Нормально на дверях старих будівель буває молоток. У цій місцевості найчастіше він буває у формі невеликої жіночої руки з бронзи, яку треба піднести і постукати нею об бронзову плитку, на якій рука лежить.

Я обійшов будинок, намагаючися знайти якінебудь деталі в архітектурі, які допомогли б мені точніше визначити його вік. Але нічого примітного не було, і я пішов геть. Та проте будівля мене інтригувала, я знову повернувся, обійшов її і зупинився при дверях. Не було сумніву, що ця будівля була вибудована для людей, які хотіли відгородитися від усього світу. Але що могло критися зараз у цьому зовсім ізольованому домі? Я постояв ще якусь хвилину перед дверима і... подзвонив.

Відкрили не відразу. Вийшла дама, далеко не молода; у її якое особливо високо зачесаному волоссі білих ниток було стільки ж, що й чорних. Риси обличчя були, як кажуть, правильні, дещо сухуваті, дещо суворі. На ній був фартух, але ясно було, що вона господиня. Вона дивилася на мене здивовано й запитально.

— Прощу вибачити мені, пані, що турбую вас. Я перебуваю переїздом у цьому місті і звернув увагу на ваш замок. Є замки, які в певні дні й години можна оглядати, і я хотів би дізнатися...

Я навмисне сказав — замок, думавши таким чином знайти виправдання для себе, чому я так безцеремонно дзвоню в чужий дім. З другого боку, я думав, що господині буде приємно почути, що її дім називають замком. Але ця пані була не з тих, кого можна було впіймати на такий легенький комплімент.

— Місцеві мешканці називають цей дім замком, — сказала вона. — Їм хотілося б, щоб у їх місті був замок, але це просто приватний дім. Він зовсім не призначений для огляду.

Пані говорила зовсім без місцевого акценту, від чого я вже давно відвик.

— Прошу вибачити мені, пані.

Вона зачинила двері, потім знову відкрила.

— Ви мистець? — спитала вона, очевидно помітивши мій мольберт і полотно.

— Так.

— Якщо він вас цікавить, я покажу вам свій дім. Заходьте. На жаль, у мене дуже мало часу.

У вестибюлі, куди я зайшов, масивна колона, яких півтора метра товщини, ніби підтримувала весь дім. Обвинені навколо колони широкі кам'яні сходи вели на вищі поверхи. Унизу, при перших східцях сходів, невелика статуя мадонни в ніші зустрічала того, хто входив. Така конструкція сходів мені завжди подобалася своєю простотою й монументальністю. Уперше трапилося мені бачити такі сходи у Празі, пізніше в Орлеані й Діжоні.

Якщо дім здавався замкнутим і непривітним зокола, то в середині це враження ще більше посилювалося. Вузькі, рідко розміщені вікна освітлювали лише невеликий простір. Треба було посуватися у напівпітьмі, орієнтуючися на світло з наступного, далеко розташованого вікна.

Ми пройшли темним коридором, переступили кілька східців угору, пані відчинила двері, і я встиг зауважити в півтемній кухні на столі овочі. Вона зняла й кинула набік фартух, бож не могла приймати мене в фартусі, і ми знову увійшли в темряву. Нарешті, вона відкрила широкі двері і сказала:

— Заходьте, це сальон нашого дому. За двісті п'ятдесят років, відколи дім належить нашій родині, тут ніщо не змінилося. І фотелі лишаються на тих самих місцях, де завжди стояли. Сюди мало хто заходить.

Облицювання стін, обшивка фотелів були тьмянозеленого тону, вицвілого й збляклого. Фотелі стояли, творячи широке півколо, так щоб ті, що сидять, були звернені обличчями одне до одного. На стінах було кілька портретів. Усе було сухе й суворе. Ледве чи в цьому сальоні будь-коли танцювали. Це скоріше могла бути зала для нарад. Прозорі фіранки на вузьких вікнах пропускали тьмяне, розсіяне світло. Усе було примарне.

Я дивився на сальон, здається, довше, ніж на це дозволяли обставини. Тепер я пересунувся по нитці часу не в галло-римську добу, як то було в сільській крамничці, а, пропускаю, в середину 18 віку. Меблі чи речі, які ми розглядаємо в музеях, уже відірвані від природного для них оточення, вони ніби позбавлені умов свого нормального існування. Їх помістили в чуже для них оточення, розмістили так, щоб їх можна було оглядати, виставили на показ. Тому то від них і дихає музейним холодом. Цей же сальон якимось дивом уникнув натиску часу, тут усе лишалося на своїх місцях, зрослося, зжилося з оточенням.

— Це бібліотека, — сказала господиня, відкриваючи двері до дуже великої темної кімнати. — На жаль, штори спущені і тут темно.

Я не міг наполягати, і ледве розрізняв високі шафи з книгами, посередині стіл.

Прощаючись, господиня попросила мене почекати і скоро повернулася, тримаючи в руках невелику брошуру.

— Ви можете взяти цю брошуру, у мене їх є кілька. Тут є кілька слів про наш дім.

Я подякував господині:

— Бачив у вас те, чого не можна побачити в музеях, — сказав я.

Вона усміхнулася. Цей комплімент вона, очевидно, оцінила ліпше, ніж мій «замок».

Брошура, складена, мабуть, місцевим любителем старовини цього краю, у мене збереглася. Кілька рядків у ній було присвячено домові, який я відвідав. Дім був побудований у кінці 16 віку для духовних осіб вищого звання. Барокко здавалося їм стилем модерним, вони не визнавали його і хотіли, щоб їх дім був побудований у старому готичному стилі. Але в 16 віці дух готичного стилю вже випарився; цим пояснюється незугарність будови в цілому, і суворий монастирський її вигляд, і сальон, який служив, очевидно, місцем зібрань і нарад.

Господиня дому безумовно належала до аристократичного роду, але вельми збіднілого, коли мусіла була жити, сама чи з родиною (крім неї, я нікого в цьому домі не бачив), в такому незатишному й непривітному домі. Вона й народилася в цих місцях, але що говорила без найменшого місцевого акценту, це свідчило, що освіту вона одержала й жила в дитинстві десь у північних департаментах. Можливо, в Парижі, бо з нашої розмови виявилось, що Париж вона добре знає.

Мешканці цих країв не лише говорять по-французькому з сильним акцентом, але між собою (особливо селяни) вони говорять своєю окремою мовою, яка не належить до родини романських мов. Про походження цієї мови вони самі нічого не знають. Мені не траплялося на цю тему нічого читати. Кажуть, що ця мова має дуже далеку схожість з катальонською. Усе схиляє до припущення, що в основі цієї мови лежить мова корінного населення цих місць, яке жило тут до приходу римлян. Багато є французів, які не знають, що в цих місцях мешканці говорять відмінною від французької мовою. Не знав цього й я.

По двох чи трьох днях після мого приїзду до міста В., коли я малював на вулиці пейзаж, мене оточив гурт дівчат-підлітків, які, видимо, вийшли зо школи. Вони тихенько про щось розмовляли.

— Це дім пані Бідуш, правда? — запитала мене одна з дівчат, показуючи на один з будиночків на моєму полотні. Дівчинка не могла припустити, щоб хтонебудь на світі міг не знати, хто така пані Бідуш і де вона живе.

— Так, це дім пані Бідуш, — відповів я, щоб не вдаватися в пояснення. Дівчатка продовжували розмову, і тут я з подивом зауважив, що вони говорять мовою, зовсім відмінною від французької.

— Якою мовою ви говорите? — запитав я.

Дівчатка переглянулися, ніби якимось зняковівши, і одна з них знизала плечима, зробивши невизначний жест. Вони нічого не відповіли. І не знали, що відповісти. Як пояснити цьому невідомому, що вони говорять тією мовою, якою говорять їх матері, батьки, сусіди, своєю мовою? Не тією, якою їх навчають у школі, якою вони говорять от зо мною і з тими, хто їх мови не розуміє.

Той хто приїжджає в ці місця, зупиняється на короткий час у містах по готелях, будь-куди прийшовши, говорить по-французькому і виїжджає, не підозріваючи, що мешканці цих міст говорять між собою своєю окремою мовою. Щоб це зауважити, треба пожити тут тривалий час по містечках і селах, нав'язати знайомства з місцевими мешканцями, бувати в них дома, по фармах, що розташовані недалеко від сіл.

Мені трапилося працювати поблизу фарми, розташованої далеко від міста, від битого шляху. Господар фарми, проходячи повз мене, на мое bonjour, merci — нічого не відповів. У цьому була не тільки ненормальність, невічливість, а й просто таки щось вороже. Скоро я зауважив, що за моєю спиною гурт дітей спостерігає, як я працюю, але вони сиділи далеко і не намагалися розпочати розмову, як це звичайно буває. Я зрозумів, що їм заборонили до мене підходити.

Невдовзі я повернувся на цю фарму, цим разом уже з своїм приятелем Мерлі. Ми приготувалися до праці. Побачивши здалека господаря фарми, Мерлі звернувся до нього з привітанням місцевою мовою. Господар відповів йому. Потім до нас підійшла дівчина і промовила до Мерлі кілька слів.

— Господар запрошує нас на фарму, — пояснив мені Мерлі, — випити вина.

Ми зайшли в дім, який виглядом не був подібний на фарми, як їх звичайно будують у цій місцевості. Колись він мав інше призначення. Товсті, мало не на цілий метр стіни свідчили про його давнє походження. Я запитав Мерлі, чи не знає він, з якого часу може бути ця будівля.

— Цей дім стоїть з часів сеньйорів. Оце все, що ми про нього знаємо, — відповів Мерлі.

Кілька східців перед вхідними дверима вели до великої кімнати, у якій панував цілковитий нелад. Тут не турбувалися ні про зручності, ні про те, щоб надати приміщенню затишного й приємного вигляду. В'язки листя, мабуть, тютюнового, висіли на протягнених мотузках. При стіні стояло кілька чимось наповнених мішків, а по кутках стояли лопати й господарське знаряддя. Не було чогось зайвого й непотрібного. Усе було підпорядковане потребам праці. Великий масивний стіл свідчив, що це була, мабуть, їдальня і найпрудніша кімната в домі.

Мистці реалісти 17 віку любили, і зовсім слушно, малювати такі інтер'єри.

Тут, на цій віддаленій фермі, у далекому закутку, де я перебував, Париж здавався безмежно далеким, іншим світом. Тут навіть говорили не по-французькому, мовою старого Лянгедоку.

— Сьогодні господар ферми був привітніший, ніж тоді, коли я прийшов сюди першого разу, — сказав я Мерлі, коли ми поверталися додому.

— Це тому, що я був з вами і говорив з ним його мовою. Крім своєї ферми й нашого міста, куди він волами приїздить на базар, він нічого не знає. Французи, які не говорять його мовою, для нього так ніби чужинці, яких він уникає. Тепер обов'язкове навчання, і діти змалку навчаються по-французькому, а коли я був хлопцем, я знав багато селянських родин, які зовсім не знали французької мови.

Іноді я питав Мерлі, чи не знає він точніше, до якого віку належить церква цього міста, з якого часу стоять на перехрестях вулиць масивні, складені з цегли колодязі.

— У всякому разі все це будувалося після Альбійоїської війни, бо в час її наше місто, як і всі сусідні, було спалене й знищене дощенту.

Колодязі були прикметною особливістю міста. У них не було вже потреби, і вони були закриті важкими залізними плахами, бо у місті був проведений водогін. Підносилося питання про те, щоб їх зовсім знести й засипати, але місцеві люди протестували: вони призвичаїлися до своїх непотрібних колодязів і не хотіли їх позбутися.

Більшість будинків у місті мали два поверхи. Часто на нижньому поверсі містилася стайня. Така будова укладалася безсумнівно в давноминулі часи, коли коняка була конечним супутником людини. Тож і нормальне було, що людина й коняка жили під одним дахом.

Багато разів, проходячи повз такі стайні, коли в них були відчинені двері, я бачив там і господаря коняки, при якій він усе щось робив: чистив її щіткою, розчісував металевим гребенем гриву і хвіст.

По вулицях часто можна було бачити запряженого у візочок віслюка. Я його всюди зустрічав, і він мене знав:

кожного разу, коли дозволяли обставини, я давав йому шматок хліба. Увечорі він разом з коровами, тримаючися скромно позаду, йшов до ріки. Віслюк був старий. Міський коваль казав мені, що віслюк може жити дуже довго, що він цього віслюка знав, будучи ще малим хлопцем, і за його підрахунками цього віслюкові могло тепер бути п'ятдесят шість років.

Не беруся судити, скільки в цьому правди. Але цей віслюк і пильний господар добре вичищеної коняки так тісно пов'язані в моїх спогадах з цим містечком, що згадка про них не здається мені зайвою, хоч я ніби й ухиляюся далеко від лінії своєї розповіді. До того ж, і ця коняка і віслюк були нащадками тих, які брали участь у всіх страшних подіях цього краю, про які буде згадка далі.

Обидві ці породи тварин знищені теперішньою технікою, вони зникають і вже майже належать до минулого. Астрологія приділяла місце коневі під знаком Кентавра. Стародавні народи вважали, що кінь має здібність мислити. Його благотворний вплив на психіку людини поза сумнівом. Коні були ніби символом довір'я, ясности, готовости до самопожертви. Французькою мовою слова *cheval* (кінь) і *chevalier* (лицар) свідчать про їх нерозривний зв'язок.

*

Усе це пригадалося мені, коли я перегортав записні книжки. Я припускав, що коли вже мені вдалося встановити, чому назва містечка М. мені так добре відома, я побудуся надокучливої думки й забуду про газетне повідомлення. Але вийшло не так. Спогад про містечко М. не виходив з голови і наводив мене на довший ряд міркувань. Неприємно було думати, що пані, яка показала мені свій двосотлітній сальон, була задушена. А я не сумнівався, що це була вона. У газеті говорилося, що злочин учинено в замку, а іншої будівлі, якій пасувала б ця назва, у містечку не було. У газеті говорилося, що пані була літньою людиною. З того часу, як я її бачив, проминуло дванадцять років, і вона мала б бути вже літньою людиною. У газеті згадувалося, що обидві пані, яких знайдено задушених, належали до нотаблів цього міста, тобто людей значних, впливових, шанованих. І це визначення якнайкраще підходило до знайомої мені пані.

Я уявляю собі, що вбивство тієї іншої пані було помістою з боку іншого ворожого клану. Але що могли являти собою ці клани і що криється в п'їтьмі часу? Тут ми входимо в сферу, яку трудно досвідчити. У п'їтьмі часу треба посуватися помацки.

Багато віків цей край зазнавав навал. Кілька століть він був зайнятий римлянами, які, зрештою, мало уділяли уваги цій глухій провінції. На початку п'ятого віку тут пройшли вандалі, прямуючи через Іспанію й Гібральтар до Африки. Вони нищили все, що траплялося їм на шляху.

Вони вважали за потрібне витратити час і зусилля на те, щоб нищити виноградники й засіви. Вони кидали трупи в колодязі, знаючи, що доведеться ж з них брати воду як не їм, то їхнім ордам, що слідують за ними. Трудно знайти бо-дай якесь виправдання на це безглузде нищення. А втім, можна зауважити й таке: нищення, заподіяні вандалами в цілому, були незначні порівняно з нищеннями, що їх вчинили європейці в першій половині 20 віку, мавши за собою понад півтори тисячі років християнської культури.

Пізніше країна була зайнята вестготами, а у 8 віці сюди прийшли з захопленої ними південної Іспанії араби. Деякі села в цих місцевостях досі зберегли арабські назви.

Трапилось мені побувати в цих департаментах удруге, уже за інших умов: автотом, при переїзді з зупинками лише у великих містах. У записних книжках і з цієї подорожі збереглися нотатки з назвами міст: Тулуза, Бізье, Каркасон, Альбі. Назви цих міст відразу викликають у пам'яті Альбігойську ересь і війну початку 13 віку. У основі цієї ересі лежить давніша ересь — маніхейська, що зазнала змін відповідно до темних часів середньовіччя. Життя тоді вважалось лише підготовкою до смерті, а поняття останньої було піднесене до рівня свєрідного культу. Символом альбігойців була священна чаша Грааля, в якій містилося кілька крапель Христової крові, зібраних після розп'яття.

У легенді про св. чашу Грааля відбилось вірування катарів (так називали себе альбігойці), що первні добра і зла не являються первними самостійними: вони лише різні вияви Промислу Божого. Під час падіння янголів Люцифер, падаючи, загубив свою корону, з якої один великий емерод упав на землю. Друїди — жерці давньої Галлії, знайшли його і зробили з нього чашу. Знаючи про пришествя Христа, вони перенесли чашу до Палестини, і після розп'яття у неї було зібрано кілька крапель крові.

У зв'язку з цією легендою постала пізніша легенда про лицарів Круглого стола. Їхня мета була знайти заховану під час війни чашу. Було їх усіх п'ятдесят, і за Круглим столом по праву руку від короля Артура було одно вільне місце, на яке мав право сісти той лицар, який знайде чашу. Навколо лицарів Круглого стола творилися легенди, трубадури прославляли їх подвиги, а багато пізніше ці подвиги стали сюжетом для багатьох романів. З великою правдоподібністю можна припустити, що Сервантес читав ці романи. Поема про одного з лицарів Круглого стола — Персіфала була написана ще в 13 віці. Німецький варіант цієї поеми послужив Ваґнерові темою для однойменної опери.

Трубадури в ті часи, коли друкованих книг не було, рукописи були рідкістю і лише незначне число людей могло читати, відігравали важливу роллю. Вони були носіями переказів і в цьому розумінні ніби послідовниками і продовжу-

вачами справи стародавніх друїдів. Своєю музикою й піснями вони ширили освіту, поезію й музику в народі. Коли вони співали в палацах, перша пісня складалася звичайно з надзвичайно тонких і вишуканих компліментів господині дому. Але взагалі їх пісні були філософічного й релігійного змісту. У них відбивалися й події, що відбувалися в країні. Під час Альбігойської війни трубадури підтримували й обороняли катарів, свою країну. Але траплялися й винятки, ворожнеча просякала в усі верстви суспільства.

Співставляти трубадурів з співцями нашого часу неможливо так само, як неможливо порівнювати готичний собор з будь-якою архітектурною спорудою нашого часу.

Альбігойська війна тривала з перервами тридцять років. Інквізиція придушувала ересь з неслівською жорстокістю. Мешканців з окраїн Каркасону було вигнано з міста в самих сорочках і заборонено було будь-що з собою взяти. Але це була ще й гуманна кара. У Бізьє на наказ інквізиції було ув'язнено тисячі еретиків.

— Що з ними робити? — запитали спеціально з цієї нагоди присланого прелата.

— Убити всіх, — відповів він.

Йому зауважили, що серед ув'язнених є багато жінок і дітей, а то й таких правовірних, що потрапили в число еретиків помилково.

— Убити всіх. Бог своїх упізнає, — сказав прелат.

Церква таке заперечує і запевняє, що ці слова ніколи не були сказані. Можливо, й так. Як не були сказані й багато інших історичних фраз. Але не підлягає сумнівові, що з ув'язненими повелися неймовірно жорстоко: тисячі їх були вбиті або спалені на кострах.

На придушення альбігойців були послані хрестоносці. Вони пишалися своєю участю в хрестових походах і вважали себе покликаними обороняти праведну віру. Є свідчення, що їм були обіцяні землі страчених еретиків. Тому без великої помилки можна припускати, що, придушуючи ересь, вони мали на оці не лише релігійні переконання місцевих мешканців, а й розміри їх маєтностей.

Як завжди буває, при релігійних суперечках чисто релігійний бік справи відсувається на друге місце й поступається політичному: так було за Тридцятилітньої війни і в історії з янсеністами у 18 віці, коли дійшло не лише до зіткнення янсеністів з єзуїтами, а й до поділу паризької аристократії на два ворожі табори.

На початку 13 віку область, де відбувалася Альбігойська війна — Лянгедок, становила собою незалежне графство під управою графів Тулузьких. Париж був зацікавлений у придушенні ересі, щоб прибрати до своїх рук Лянгедок. На чолі хрестоносців стояли представники паризької

аристократії, населення ж Лянгедоку підтримувало своїх графів Тулузьких. Щойно в 1340 році, після падіння Каркасона, альбігойці припинили опір і Лянгедок був приєднаний до Франції.

Хвиля обурення і бажання помсти, викликана жорстокостями війни, прокотилася через усю країну. Коріння ненависти глибоко увійшло в землю. Але минали віки, релігійні суперечки забулися і втратили своє значення. Ледве чи хто, крім дослідників цієї доби, цікавиться питаннями догматичних розходжень між альбігойцями й католицькою церквою. Центральна влада встановилася давно й міцно. Тільки спогади про страшні події, від яких так довго кривавилася країна, зберігалися й передавалися з покоління в покоління, творилися перекази, легенди.

Якщо пам'ять країни зберігає спогади про походження від рабів невеликого числа селян, що справді вже не має якогось значення, то тим більше збереглася пам'ять про нащадків тих, що прибули з півночі, насильством посіли країну й захопили краці землі. Причини ворожнечі забувалися, але ворожнеча тривала, на неї знаходилися інші причини й інші форми вияву. Хлопчак у родині знав, що є в місті родини, ворожі його родині, є інші — прихильні, хоч не знав, які були на те причини. Входячи в життя, хоч і в якій би те було ділянці — у торговельній, політичній чи якій іншій, він тримався прихильної лінії поведінки стосовно одних і ворожої стосовно других. І син його засвоював ту саму лінію поведінки. Так укладалися клани.

Тільки окремі посвячені особи могли знати, в чому криється глибоке коріння ворожнечі, тільки вони тримали в руках нитки керівництва, щоб підтримувати свій клан і підкопувати ворожий. Лінія, що відокремлює людей півночі від людей півдня, для них не стерлася остаточно.

Всюди існують звичаї й обряди, зміст яких давно втрачений, але вони продовжують існувати і виконуються.

У містечку, де я тоді жив, одного вечора я побачив, що на горбах, які оточують містечко, поміж розташованими там фармами, світяться запалені там вогні. На околиці міста, на горбі, я побачив гурт дітей, що зібралися біля великого вогню. Я підійшов. Тут, при вогні, під керівництвом двох учительок були влаштовані виступи. Діти виступали з деклямацією віршів, співали пісеньки, виконували простенькі сценки. Була виконана сценка і на релігійний сюжет: як кількома хлібами Христос нагодував п'ять тисяч людей. Роллю Христа виконувала дівчина років десяти, одягнена в гарне, мабуть, для цього випадку пошите платтячко. Але це нікого, і мене в тому числі, не шокувало. З великої, повшеної збоку корзини дівчина діставала шматочки хліба і роздавала дітям, що сиділи навколо вогню, і всім присутнім.

Я запитав, чому всюди запалені вогні, і дізнався, що завтра, 23 червня, день св. Івана. Вогні розкладають за давнім звичаєм, щоб відзначити день святого.

У дійсності це не так. Вогні не мають жодного стосунку до святкування св. Івана. 23 червня — це день, коли сонце досягає своєї найвищої точки. У давньому, дохристиянському світі цей день був святом сонця, і в ніч проти цього дня запалювали вогні на честь бога сонця. Протягом тисячоліть звичай зберігся, хоч уже ніхто не знає, в чому зміст запалювання вогнів і яке це має відношення до св. Івана.

Особливо дивним здалося мені, що звичай запалювати вогні проти дня св. Івана, як я знав, існує і в нас на Україні. Очевидно, у давньому світі було багато спільних вірувань і обрядів навіть у країнах, далеких одна від одної. Усе це губиться в глибині віків.

Живучість деяких забобонів здається просто неймовірною. За уявленнями римлян, амулет у вигляді пальців, складених дулею, який знаходили багато разів при розкопках, охороняв від поганого ока. Але це переконання, як й амулет, зберігається в багатьох місцях Італії. І це не зважаючи на те, що ніхто й ніколи протягом тисячоліть не міг ствердити, щоб цей амулет дійсно хоч один раз виправдав своє призначення.

Коли я блукав по вулицях Каркасону, що є уламком давніх віків, чудом збереженим до наших днів, мені пригадалося, що я бачив ці вулиці й середньовічні укріплення у давньому фільмі. І назва фільму, і роман, за яким був зроблений сценарій, й ім'я автора його не збереглися в пам'яті. Професор, уродженець Каркасону (як, мабуть, і автор роману), живе в цьому місті в оточенні книг і рукописів, всеціло віддавши вивченню Альбігойської ересі. Але він не лише історик, він прихильник катарів і їх релігійних поглядів. За старими плянами в підземних ходах міста він шукає десь заховану священну чашу Грааля. І, нарешті, для сценічного ефекту, знаходить її в відкритому ним підземному храмі.

Усе свідчить про те, що постать професора не просто вигадка автора. Він його безсумнівно знав або, можливо, знав кількох і об'єднав їх в одній особі. Очевидно, що є люди, які схилиються над документами тієї доби не лише як безсторонні історики. Для них у переказах і легендах альбігойців є щось живе, що не втратило свого значення. Не всі нитки обірвалися, вони тягнуться іноді до нашого часу. Коріння з глибини час від часу пускає ростки, а вулкан, що його вважають погаслим, раптом вивергає дим і полум'я.

*

Багато часу проминуло відтоді, як були написані ці нотатки, і ось дивний заголовок невеличкої статті в газеті привернув мою увагу: «Інженер висвячений на священника в центрі країни Катарів».* І ось уривок з цієї статті:

* «L'Aurore», 9 липня 1968.

«Після восьмиденного перебування в семінарії (на цей час він був відокремлений від своєї родини) Александр Дюмзе, інженер, 46 років, уродженець Парижу, прийняв духовний сан. Висвятив його магістер Турель з Монпельє. Церемонія відбулася в церкві Ольонзаку, містечка з двома тисячами населення, розташованого в центрі того краю, який зазнав спустошення від релігійної війни, найжорстокішої з усіх, які знала Франція. Хрестоносці під командуванням жорстокого Симона де Монфора були покликані, починаючи з 1209 року, убивати всіх членів секти альбігойців (яких називають також катарами) з благословення папи Іннокентія III. У виборі місця висвячення є символічний зміст, який, безсумнівно, не залишився поза увагою вищих духовних авторитетів, які хотіли б, щоб для католицької церкви назавжди зникли останні прояви неприхильного упередження до неї з боку останніх непримиренних, які, не зважаючи на промінулі віки, нічого не забули».

Згадуючи день, коли я випадково потрапив до містечка М., дивний дім, який я відвідав, його господиню і велику віддаль часу, я намагаюся уявити собі, що могло штовхнути мене в незнайомому місті добиватися в чужий дім, до того ж зовсім непримітний архітектурою. Можливо, я відчував, що в ньому криється незвичайна таємниця.

Поетія міжвоєнного покоління

Роман Рахманний

Теоретики літератури визначають суть поетичного твору твердо й непоступливо, тож, мабуть, даремно сперечатися з ними. Як твердить один із них (Рене Веллек), поетичний твір — це своєрідна структура знаків, присвячена особливим естетичним цілям та існуюча сама собою, незалежно від переживань читача і навіть від переживань автора. Розуміти цю структуру й насолоджуватися нею всеціло спроможний, мабуть, лише той, хто знає внутрішні закони і систему вартостей тієї «структури» та ще й до того вміє застосовувати потрібну методу мистецької оцінки. Є різні методи оцінки, можна вибрати собі таку, яка до вподоби — чи для своїх власних міркувань, чи для дружнього обговорення.

Все таки, незалежно від того чи іншого погляду на структуру поетичного твору, жодна з метод не в силі цілком виключити від літературного процесу читача, що є споживачем естетичних цінностей і, якоюсь мірою, співтворцем поезії його покоління. Саме про нього, про читача поезії міжвоєнного покоління, буде мова в цьому нарисі.

Про давні, далекі від нас покоління звичайно не так уже тяжко говорити чи писати. Зате значно тяжче вчутися у світосприймання тих далеких нам читачів, тяжче зрозуміти поезію їхньої епохи так, як зрозуміли й відчували її вони самі за свого життя.

Про українське міжвоєнне покоління нині вже можна говорити спокійно і розсудливо. Літами й духом епохи воно вже віддалилося від нас на своєрідну оціночну відстань. Водночас ця відстань ще не така велика, щоб ми не зуміли проникнути її нашими розумовими спроможностями і радаром почуттів. Насправді нам порівняно легко визначити, як сприймали і як зрозуміли свою сучасну поезію читачі покоління між двома світовими війнами. Психологічно належать до того періоду багато з-поміж нас.

З погляду історика той період часово закруглений майже ідеально. З погляду читачів того покоління — це насправді два коротенькі десятиліття, обмежені двома дверима.

Одні двері (ті, що ліворуч) частково закриті; вони щойно випустили з пекла війни й революції мільйони людських істот на манівці нового століття. Люди ці — фізично поламани, духово розбиті, а в їхніх очах — тривожні надії.

Двері, що праворуч, ведуть у нове пекло війни з новим ламанням костей і душ, з новою загибеллю мільйонів людей.

А поміж цими дверми, немов святойванські вогники, тліють існування мільйонів молодих людей, для яких поезія є справжньою поезією з власним «онтологічним статусом». Статус не такий реальний, як його має скульптура; статус не такий ментальний, як його мають світло і біль, та й не такий ідеальний, як його посідає будь-яка геометрична фігура. Для читачів міжвоєнного покоління поетичний твір був справді «системою норм ідеальних понять взаемосуб'єктивного характеру», якщо вжити окреслення Рене Веллека.

В суті речі існували поруч два покоління людей, що зустрілися на тому міжвоєнному міжгіллі, між двома воєнними конфліктами. Перше покоління — це ті, що були юнаками під кінець війни та широко розкритими очима спостерігали вогні східноєвропейської революції. Друге — те, що народилося під кінець війни чи в час української визвольної революції, а виростало й дозрівало в атмосфері українського «штурм-унд-дранг-періоду» — ще одного спізненого літературно-суспільного процесу на нашій землі.

Соціолог без труду відкрив значні різниці між цими двома групами українців — читачів міжвоєнної поезії. (Мова тут про поезію, як репрезентантку літератури даного періоду, тому з практичних мотивів під терміном поезія треба тут розуміти всю літературно-мистецьку творчість. Водночас ідеться про письмєннішу частину міжвоєнного українського суспільства — ту частину, яка не лише «цікавилася» літературою, але й потребувала її мистецьких цінностей та її життєдайних сил для власного існування). У психологічному відношенні, обидві групи становили один суспільний прошарок нашого народу. У цілому, було це подвійне покоління людей, приречених на жертву. Приречені були й поети. Ось чому так лунко відбивалися в серцях читачів слова того поета, який своїм свіжим талантом увійшов крізь двері війни й революції у міжвоєнний період і прорік:

Як страшно!.. — Людське серце
Докраю обідніло.

З миттю, коли сказано ці слова, багато українських людей (читачів) перестали бути такими вбогими, якими були до тієї історичної миті. Словами того самого поета поезія відкрила їм нові обрії. Довкола них, за ними, понад ними і разом з ними унаочнилася їм життєва дійсність, як одвічна гармонія, як одвічний рух, ритмічний танець всесвіту. А рух — це життя й нові перспективи, думали вони.

На жаль, саме будь-яких реальних виглядів бракувало їм більше, ніж чого іншого. Тоді бо по всіх країнах (переможцях і переможених) блукали привиди непевности, жаху, нестатків; привиди, викликані економічною нестабільністю, політичним і духовим занепадом. На українській землі — сторозтерзаній і начетверо розкопаній чужими кордонами — стано-

вище ускладнювалося додатковим лихом: народ корчився під чужою владою, недавно упавши під час своєї першої великої спроби самовизначитися у «справжню історичну націю». Тож разом з голодом, недугами і смертю по нашій землі проходила ще й обида і непомітно викривлювала молоді душі — творців і любителів поетичного слова.

У ті часи більш, ніж будь-коли раніше, поезія була справжнім ліком для читачів, хоча вони ніколи не чували про західнього критика І. А. Річардса і не знали його думки про терапевтичну роллю літературної критики. Мабуть, не знали про нього й деякі українські поети першого десятиліття міжвоєнної повоєнної покоління. Вони просто фібрами своєї душі відчували все те, що коїлося в душах їхніх сучасників-читачів і намагалися відтворити той їхній душевний стан у своїх творах. Вони «одежу слова» виповняли «вогнем» власного таланту, а водночас і змістом свого покоління. Поезія рятувала те міжвоєнне покоління від розпаду в тяжких економічних, соціальних та політичних умовах під радянсько-російським володінням і під псевдодемократичними режимами Польщі й Румунії, а далі й на еміграції: в Празі та Варшаві. Поезія була «бритвою рятунку» і ліком на самотність для тих, які (як Драй-Хмара) відзначали свої дні «обвугленими сірниками» на стінах «камінного мішка» — тюрми. Читаючи нові вірші сучасних йому поетів, читач-в'язень зустрічав «літа молодії на калиновому мості», якого він ще, може, навіть не досяг за свого перебування на волі. Числячи в'язничні зими разом з поетом-в'язнем Богданом Кравцевим, читач-в'язень жив повноцінним життям, що його може подарувати людині тільки щире поетичне піднесення і відчуття справжніх вартостей, випробованих у межових ситуаціях. При допомозі поезії читач-в'язень і читач на волі встигали замолоду зрозуміти, що колись і їх може зустрінути ось яка доля:

Колись, як будні серце здавлять
І зрадить волю друг і брат —
Я знаю: буду банувати
За днями, що в залізах грат.

За ночами суворих келій,
Налитих померками вщерть,
Де йдуть юнацькі роки друзям,
Де з усміхом стрічали смерть.

(Б. Кравців)

За скромними словами скромної поезії відкривалися треті двері — до розуміння вічності навіть тоді, коли нитку фізичного життя переривано зовсім несподівано, коли, — як писав Богдан І. Антонич, — «у серці, мов зоря, застрягла біла куля».

Ось таким підходом до поезії в основному визначилося відношення міжвоєнного покоління до літератури та її творців. Насамперед зовсім раптово прийшло усвідомлення, що українські поети розсунули якусь незриму завісу, куди читачеві було «страшно і zarazом солодко заглянути». Це був світ нової поезії, ними раніше не баченої, не чуваної та й не відчуті. На перший погляд здавалося: ну, що ж: ті самі слова — прості й запашні, іскристі, «без золота, без каменю, без хитрої мови . . .»

Однак для міжвоєнних читачів це вже не був лише Шевченко, але ще якийсь додатковий крок вперед від нього. І коли перед очима читачів укладалися рівними рядками прості слова «золотого гомону» української поезії, тоді, здавалося, читачі припадали вухом до рідної землі і чули, як

то десь із сел і хуторців ідуть до Києва
Шляхами, стежками, обніжками.
І б'ються в їх серця у такт
— ідуть! ідуть! —

.
І всі сміються, як вино:
І всі співають, як вино:
Я — дужий народ,
Я молодий!
Вслухався я в твій гомін золотий —
І от почув.
Дививсь я в твої очі —
І от побачив
Гори каміння, що на груди мої навалили,
Я так легенько скинув —
Мов пух . . .
Я — навгасимий Огонь Прекрасний,
Одвічний Дух.

(П. Тичина)

Вони, читачі, щиро вірили цьому слову. Вони визнавали в душі, що справді

немає, каже, ворога,
Та й не було.
Тільки й єсть у нас ворог —
Наше серце.

(П. Тичина)

В їхніх душах вони виразно бачили того ворога:

А ми — лиш проба першої людини . . .
.
Ми ще ніколи не були собою,
Не підіймали стяга на морях,

Ні по чужих невиданих краях,
Де квіти квітнуть барвою новою.

(М. Рильський)

До того ніхто не промовляв до них такими безпосередніми словами, в такій формі і з такими глибокими почуттями, що дозволяли зрозуміти навіть, «яка на смак любов» (Є. Плужник). Ця поезія захоплювала їх у свій нестримний крутіж, що його висловив Григорій Косинка: «Моя доля загубилася в житах, і я хочу співати...» Разом з поетами співали беззвучно читачі, замкнені з поетами в сірі будні, проходячи з Гординським і Кравцевим, з Підмогильним, Нижанківським та Керницьким попри чужі цитаделі відчужених міст під чужою владою і чужоземною силою; разом з Антоничем вони відчували тісноту свого оточення, таку гнітючу, що здавалося тоді навіть «двом серцям тісно на світі широкому».

І тоді до болю хотілося вирватися поза межі цієї тісноти й вузкості. Ось чому в ранніх поезіях пластуна Богдана Кравцева на різні сторони світу розбігаються (як це зауважив Антонич) «дороги, дороги, дороги...» Бо їхнє покоління було причароване синьою далечинню:

Заполонила серце дорога,
Мов змія золотаста і лиява,
(Вбік — село і стрункі обороти,
А далеко — і курява і синява...)

(Б. Кравців)

Напевно автор не відтворював тільки саме молодіжне захоплення мандрами для самого чару мандрів. І не віддзеркалював він модної тоді «великої пригоди», запозиченої з репертуару англійського імперіяльного скавтингу й силоміць пропагованого кіплінгізму. На дорогах українського поета можна радше спостерегти сліди «Першої студентської мандрівки» Івана Франка на переломі 19 століття, коли українська молодь вперше усвідомила просту істину: пізнай свою країну, якщо хочеш пізнати себе самого особисто й національно. За Франкових часів невеличкі були для цього можливості. Ще менші були вони у міжвоєнний період. Зовнішні державні кордони і внутрішні поліційні обмеження зупиняли багатьох сміливців-мандрівників.

Але ці кордони й межі проривала поезія. У віршах ми мандрували по всій землі українській, як мандрували ми на крилах прозорої поетичної прози Антоненка-Давидовича та Івченкових «Напоєних днів». І завдяки поезії ми почувалися справжнім «морським народом», хоча ні ми, ні самі поети не жили над морем. Юрій Яновський навчив нас романтики моря, і ми почувалися нарівні з героями Джозефа Конрада. Олекса Влизько перетворював нас на твердих матросів, що безжалісно кинули свої серця «у шторми і штилі».

Правда, це був дуже романтичний підхід і до життя, і до поезії. Але це був романтизм формуючого зразка, хемічний процес усвідомлювання себе як «історичної нації». Можливо, не тільки з уваги на свої абсолютні мистецькі вартості, але й завдяки своїй наснажливій історіософії, чи не найпопулярнішим віршем того покоління було «Слово о полку Миколи Бажана». Вивчали той вірш середньошкільники на волі, читали його напам'ять уголос студенти по тюрмах. Тоді слова, здавалося, розсували стіни келій і, здавалося, видно було незримий шлях,

що значився на карті
Як шлях походів вікових . . .

Тоді читачі й слухачі (нерідко молоді селяни й робітники) зором своїх душ проникали темну «хлань літ» і думкою приходили

на ті поля,
Де вмер достойно дід . . .

Завдяки ширій поезії слова вони раптово усвідомлювали те, що на волі відчув сліпий вояк української національної армії, коли він вперше тремтячими руками торкався недавно відкопаних фундаментів княжої церкви у Крилосі, коло Галича.

Якщо поезія спроможна когось виховувати, то це було тоді: у міжвоєнні роки українська поезія допомагала читачеві й слухачеві відчутти себе частинкою українського народного організму на всій українській території, в сучасному і минулому.

Але я сумніваюся щодо так званого свідомого бажання тогочасних поетів бути педагогами, хоча деякі критики й теоретики хотіли їх бачити виховниками і закликали їх реформувати українську націю. Просто — міжвоєнна поезія була висловом творчих умів поневоленого українського народу. Прозорливі члени того народу могли найкраще, найуспішніше і найвільніше висловити себе тільки поезією. В їхніх творах любителі мистецького слова знаходили більше толку й перспектив, ніж у тогочасних бундючних програмах політиків та ідеологів. Немає сумніву, читачі часто-густо вчитували між рядками поезії більше змісту, ніж автори вкладали туди.

Однак патріотичність міжвоєнної поезії не спричинювала ні безглуздої обмеженості, ні шовінізму в читачів. Виразна підкресленість українства в більшості віршів була тільки природним бажанням поетів поставити себе і своїх читачів нарівні з поетами і читачами інших народів. Людоненавісництва насправді нема в тогочасній поезії, бо словесна ненависть була спрямована радше проти абстрактного ворога — проти самого принципу поневолення людини й народу. Україна та український народ — так часто згадувані в багатьох тогочасних

поезіях — становили органічну частину людства. Бурхливий, злегка іронічний Олекса Влизько, який радив кожному поетові

Затисніть серце у долонці
І в глечик-урну покладіть,

прагнув щиро помножити власне серце, бо він тоді його —

роздав би, роздав би, роздав би,
Як проміння моєї снаги,
Так, щоб світ загорівся і став би,
І розбив би старі береги!

Влизьків поклик «Вогню! Вогню! — Надлюдської любови!» лунав у серцях читачів міжвоєнного покоління сильнішим відгомоном, ніж фрази чванливого енергетизму. «Любови і вогню!» — кликав він, а його слова підхопив у тридцяті роки Юрій Липа і в основу мислення та діяння поклав саме «любов», як цемент між членами нації; ненависть він відкидав, як штучно нав'язану чужоземну формулу.

Багато дечого чужого силоміць нав'язувано міжвоєнному читачеві, але поезію він таки силкувався зрозуміти по-своєму. Значною мірою чужими були йому штучні ярлики на шухлядках, в які насильно засовувано відомих йому поетів: неокласики, неоромантики, символісти, футуристи — все це було академічним поділом єдиного українського літературного процесу й тому не промовляло до читачів. Критики не могли і не хотіли допомогти читачеві в цьому відношенні. Щойно у 1950-их роках, на еміграції, Юрій Шерех розбив міт про неоклясицизм передусім групи п'ятірного грона. Зате в двадцятих і тридцятих роках читачі інстинктивно, і зовсім правильно, вважали цю назву полемічним ярликом, застосовуваним у нежиттєвих ідеологічних суперечках. Якщо читач прихильно ставився до парнаського трактування українського вірша, то він у своїх міркуваннях (чи радше почуттях) керувався двома нелітературними мотивами майже підсвідомого характеру.

Поперше, український читач був переважно консервативним читачем, як консервативним було все українське суспільство в радянських і позарадянських умовах. Майже підсвідомий ляк перед анархізмом низового козацтва з часів Великої Руїни (кінець 17 ст.) і перед отаманщиною революційного періоду, страх перед будь-яким порушенням твердих «нації основ» відпихав міжвоєнного читача і від футуристичного ламання віршової строфіки, і від верлібру.

Подруге, міжвоєнний читач відзначався гарячим бажанням бачити власне суспільство на високому рівні організованості, у так званих державницьких формах, що їх він утотожнював (помилково) із стрункими лавами вояків, з правильною ритмікою і чітким римуванням у віршах, а навіть з готичним стилем архітектури. Уважність т. зв. неоклясицистів і їхніх на-

слідувачів до форми вірша збігалася з цими прагненнями читачів, які вірили, що Зеров справді визначив єдиний шлях для української поезії західноєвропейського зразка і рівня:

Прекрасна пластика і контур строгий,
Добірний стиль, залізна колія —
Оце твоя, Україно, дорога . . .

Звідси лише один крок до захоплення «стилем маршової колони», запозиченим із французького інтегрального націоналізму, а точніше — в Моріса Барреса.

Бажання упорядкованости, шукання традицій т. зв. клясичного зразка в українському минулому, хотіння, «щоб у нас було так, як в інших людей», — все це спонукувало поетів шукати за символами й образами в далекому минулому України. Їм сучасність і недавнє минуле здавалися приземними і буденними, а навіть нікчемними. Ось чому в творчості тих поетів так часто знаходимо переспіви «Слова о полку Ігореві»; ось чому февдальна княжа епоха полонила уяву Юрія Дарягана — колишнього вояка новочасної української армії, до речі, аж надто демократизованої армії в тогочасній мілітаризованій Європі. Саме з-за цих мотивів у поезіях О. Лятуринської блищить холодним блиском «княжа емаль», а в віршованих і прозових творах інших авторів стільки застарілої бутафорії, насумісної духові людства другої чверті 20 століття. Варязькі мечі, списи, шоломи, ратища, черлені щити, смолоскипи, грідні, тяжкозбройні піхотинці й кольоритні кіннотники — все це разуче відбивалося на тлі дійсности з її електрифікацією та індустріялізацією, з її танковими й моторизованими дивізіями армій світу, охоронюваних з повітря могутніми ескадрами літаків.

Однак читачі сприймали всі ці символи і поезію, з усією февдальною й романтичною бутафорією, як реальні ознаки новочасного українського енергетизму. Бо це був посередній плід їхньої уяви і їхніх бажань. Прагнення читачів викликали саме той рід поезії, а читачева думка та уява згодом оживляли карбовані вірші так успішно, як оживили вони навіть мертво ринь в однойменному вірші О. Ольжича:

Де шлях у жовті врізується стіни
І урвище над закрутом стремить,
Наш погляд неухважливий на мить
Затримує жорсткий прошарок ринь.

Вона суха і сіра. Але вії
Примкнеш перед камінням у піску —
І раптом чуєш силу вод рвучку
І різкість вітру, що над ними віяв.

(О. Ольжич, «Ринь»)

Ледве чи можна знайти яскравіший приклад на один з парадоксів української міжвоєнної поезії в розумінні тогочасних крайових і емігрантських читачів та критиків. Бо що може бути більш безвольне, як рінь?.. Рінь — маса камінців, порушуваних водою, підштовхуваних великими каменями, пересуваних з місця на місце по спадистому дну русла річки, щоб вони врешті знайшли своє постійне місце на окраях живої течії — вигладжені, витерті, обмиті, мертві... Рінь нагадує радше пляж, вкритий самовдоволеними міщанами, що своїми гладкими спинами, без слів, глузують і з сонця, і з води, байдужі до вод рвучких, і до вітрів історії, які над ними віяли чи віють.

Не зважаючи на цю реальну дійсність — на пасивність ріні! — вірш О. Ольжича служив проповідникам енергетизму за символ грядущих бур і ніцшеанського трагічного оптимізму. Тим часом Ольжичів вірш був ще одним поглядом назад, у минуле, що його справді по-мистецькому відтворив своєю поетичною уявою і вміннями поет, з професії — археолог. Він створив «справжню поезію», не турбуючися, мабуть, тим, чи вона енергетично насажена чи ні, нарощуватиме вона рішучість і національну силу читачів чи ні. І знову, не зважаючи на поетове ставлення до поезії взагалі та до цього вірша зокрема, його двострофна «Рінь» (і збірка під тією самою назвою) мала значний вплив на читачів.

На щастя, той вплив визначувався не зовсім так, як цього хотіли офіційні теоретики «націоналістичного реалізму». Власне кажучи, своєю неангажованістю, своєю чистою поезією О. Ольжич досягнув великого національно-культурного успіху. Він бо підносив своїх читачів на вищий рівень розуміння та відчужання мистецтва, допомагав їм відчувати естетичне, приводив їх на наступний щабель культурного розвитку. І досягав він цього успіху приблизно такими мистецькими засобами, що їх застосовували за своїми спроможностями і згідно з своїми ідеями Юрій Липа, Б. Кравців, О. Лятуринська, С. Гординський, Наталя Холодна-Лівицька, Олена Теліга. А перед ними здійснювали це на свій лад поети т. зв. розстріляного відродження в УРСР. Всі вони приводили міжвоєнного читача до порога «європейської поезії».

І читач розумів або принаймні відчував своє підвищене місце навіть без ідеологічних коментарів, яких йому ніколи не бракувало. Навпаки, всупереч тим коментарям і всій теоретичній барабанщині читач принаймні здогадувався, що, наприклад, вірш «Рінь» належав до чистої поезії, а не до ідеологічної літератури. Усвідомивши цю істину і пізнавши, що сучасні йому українські поети були спроможні створити поетичні твори високої мистецької якості, читач сповнявся гордістю за своє суспільство, яке — в його переконанні — дедалі більше емансипувалося і ставало рівнорядним членом людства саме через творчі уми його співвітчизників.

Читаючи кращі зразки української поезії або слухаючи мистецьке читання тих творів, читач щиро хотів бути ласкавим до цих українських людей, які з звичайних слів його рідної простої мови уміли вичарувати високомистецькі композиції. Тоді (якщо покористуватися відомим висловом) справді хотілося гладити по головах тих авторів, що досягли нових вершин української поезії та «вогнем в одежі слова» перетворювали пересічних хлібоз'їдачів на шляхетніших людей — на таких, як інші люди інших гідних націй.

Але в той же час у свідомість читачів вривався сміх Миколи Куліша, що перед їхні очі виводив трагічно-живі постаті поетичної драми-симфонії: Мазайла-Мазеніна, Малахія Стаканчика, Кума й інших. Едвард Стріха своїми пародіями показував українця в кривому дзеркалі, а Едвард Козак примушував своїх земляків споглядати на себе самих крізь призму сатири, що гостротою і прикирливістю думки не поступалася в багатьох випадках поезії. Тоді в тямку знову вривалися лагідні, спокійні, але й тим самим переконливіші слова поета, що пригадував нам дійсність — що ми ще

...без'язики, безіменні ми —
 Німа вода холодного свічада,
 Слизький туман. Ми привидів громада,
 Що непомітно ходить між людьми.

Голос юродивого Стаканчика звучав тоді різкіше і проречистіше, коли він, показуючи на харківську вуличницю, що по-п'яному співала російську пісеньку-романс, прорікав: «Чуєш, Україна співає!..»

І тоді (якщо далі користуватися чужою фразою) до нестями хотілося бити довбнею по головах психологічних українських міщан — обивателів, що жили, немов замкнуті в собі атоми людської маси, в дедалі більш нівельованому суспільстві, де всякий думає лише про себе самого і не відчуває органічного зв'язку з іншими людськими істотами.

Ось коли з найбільшою силою промовляли до українського читача карбовані вірші Є. Маланюка, задивленого у драговиння України 19 століття і заслуханого в слова Панька Куліша: «Народе без пуття, без чести і поваги». Читачі вірили Маланюковому слову, що на степових роздоллях наша нація віддавалася кожному наїзникові майже без опору і з диким криком на устах «ішла в намет хана». Німими устами своїх душ вони повторювали прокльони твердих, кованих, болючих поезій — автора, що свято вірив у покликання українських поетів:

Як в нації вождів нема,
 Тоді вожді її поети...

Тоді хотілося відчути владну руку вождя чи керівника; тоді серце прагнуло появи пророків з їхнім палучим, немов

біблійний «Божий бич», словом; тоді їдь обиди — особистої й національної, гіркість розчарування і гніву проникали в мислення читачів і поетів, обнижували мистецький політ у віршах і притьмарювали логіку думки. Саме тоді розпочиналося «читання між рядками», тоді то в брязкітливому вірші пересічного віршороба добавчувано велику поезію, а в безпретенсійній поезії переочувано справжні мистецькі цінності. В просто мазохістському відчутті обиди і болю міжвоєнний читач дедалі більше ставав неспроможний сприймати поетичне й естетичне і дедалі частіше шукав грядущої української героїчної людини чи надлюдини. Він хотів, щоб її створено якстій, негайно, ще за його життя. Поезія повинна була вичарувати героїчного українця. Найбільші надії покладали тоді на поетів, що згодом отримали арбітрарне імення «трагічних оптимістів» і вважалися конкістадорами нової української епохи, героїчної епохи.

А тії поети, як і їхні читачі, були приреченими людьми — приреченими на загибель, фізичну і духову, при найближчій зустрічі з твердою дійсністю, про яку вони так часто думали й писали, але насправді ніколи не уявляли собі її реальної жорстокости. Як поети розстріляного відродження в радянській Україні, задивлені в абстрактну Європу, яка не існувала ніде, за винятком їхнього світу уявлень, «трагічні оптимісти» разом із своїми читачами повторювали гірке слово Юрія Липи:

— Вперед, Україно! В Тебе — тяжкі стопи,
 Пожари хат димляться з-під них:
 Ні Росії, ні Європі
 Не зрозуміти синів Твоїх.

Тим часом тогочасна інтелектуальна Європа знала й розуміла тее лихо, бо сама переживала подібну кризу. Адже по всіх країнах тогочасного Заходу блукав привид страху. Людина інстинктивно відчувала, що вона стає дедалі самотнішою; що довкола неї затискується обруч тоталітарних сил і систем; що звідусіль чути гук і гомін атомізованих народних мас і що незабаром з-за того гомону брат брата не почує або й не захоче почути.

Неминуче надходила епоха знецінювання всього органічного, індивідуального, епоха перетворювання складних суспільств (з їхніми прошарками та органічними духовими і суспільно-політичними установами) в безликі маси людських створінь, позбавлених власної особистої волі, підкорених надлюдині та її прибічникам. Тоталітарна система підтинала всюди і кожний органічний прошарок, щоб усюди була тільки рінь — купи вигладжених, обмитих і мертвоподібних камінчиків, а не бурхливі струмки живих вод.

У передчутті того всього інтелектуальна людина Європи бунтувалася і нерідко пов'язувала свої надії з бунтарськими

рухами лівого напрямку, позірно анархічними, але по суті не менш тоталітарними, ніж рухи правого напрямку. Ось чому багато молодих людей по обох боках океану шукали за «героїзмом вищого порядку», просто безумної віри у вищі ідейні сили.

Поетія була висловом того мислення і в Європі, і на північноамериканському континенті. Її внутрішні конфлікти і прагнення, що, до речі, викликали цей рід поезії, виявилися у всій трагічній красі під час і після громадянської війни в Іспанії. Обидві сторони (прореспубліканська і профранкістська) висунули своїх «позитивних героїв» — ідеалістів, оспіваних ідеалістами-поетами та обожених ідеалістами-читачами. І по обох боках воєнного фронту загинули ідеалісти, а пережили цей збройний конфлікт партійні апаратники й ідеологічні автомати.

Але живою залишилася насправді тільки чиста поезія, як дух однієї трагічної епохи в житті людства, як Тичинин

Дим, димок од машин —
Мов дівочі літа . . .

або немов благородний спогад про незавершену зустріч щирої молодого людини з правдою на калиновому мості життя.

Українське покоління поетів і читачів міжвоєнного двадцятиліття становило органічну частину того великого людського конфлікту. Воно теж віддало подібну жертву героїці безумства, шляхетного донкіхотства, апотеозі в'язниці й погорді смерті . . .

Про впливи, про навіяння з чужого поля в українську поезію того періоду сказано в українських публікаціях дуже багато, може аж надто кривдного і для поетів, і для читачів. Сьогодні, з відстані багатьох літ, можна виправити принаймні один недолік тієї критики: її думку про мотивацію окремих віршів окремих поетів. Про Альказар, як про символ героїзму взагалі, писав поему Б. Кравців; поклін сміливцям Альказару віддав і Богдан І. Антонич. Але вони робили це не в ім'я специфічних ідеологічних вимог чи під тиском чужих сил (як це твердять речники офіційної радянської критики). Їхні поетичні твори були ще одним висловом прагнення поетів і читачів прискорити появу подібних стійких українців. Для них Альказар був, як висловився Антонич, «ще одне свідцтво людській тузі за величним». Що він не кривив душею і не писав на «національно-суспільне замовлення», видно хоча б з того, що він паралельно з Альказаром написав поему про розгромлений італійськими загарбниками абесінський полк — поему про «чорний полк», що «в країну зір на вічну ніч відходить».

В ім'я правди треба сказати, що і т. зв. пролетарські українські поети, які разом з Василем Бобинським, Мирославом Ірчаном, Іваном Крушельницьким, Андрієм Волощакком «у тьмі горлі», підносили на п'єдесталь героїзму подвиг україн-

ських трудовиків — синів і дочок уярмленого, експлуатованого й голодного народу. Соціяльний аспект не знаходив належного відтворення у творах «національних» українських поетів того часу — ні тих, що прагнули героїчної української людини, ні тих, що пробували творити «чисте мистецтво» на західно-європейському рівні, ані в тих, які ґрунтували свій світогляд і своє мистецьке світовідчужання на християнстві. Тогочасна українська економічна дійсність вимагала відтворення того аспекту. Ця дійсність просто кричала за творення не лише справжнього мистецтва, але й вимагала безпосереднього й несантиментального включення української інтелігенції в життя українських пролетарів і селян з метою підняти їх на людський рівень життя, в матеріальному й духовому відношеннях.

Хоча т. зв. пролетарські письменники не дали такої високоякісної продукції, як їхні ідеологічні противники, все таки вони своїми творами заповнили разючу нестачу соціального аспекту в літературному процесі міжвоєнного періоду. Хто серед них був напідкушним ідеалістом, той загинув незабаром під ударами партійних апаратників разом з багатьма своїми читачами — такими ж ідеалістами, як і вони.

Звичайно, межові ситуації сприяють розвитку творчості на метафізичному, релігійному ґрунті. Ліпа і Стефанович дали ряд цікавих і цінних поезій з релігійною тематикою та на свій лад підкреслили невіру тогочасної людини у власні сили, висловили її неспроможність самотужки протистояти надходячим «їздцям апокаліпси». Юрій Клен з особливою силою закарбував у тямці міжвоєнного читача один з найтрагічніших аспектів нашої епохи: поневолення творчих умів. Ще поки той аспект усвідомлено на Заході, ще поки ідоли нацизму, фашизму і більшовизму впали і придушили своєю мертвою вагою тисячі творчих умів Заходу, український міжвоєнний читач якоюсь мірою міг (завдяки Кленові) злибити одну істину: що доля творчих умів у сучасну епоху найгірша своїми наслідками. Вони бо «за хліб і чай виспівують нам рай», вони «вславляють тиск чужих долонь» повсякденно, а тільки тоді, —

Як ніч обвіє пахощами скронь,
Вони складають потай п'яні вірші,
Де плаче сонце . . . й кидають в огонь.

Якщо міжвоєнна українська поезія посідала в своїй оркестрі деякі різкі чи навіть жорстокі тони, то вони баянсувалися могутніми акордами гуманності й розуміння мучеництва людини, загнаної в тенета межових ситуацій.

*

Цей есей про українську міжвоєнну поезію укладено з погляду читача, а не критика, який самовпевнено орудує аналітичною методою і, нерідко, готовими формулами свого улю-

бленого літературно-критичного напрямку. Звичайно, під безжалісним аналітичним скальпелем на лябораторний стіл перед читачем падають окремі куски цілоти, що до того була живим організмом. Але в літературному процесі споживання читач мусить сприйняти насамперед цілість, щоб належно зрозуміти частину. Автори свавільно укладають штудерну «структуру знаків», але тільки читач спроможний «поставити її на ноги» — оживити німі, чорні рядки слів на папері. Під дотиком мислення, уяви й переживань читача постає живе створіння поезії, що, на подобу Антоничевого сонця, раптово стрибе і побіжить «немов сполохане лоша» на леваді естетичних почуттів. Без читача — нехай вони будуть найвишуканіші зразки «складної краси» (Платон, Р. Веллек) — вони залишилися б мертвими знаками. Поєднуючи в одне ціле «сукупність звуків, значення слова і свого власного світу» (як це окреслив Роман Інгарден), читач стає співтворцем поезії та надає їй живого вигляду.

Тож і наші висновки є якоюсь мірою свідченням читача про міжвоєнну українську поезію, не поділену кордонами чи бюрократичними ярликами; живим розумінням, а не тільки холодним камінням, що його кидають критики на оброслі мохом часу могили з похованими в них палкими серцями поетів, загорнутих у папіруси їхніх творів.

Бо існували і творили спільно в той період поети і їхні читачі, однаковою мірою приречені на загибель. І ті, і ті жили повноцінним життям лише завдяки тогочасній поезії. В ній вони знаходили незримий світ, кращий за той, в якому вони перебували і діяли. Своїми прагненнями читачі *викликали* той рід поезії, який ми тепер вивчаємо, а створену тими поетами поезію вони засвоювали і виповнювали її змістом — власними живими думками. Якщо вірити Геге, то «кожний читач з сильною індивідуальністю ідентифікує себе з книгою і поєднує свої думки з думками автора». А якщо вірити Річардсові, то справді «не так то важливо любити т. зв. добру поезію і нехтувати погану, як радше треба вміти користуватися поезією для впорядкування нашого мислення».

Обидва ці аспекти вражаюче помітні в поезії українського міжвоєнного покоління та в її органічному зв'язку з читачем.

Поети не були для читачів вождями, хоч і як наполегливо намагалися зробити їх такими деякі вперті критики. Своїми віршами — часто високої якості — вони висловлювали задушевні прагнення свого людського оточення. Педагогами вони не були і, по суті, не хотіли ними бути, але своїми кращими творами вони хоч-не-хоч перетворювали хлібоз'їдачів на повноцінних людей. Не були поети політиками й ідеологічними прапороносцями, але своїми поезіями вони мимовільно поєднували окремих українців і групи українців по різних областях на рідній землі та на еміграції в одне органічне ціле — в націю; вони цементували її міцніше, ніж могли зробити це

будь-які політичні програми. Лунаючи понад чужими кордонами, поезія міжвоєнного покоління — немов бубни в джунглях — втримувала зв'язок між загубленими українськими людьми.

Силу поезії в цьому відношенні зрозумів швидше за будь-кого та як не можна краще Панько Куліш понад сто років тому, коли він порадив Шевченкові замінити один рядок у поемі «До Основ'яненка» і замість «Наш завзятий Голова-тий» написати:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...

У новій, вдосконаленій формі українська «дума-пісня» замінювала багатьом українцям неіснуючі або надто слабкі ще суспільні, церковні й політичні установи, що звичайно протягом століть розвиваються і водночас формують внутрішню структуру будь-якої нації. Можна сказати порівнянням: міжвоєнне покоління читачів сучасної їм поезії було мільйоновим «хлопцем» з відомої прекрасної поезії Івана Драча «Соняшник». В того покоління (немов у хлопця) були зелені руки й ноги та ще зеленіша голова; воно купалося у бентежній ріці міжвоєнного двадцятиліття і час від часу нетерпляче витрушувало з свого вуха краплини ідеологічної води. І в таку мить багато читачів з того покоління ненароком задивлялися на сонце поезії і, мимохіть, часто застигали в німому захваті...

І хоча відкрилися двері пекла другої світової війни; хоча в її вогнях загинули деякі поети та численні їхні читачі, — все таки залишилася чиста поезія і зберігся той же щирий підхід читачів до неї. Не утилітарний, але функціональний: поезія — це вислів почуттів і ментальности українського народу.

Українець переживає життєві істини глибше, інтимніше й інтенсивніше саме при допомозі творів його письменників, а зокрема поетів, ніж при допомозі інших духових творчих засобів. Може, саме тому нині на Україні дехто нараховує 60 поетів 60-их років. Є їх стільки не тому, що, мовляв, українська мова «придатніша» за інші мови в писанні поезій; і не тому, що, мовляв, українці талановитіші в галузі поезії за інших людей. Ні, зовсім не тому.

Річ у тому, що — корисне воно чи ні — поезія дали «упорядковує мислення» українців, як упорядковувала вона мислення міжвоєнного покоління чи українців 19 століття. За особливо тісних умов життя в СРСР та в деяких інших країнах світу українець спроможний висловити своє індивідуальне «я», мабуть, найуспішніше поетичною мовою і віршовою формою. Звичайно, це — своєрідний «умовий стан», недолік органічного розвитку української нації, позбавленої протягом століть власних суспільних, культурних, релігійних і політичних державотворчих установ, а зокрема позбавленої свободи мислі та слова.

Поезія замінила українцям те, чим в інших народів-націй були і є всі ці оформлюючі суспільство установи, скрісталізовані суспільні прошарки чи навіть програми традиційних партій. Наші установи не існували взагалі або були переривані нагально зовнішніми силами; наші суспільні прошарки не оформилися в українські суспільні прошарки, а в цілому в нас бракувало тих невидних ниточок — фібер, що в'яжуть окремих людей у суцільну націю незалежно від економічного ладу. Поезія була органічною підмінкою, що мала замінити все це так, як замінювали вождів поети. Звідтіль її перебільшена роля в українському суспільстві, звідтіль виводяться й перебільшені вимоги до українських поетів та невинуваті надії, покладані на поетичне мистецтво як рятувальника нації.

Але реальних, об'єктивних досягнень не бракувало в обох відношеннях. У своїх кращих зразках українська міжвоєнна поезія справді «досягла свого зрілого віку» (Ю. Луцький). Водночас міжвоєнне покоління українських читачів теж дозріло, і то саме завдяки цій поезії. Під впливом її об'єктивних вартостей тії читачі стали якоюсь мірою повноцінними людьми й українцями.

Бо українська поезія була для міжвоєнного покоління українців таким головним «оформлювачем української нації», як була вона для українських читачів 19 століття. На жаль, вона залишилася тією рушійною силою себеоформлювання і себевиявлення і для сучасних українців.

Автор прочитав цей есей, з незначними скороченнями, 19 травня 1968 на п'ятому з'їзді українських письменників «Слово» в Нью-Йорку.

Літературна творчість Людмили Коваленко

Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич

Людмила Коваленко-Івченко — це людина високого громадського почуття, яка завжди ставила загальні, українські справи вище своїх особистих. Ось так останні два роки свого життя вона присвятила підготові та редагуванню енциклопедії українознавства для молоді. Головне останній рік її життя майже повністю поглинений цим ділом. Ще минулого року Покійна детально розшукувала і студіювала історичні джерела про О. Безбородька і почала писати історично-біографічний роман про нього. Останніми місяцями Покійна розказувала, як уже навіть у снах цей роман немов сам себе продовжував, постаті нагадували про себе, але вона вважала, що треба закінчити енциклопедію, а потім продовжувати свою письменницьку працю. З великою втратою для нашої громади відійшла взірцева громадянка, яка могла ще стільки зробити для нашої спільноти.

У вересні 1968 року українська громада у США відзначила сімдесятліття Людмили Коваленко. Ця стаття писалася ще за життя письменниці, яка померла 13 червня 1969.

Тому сорок шість років, коли Людмилі Коваленко (за мужем — Івченко) було 25 років, появилось друком її перше оповідання «Кулька». Від цього (1923) до 1929 року друковано ще яких шість її оповідань у таких журналах: «Нова громада», «Червоний шлях», «Життя і революція» та «Глобус». Після процесу СВУ, на якому суджено її чоловіка, відомого тоді письменника Михайла Івченка, творів Людмили Коваленко до друку більше не приймали. Літературну діяльність вона продовжувала вже на еміграції. Гумористичні чи сатиричні твори Людмила Коваленко підписувала псевдонімом Л. де Маріні. Так вона підписувалася часто в журналі «Громадянка», який вона видавала в Німеччині, та у збірнику МУР'у.

З погляду жанрів творчість Людмили Коваленко дуже різноманітна, щождо провідної ідеї (чи радше мотивації) — ні. Майже кожний твір письменниці має якесь відношення до української справи. Це можна й підтвердити її власними словами (хоч написаними з певним докором): «Ми, українські еміграційні письменники, звичайно, не сміємо навіть ду-

мати про те, щоб писати щось поза нашим „хрестовопоходним” обов’язком — допомагати українській справі, допомагати Україні та її народові. Так званої розвагової літератури у нас майже нема, та, можливо, й не могло її бути, як нема майже в нас і літератури для літератури, бо нема пошани до творчості, до праці письменника».¹ Цей її підхід чи майже місія виринає в її творах свідомо і підсвідомо (в приватних розмовах авторка заперечує, що в неї таке плянове наставлення).

Тут нам неприступні твори авторки, друковані ще в двадцятих роках (авторка їх також не мала), тому ми зупинимось на огляді її пізніше друкованої творчості. По різних журналах видруковано яких десять оповідань, які не включені в збірки. Окремими виданнями вийшли: дві збірки оповідань — «Віта нова» і «Давні дні», роман-утопія «Рік 2245», збірка п’єс «В часі й просторі» і трилогія повістей «Наша не своя земля» («Степові обрії», «Прорість» та ще в друку «Її окрадену збудили»).

Жанрові форми творчості письменниці включають короткі оповідання-новелі, наукову фантастику, п’єси та повісті.

НОВЕЛІ

Новелі — це жанр, з яким авторка вступила в літературу і до якого далі часто повертається. Проблематика в її новелях буває релігійна («Віта нова», «Багато званих»), історична («Дві краси», «Войнаровський»), психологічна («Парис і Олена», «Звільнення»), соціологічна («Жаби») чи політична.

У Л. Коваленко завжди яскраво виходять персонажі, а епізоди цікаві й реалістичні, тому її новелі користуються успіхом.

Найефектніші її новелі — історичні. Пізнати, що авторка старанно розшукує джерела, дані, поки береться до того, щоб їх сплести у відповідний сюжет і підібрати якийсь напружений епізод. Таким є оповідання «Дві краси» — про двох жінок у житті Тараса Шевченка. Хоч тут властиво нема одної напруженої ситуації, а є кілька епізодів з заздалегідь відомим вислідом — новеля читається з інтересом аж до самого кінця.

Майже всі новельки Л. Коваленко мають потрібні жанрові елементи: сукупність дії, малу кількість зформованих уже персонажів, напружену дію і часто несподіване закінчення. У деяких з них авторка, на жаль, не лишає нічого недоговореного. Переживання висловлені дуже недвозначно,

¹ Монолог на два боки, «Сучасність» за вересень 1966, стор. 60.

а психоаналіза детально розвинена. Наприклад, оповідання «Звільнення» має психологічну тему: Марійчин любий, Богдан, помер, і його близький друг, Василь, з часом признається Марійці, що її любить. Марійка хоче бути вірною Богданові, а Василь у всьому намагається наслідувати і перевищити Богдана. Тема цікава, але — всі думки й міркування Марійки про Василя занадто детальні. Марійка прямо Василеві й пояснює, що він не мав ніколи своєї ідентичности, тільки завжди був тінню Богдана, і тому він також ніби її любить, а насправді тільки наслідує покійного друга. Тут все вияснене і нічого не залишено читачеві.

Після таких роз'яснень читачеві нема над чим думати, нема чого відгадувати, неначе авторка боялася, що не всі зрозуміють, тож треба їм все гарненько викласти. Частинна причина цього, мабуть, у тому, що авторка не любить вживати символів. Також здається, що в нас немає спільної мови між письменниками та читачами. Посередники між цими групами, критики, якщо існують — свого завдання не виконують, і тому деякі автори можуть думати, що читацька публіка складається з наївних, невибагливих людей.

При великій кількості позитивного у новелях Людмили Коваленко зауважуємо в неї ще другу ваду — незавершеність твору. Ось оповідання «Войнаровський», базоване на історичних даних, переплітане антимосковськими політичними та соціологічними коментарями — і все це дуже вдале. Та тут розчаровує нас — кінець. Коли попередні історичні факти були вдягнені у форму оповідання, то воно повинно ж так і бути закінчене. Тим часом авторка дає останній уступ немов у формі хронологічної нотатки літопису («Так було вивезено з Європи першу жертву примусової репатріації...»),² підриваючи не тільки жанрову форму, але й ефект цілого оповідання.

П'ЕСИ

Авторка написала досі шість п'ес (чи радше п'ять п'ес та один діалог), які видруковані у збірці «В часі й просторі». З них три об'єднані назвою «В просторі: Україна» (п'еси «Домаха», «Ковальчуки», «Приїхали до Америки»), а решта — спільним заголовком «В часі: Жінка» (це п'еси «Ксантіппа», «Героїня помирає в першому акті» і «Неплатонівський діалог»).

Як давній уже жанр драми, так і різнірідні дефініції обов'язкових її критеріїв. Традиційно вважається, що п'еса має втілювати гострий конфлікт з погляду філософічного, психологічного, соціологічного тощо. Автор представляє дії,

² Войнаровський, в ж. «Нові дні», ч. 208, 1967.

реакції, почування чи думки людей у пов'язанні з цими проблемами. У Людмили Коваленко здебільшого клясичний підхід до п'єс: сюжет тут становить найважливіший елемент. Цей сюжет у неї часами базується на виразному конфлікті, але — не завжди.

У першому циклі п'єс («В просторі») найсильніша і найпомітніша — це, очевидно, «Домаха», в якій показано розкуркулення українських селян. Серед побутового опису життя виринають соціальні проблеми. Зав'язується конфлікт між господарською селянською родиною та бідним, ліним сільським елементом, який з радянською владою використав ситуацію для грабування. Домаха спочатку показана практичною, кмітливою жінкою, яка дбає про добро своєї сім'ї і не хоче цікавитися ширшими проблемами. Коли при кінці вона визнає рацію, що треба було слухати сина і боротися за Україну, то тепер, для самозбереження та дальшого існування їй залишився тільки один вибір — пильнувати свій рід, виховувати свого внука. Отже, вона знову житиме-існуватиме маленькими справами, бо істотне прогавила раніше. У порівнянні до самої Домахи інші персонажі тут не надто розвинені, головне Потап, який персоналізує протилежну силу, — а для справжнього конфлікту треба хоч трохи зрівноважити сили чи бодай паралельно їх розвинути. У цій п'єсі добре витримана єдність дії, конфлікти підкреслені, хоч не зовсім розвинуті, є кілька напружених ситуацій — отже, засадничі вимоги драми дотримані. Головні вади п'єси вже раніше підкреслив Юрій Шерех: поперше, авторка перевантажує драму зайвим просторікуванням, а, подруге, вона «хоче залишити історикам документи доби, і зрештою... з'їздить на фейлетон».³

«Домаха» — найкращий твір із циклу «В просторі». «Ковальчуки» (написані ще в Києві) і «Приїхали до Америки» більш тенденційні, драматичний конфлікт у них слабший, і нема в них розвитку персонажів. У «Ковальчуках» авторка створює досить кумедну ситуацію: три українці з різних частин України, але з однаковим прізвиськом опиняються під одним дахом у Києві під час німецької окупації 1941 року, дозволяючи нам спостерігати типові вияви поведінки і світосприймання волиняка, галичанина та киянина. Рівночасно показано типову реакцію та відношення росіян у Києві до українців (ніби з зовнішньою приязню, та внутрішньо з ненавистю). «Приїхали до Америки» — це образ заляканих ді-пі з-під радянського режиму, яких більшовицький агент в Америці хоче викрасти при вимушеній допомозі наляканого ідейного американського комуніста. Обидві ці п'єски полягають на виведенні політичних чи соціологічних проблем; вони написані в досить реалістичному стилі з явно

³ З критичного щоденника, в ж. «Нові дні» за липень 1956, стор. 14.

пропагандивною метою. За недвозначним накресленням Юрія Шереха — «це хіба те, що в СРСР зветься „репертуар для клубної сцени”».⁴

Друга група п'єс «В часі» включає найсильнішу драму Людмили Коваленко — «Героїня помирає в першій акті», «Ксантіппа» та «Неплатонівський діалог». Цей цикл своєю якістю сильно переважає попередній.

«Ксантіппа» — це твір, в якому авторка не завагалася для реалізації своєї теми ужити найбільш непопулярну в світі жінку, навіки відому за свій сварливий і прикрий темперамент. Немов виправдуючи всіх жінок з подібною долею, яка довела їх до такої поведінки, авторка впроваджує головну тему твору. Вона показує віковичне завдання чи відповідальність жінки, її турботи буденними справами, які скидає на неї чоловік. Вона мусить поринати в буденщину задля продовження людського роду. Рівночасно чоловік може собі дозволити займатися різними філософічними проблемами (тут дослівно так, — бо мова про Сократа) чи якоюсь іншою справою, яка часто є його приємністю. На таку розкіш жінка не може собі дозволити.

Ситуації розвинуті цікаво. Як завжди, діалоги живі, інтересні, часто гострі. Шкода тільки, що нема сильнішого драматичного напруження, гострішого конфлікту ідей, персоніфікованих героями. Нам ясна мета твору, ми розуміємо висловлені ідеї — але ми властиво не бачимо їх на іспиті чи в зударі. Може, єдине напруження відчувається в короткому сумніві: чи Ксантіппа залишиться вірно своєму чоловікові (з його необов'язковістю і сірим життям), чи в розпуці прийме приємні залицання пристойного багатого молодця, який її більше розуміє, ніж її чоловік — Сократ.

«Неплатонівський діалог», як і «Ксантіппа», написаний ще на Україні і друкований у Львові 1943 року. У діалозі немолоді «він» і «вона» зустрічаються після довшої розлуки. «Він» хоче вкінці довести розмову до освідчення, але «їй» це вже не цікаве. «Вона» втратила рідню: «Тепер я найдужча і найвільніша людина в світі... ніщо не тяжить на мені: ані хата, ані город, ані ті злощасні манатки, оті зфетишовані речі... Ніщо...» «Вона» не прив'язана ні до чого матеріального, «вона» пережила «все, що тільки може знищити чи зламати людину». І тому тепер — «з усього, що людина має цінного в житті, мені лишилася тільки любов до мого народу і ненависть до його ворогів».

У такому тоні витриманий весь діалог, хоч, властиво, він є майже монологом, бо «він» ледве час від часу кидає кілька слів, коли «вона» проповідує свої думки. Тут власне її промови звучать досить штучно і «шттивно». Юрій Шерех називає деклярації героїні особливим кокетством, трагічним — а рівночасно вічно-жіночим.⁵ З таким твердженням мож-

⁴ Там таки.

⁵ Там таки, стор. 15.

на б і погодитися, якби не та досить природна, декларативна форма; в ній фрази звучать більше шабльоново, ніж щиро, вони немов вдавані, немов героїня сама себе хоче переконати, що вона ось добре чинить, відкидаючи своє давнє кохання, бо тепер — вона віддається вищій справі. На основі пояснення авторки принагідно хочу заперечити твердження Юрія Шереха, що цей твір автобіографічний.

При сприйманні чи інтерпретації цієї п'єси треба також зважити, що коли вона була написана яких 25 років тому, — спосіб висловлювання дорогих почувань був трохи інакший. Коли тоді можна було щиро говорити — «мені лишилась тільки любов до мого народу», — тепер такі почування висловлюються більш замасковано, більш приховано, символічно, тонко, — якщо хтось має повірити в їхню щирість. Коли журнал «Наші дні» у Львові надрукував цей твір тому чверть століття, читачі з захопленням сприймали його, бо розуміли його чи, може, й могли себе ідентифікувати з героями. Юрій Липа написав редакторці «Наших днів», що ми, мовляв, мали одну жінку, яка була мужчиною в нашій літературі, а ось тепер друга буде такою.⁶ Отже, мабуть, через часово зумовлену різницю в сприйманні Юрій Шерех вважає деклямації героїні за кокетство.

«Героїня помирає в першій акті» — це незвичайна п'єса серед інших, написаних Людмилою Коваленко, як і взагалі серед нашого сучасного, досить скупого театрального репертуару. Це найглибший, філософічний твір авторки, який рівночасно показує її вміння робити цікаві психологічні спостереження і філософські узагальнення.

Зовнішньо в п'єсі ніби йдеться про групу артистів, які ставлять дві п'єски. У першій — диктатор засуджує представників революції; у другій (під назвою «Ми будемо щасливі») — жінки вибирають собі головні ролі і, ненавидячи війну, шукають щастя, любови й ніжності. Обидві п'єски не пов'язані, бо вся «дія» відбувається більш на філософічній площині, хоч кожний крок супроводжений психологічними спостереженнями чи афоризмами. Представлений тут театр — це, властиво, людське життя. У п'єсі сказано, що «режисер завжди невдоволений», — як і кожна творча людина, що шукає кращого. «Всі нові актори хочуть учити людей, і кожен починає спочатку», але «п'єси повторюються» — як і життя, чи молодь, чи й історія.

Тут політичні коментарі про диктаторський режим можна вважати натяками на більшовицький чи якийнебудь інший сучасний чи минулий устрій, в якому диктатор турбується, коли маси забагато думають, коли вони створюють легенди про революціонерів; він обіцяє їм щастя — але колись, у майбутньому. Своім прислужникам він каже: «Бо-

⁶ Власне інтерв'ю з Людмилою Коваленко.

роніть мене, бо без мене ви пропали». Люди в житті — як і в театрі, тому порада артиста-диктатора: «Ти повинна грати... що ти там почуваш — нікому не цікаве!.. У кожного є свої монологи!»

«Нова» артистка, що приходиться грати героїню не дозволяє собі на інтимні грубості з артистами; вона — жінка, яка прагне ніжного, справжнього кохання. Коли інші розчаровані жінки переконують її, що без висвітлення жіночого тіла нема любови — «нова» таки відважно протестує і доводить до того, що вже в другій п'єсці ті самі жінки відважуються вимагати того, що й «нова», і тоді вони вже мають першість ролей. Жінки в цій частині є проти війни, вбивств, вони хочуть створити новий світ. Але чи зможуть? Мабуть, ні, бо «п'єси повторюються». Коли мати в першій сценці побивалася, що її сина помилково убито, вона сама вже в другій сценці тішиться, коли цей син сам так «гарно влучив» стрілою в «нову». Отже, мрії жінок — це чиста утопія?

Виринає конфлікт: плиткість і біологічні інстинкти чоловіків — супроти жіночого утопійного, але вічного змагання до краси, тоді вони за слово ніжності готові платити чоловікам і тілом. Змагання жінок може бути трохи успішніше при зміні ролі (друга сценка), зміні способу життя, суспільства, але ми не переконані, що це можна остаточно здійснити. «Ми міняємо костюми, поліпшуємо декорації — і граємо все спочатку».

З цією п'єсою Людмира Коваленко, разом з Ігорем Костецьким, стоїть на передньому місці в еміграційній драматургії сорокових і п'ятдесятих років.

НАУКОВА ФАНТАСТИКА

«Рік 2245» — це також рідкісний твір в еміграційній літературі. Авторка називає його романом-утопією. Утопією він є своїм задумом, мрією про ідеальне суспільство, але своїми засобами цей твір ближчий до наукової фантастики. У цій ділянці в нашій літературі відомі В. Винниченко, Володимир Владко, Юрій Смолич та Олесь Бердник. Зокрема тепер на Україні наукова фантастика дуже розвинена. Такі твори в них під етичним поглядом часами будуються на засадах соціалістичних, але багато оповідань з пригодничими чи науковими темами дуже цікаві і цінні. Виключно з національною закраскою тут у нас наукової фантастики нема, а це така потрібна ділянка для молоді. Тому твір Людмили Коваленко є унікалом.

Авторка сама признається, чому вона написала цю річ: «Я думаю, що це почалося від моєї гіркоти після смерті моєї доні — Лесі Оленко, при чому ця гіркота зосереджувалася на тому, що от світ буде існувати й далі, а вона так і не побачить того, що буде діятись у ньому... Мабуть, звідси

якимось викрутом фантазії, а, може, й інстинкту самозбереження моя уява переключилася на образи того, яким може бути це майбутнє — і то з українського погляду, який мене, звичайно, найбільше цікавив, вірніше — був органічно моїм».⁷

«Рік 2245» писаний легко, плинно і з якоюсь пульсуючою вітальністю. Розмови прямі, активні. Тут нема спеціальних екскурсів у галузь науки, але фантастичні засоби комунікації (екран), рушійна сила атома («початок»), теплі і дружні відносини між людьми, які цією технікою послуговуються, — роблять утопію реальною, привабливою. Авторка описує, як після великих світових війн всі здобутки техніки люди вживають для мирного і конструктивного служіння людині, яка живе на засадах любови до ближнього та духових цінностей; вони не цікавляться війною чи матеріальним добром. Дві країни в світі — Україна та Індія — вибрали собі життя без вигод модерної техніки і з любов'ю займаються прадавнім хліборобством, вони хочуть бути завжди в близькому контакті з землею. Група літунів з СРСР випадково туди попадає — їх знайшли заморожених, з давніх часів війни. Українець Юрій придивляється до всього і хоче всього навчитися, але — дуже тужить за Україною. Росіянин Іван тільки думає про те, щоб усіх використати і завоювати бомбою, яку врятував з літака. Іван — це грубіян, з ментальністю садиста; він встиг за короткий час образити одному жінку, другому честь, третьому Бога. Українець Юрко встигає в критичну мить вирвати від Івана бомбу і врятувати все населення, але не може вже далі терпіти поведінку Івана і в двою вбиває його.

За такий дикий вчинок Юрко у 23 столітті мусить іти в дику частину землі, де зоопарк диких тварин і живуть ще дикі люди — в давню Росію, де він мусить починати спочатку історію: «Буду вчити їх вірити в Бога, а вони будуть рубати один одному руки і виривати язики — і все ніби за віру? І знову я буду співати їм найкращі пісні, а вони будуть казати, що то вони так гарно співають?! І знову будуть учити моїх дітей убивати брата?»⁸ По-давньому Юрко рятував честь — і заплатив за це своєю долею. Конфлікт людського співжиття — розв'язаний біологічним способом.

Цей жанр наукової фантастики в авторки дуже цікаво вийшов. Шкода, що вона не присвячувалася йому більше.

ПОВІСТІ

Перші і досі єдині повісті Людмили Коваленко складають собою трилогію «Наша не своя земля».

⁷ Монолог на два боки, стор. 63.

⁸ Рік 2245, роман-утопія, накладом автора, стор. 211.

Повістю ми вважаємо фіктивне оповідання довшого розміру, в якому особи і події представляють правдиве життя минулого чи сучасного, яке подане в сюжеті більшої чи меншої складності. Отже, тут маємо два критерії — фікцію і правду. Коли ця правда є описом минулого — то це, мабуть, тому, що вона також є проблемою сучасного. Ці елементи яскраво ілюстровані другим томом трилогії — «Прорістью».

У «Прорості» виступають немов два сюжети: один — це розвиток і життя молоденької Мусі Кульженко та її рідні. Тут бачимо переживання, спостереження життя дорослих (які мала дівчинка висловлює у своєму театрі — цікавий за-сіб!), dorостання, любов, перше кохання. Муся — немов прорість — дозріває і зустрічає своє життя разом з проблемами часу своєї країни. Та цей ніби-сюжет є тільки засобом авторки, це тільки техніка. (Деякі читачі конечно дошуковуються автобіографічних даних у ньому). Опис буденного життя пересічної молодої людини zarazом є реалістичним представленням фіктивних осіб, невідривних від загального тла.

Тлом тут є опис минулого — себто початок двадцятого століття і часи визвольних змагань на Україні. Дія починається на Приозів'ї, а потім зосереджується в Києві. Тут описані буденні справи людей, переткани назриваючими питаннями української проблеми. Хоч авторка, мабуть, хотіла представити тут шлях дозрівання національної свідомості, вона радше показала, наскільки національна несвідомість панувала на Україні і як політичні приналежності були радше випадковими: «Отак, переходячи з одного боку Бібіковського бульвару на другий, Муся, сама того не знаючи, перерізала своє життя по чіткій, точно визначеній прані, відбиваючися від берега загальноросійських партій і пристаючи до тих, що стояли під жовто-блакитними прапорами...»⁹

Через поставлені проблеми і саме тло — ця повість, як і ціла трилогія, є відносно реалістичною, історичною повістю доби. Національне пробудження — це не тільки минуле, це також проблема сучасного (як результат минулого). Тут герої залежні від подій, інцидентів, але зумовлені дії немов представляють героя — тому тут таке близьке пов'язання тих двох немов-фабул. Авторка вибирає інциденти та характерні персонажів для розроблення своєї головної теми. Оче-видно, якби в Мусі була інакша вдача (скажімо, така, як у її матері, Льолі), вона б пасивно згодилася на шлюб з Морозовим і до розвитку її національної свідомості ніколи б не дійшло. Правда, трохи дивним це виглядає, що Муся вже нібито національно свідомо, а рада вийти заміж за іншого росіянина, Борисика, який потім сам її покидає (в третьому томі) задля його країни.

Е. Золя колись писав, що науковець і повістяр дуже подібні, бо вони не вибирають і не творять, тільки вивчають

⁹ Прорість, Вінніпег, «Тризуб», 1966, стор. 250.

і звітують. Якщо погодитися з таким твердженням, можна сказати, що Людмила Коваленко вивчила добу (в цьому випадку — пережила її на власній шкірі), і звітує нам про неї у формі Мусиного життя. Авторка, властиво, сама признається, чому вона написала цей твір: «...я даю картину погрому і картини війни, а в третій — проходять образи з наших визвольних змагань. У цих частинах я намагалася якомога точніше, „чесніше” відтворити те, що я спостерігала в ті дні. Робила я це не тому, що мені бракувало б уяви для відтворення їх в іншій площині (в площині моєї уяви, а не пам'яті), а тому, що через безупинне переписування і викривлення нашої історії ці картини для багатьох стали непевними, відображеними ніби у кривому дзеркалі. Але такий мій підхід — це тільки вимушена данина письменника тій ситуації, яка витворилася у нашому політичному і в нашому партійному житті, і я безперечно воліла б малювати ці картини так, як вони повинні були бути з вимог письменниці, а не так, як я мусіла їх подати з вимог історичної точності».¹⁰

З наведеного вичуваємо, що авторка сама немов виправдується. Вона то подає історичні дані, то перевиває їх різнорідними епізодами, що їх деякі рецензенти таврують як данину «дамській публіці».¹¹ Через історичність теми і прагнення письменниці показати історичну правду деякі дискусії чи думки звучать досить штитивно, надумано чи деклямаційно. Наприклад, у третьому томі, коли Муся стоїть біля могили Шевченка, їй здається, немов хтось її питає: «Чи ж ти, дочко, зробила все, що могла для своєї України?»¹² Коли б це висловити тонше, воно напевно дало б куди кращий ефект.

Перший том трилогії («Степові обрії») описує життя Мусиної матері — Льолі. Тут дуже легко зарисовуються національні проблеми, які виразно виринають уже в другому томі. Третя частина, «Її окрадену збудили», намагається показати більше історичних деталей і тому, мабуть, тратить на тягlosti сюжету. Тут відчувається незбалансованість в описах і неповне опрацювання твору: коли стільки місця присвячено Мусиним різним любовним переживанням, то чому її одруження збуто навіть не одною сторінкою, а кількома рядками? Також у другій частині авторка натякає, що, вибравши свою ідеологічну дорогу, пов'язану з прапором УНР, Муся піде в майбутньому «на муки, на втрату родини, на довгі роки поневолення й пізнішу втечу...»¹³ Та — цього в третьому томі не показано.

У рецензії на «Прорість» Вадим Сварог підкреслює, що непереконливо виведено повний процес національного само-

¹⁰ Монолог на два боки, стор. 64.

¹¹ Вадим Сварог На полі дамської літератури, в ж.: «Нові дні» за червень 1967, стор. 14-15.

¹² Рукопис авторки.

¹³ Прорість, стор. 250.

усвідомлення Мусі, «українська свідомість — подарунок Мусі від письменниці... така ситуація виникнула в творі тільки тому, що письменниця намагалася втиснути в нього неспівмірно багато побутового матеріалу, і він у значній мірі поглинув історію ідейного росту Мусі».¹⁴ Мені здається, що причина ще й у тому, що авторка, мабуть, час від часу забувала, що вона хотіла цим твором «довести», і тому не завжди узгіднювала свою нитку з провідною думкою.

Для підсумування можна загально окреслити стиль Людмили Коваленко майже в усіх творах як натуралістично-реалістичний. Діялоги її звичайно вільні, природні, невисучкані. Єдине, що часами в них разить, це — трохи «шттивна» політична аргументація «формулами»: «Я все думаю про нещастя мого народу. Стільки горя пережити — голод, розстріли, муки... І ніхто не дбав про мій народ! Оце мене найбільше пече! Ніхто не дбав! Так, ніби він призначений був долею тільки на страждання? За що? За те, що він добрий?»¹⁵

Із помітних прикмет авторки в її літературній творчості, майже в усіх її творах, ми заприпам'ячуємо інакше трактування героїв-жінок та героїв-чоловіків. У Людмили Коваленко жінки сильніші, стійкіші, реальніші, більш життєві, вони мають більше гуманності і серця, хоч авторка показує, що їхня доля завжди важча (може, власне через ці їхні прикмети?). Сильних, принципових, стійких жінок бачимо в новелях («Монолог», «Звільнення», «Жаба»), у п'єсах («Ксантіппа», «Неплатонівський діалог»), у науковій фантастиці і в трилогії. Чоловіки звичайно менш детально описані, часто без психологічної аналізи.

Єдині позитивні чоловіки — це (в трилогії) Ісальті і Борисик (один перша любов Льолі, другий — Мусі), блазень у «Героїні» та Юрко в «Році 2245». Вони представлені з очевидною симпатією, але (крім Юрка) вони ніколи не є виписані повно, ми їх справді не знаємо. Може, тому, що авторка, хоч хотіла дати позитивних, захоплюючих чоловіків-героїв, самою своєю природою не може їх такими описувати. Для неї чоловіки в своїй ментальності є частіше непогамовані дітваки, а їхнє тіло неприємне і соромне.¹⁶ Вони часто захоплюються більше тілом, ніж душею («Героїня»). На цю тему є багато прикладів, і її можна розвинути в окремій праці.

У цьому загальному описі творів Людмили Коваленко накреслюється такий тематичний розподіл: час від часу побутові пригоди буденного життя і психологічні студії («Парис і Олена», «Жаба»). Друга тема — жіноча доля; вона розробляється в історичних оповіданнях, у п'єсах, у «Році 2245», в

¹⁴ На полі дамської літератури, стор. 14.

¹⁵ Рік 2245, стор. 121.

¹⁶ Людмила Коваленко, Степові обрії, Вінніпег, «Тризуб», 1964, стор. 131.

трилогії. Найголовніша її тема, майже всіх її творів, навіть сатирично-гумористичних — це Україна. Авторка в такий спосіб немов виконує свою місію — обов'язок супроти батьківщини. Вона вплітає цю тему в історичні оповідання («Войнаровський»), у проблеми пересічної людини («І снились лемкові гори»), навіть у наукову фантастику. Майже в кожному випадку вона представляє українські проблеми, пов'язані з нашим сусідством з росіянами і з їхніми намірами, діями та впливами на українців.

У статті «Про мистецьку свободу та ідеологічну заангажованість» Іван Фізер пише між іншим таке: «Тільки повна автономія від суспільних і політичних вимог робить мистця мистцем».¹⁷ Ця проблема власне актуальна для Людмили Коваленко. Цінуємо її за те, що вона посвятилася українській справі, але тим самим вона немов зв'язала собі руки. Тому п'єса «Героїня помирає в першому акті» є, мабуть, найкращим її твором. Там Людмила Коваленко не віддавала ніякої данини, не виконувала ніякої місії, а була передусім письменницею, — вільним мистцем.

¹⁷ В ж. «Листи до приятелів» за листопад-грудень 1966 р., стор. 41.

Навіщо про те згадую?

Богдан Бойчук

Чимраз частіше чути нарікання, що поети пишуть про поетів, малярі про малярів. Навіть Яків Гніздовський виступив на сторінках «Сучасности» з такими проблемами. Мені дуже тяжко розуміти такі нарікання, які в деяких людей позначені жалем, у деяких навіть злобою. Бож це не злочин, коли двоє людей зустрічаються, щоб обмінятися думками, бо це може допомогти в шуканні людяности; не є злочином, коли поети чи малярі зустрічаються на сторінках журналу і говорять про важливі (хоч би тільки для них) речі. Такі розмови (прихильні чи критичні, особливо критичні) можуть привести до духового зближення і взаємного розуміння, можуть привести до переоцінки та нових доріг, можуть ні до чого не привести, і люди залишаться чужими, як були перед тим. Ніяких втрат, нічого негативного, особливо в аспекті творчого процесу, такі розмови поетів і малярів не чинять. Навпаки, реакція поета чи маляра на творчість колеги — це все таки реакція *людьми* (поет теж буває людиною) на творчий акт. Така реакція часом буває інша, часом своєрідна і часом навіть цінна. На всякий випадок я не готовий в ім'я принципів поз відмовлятися від таких великих досягнень, як критика Павида, Еліота, Хіменеса, Зерова чи навіть Маланюка.

Згадую про ці речі не на виправдання за цю статтю, а щоб запросити до майбутніх розмов; і згадую також тому, що вони прекрасно надаються до заголовка статті: «Навіщо про те згадую». Це в дійсності назва першої збірки молодого поета (народжений 1950 року) Романа Бабовала: появилася у Львові 1969 року (136 сторінок) накладом автора, до обговорення якої таким «еліптичним» шляхом хочу дійти, зазначивши при тому, що вже час виписати нас, «старійшин», з молодих поетів.

З поезією Бабовала я ознайомлений давно: два роки!.. Але прочитавши і переживши її сукупно, побачив багато граней, які не були такі наглядні при читанні окремих віршів, побачив можливості, які, спроектовані в майбутнє, обіцяють багато, обіцяють поета. Перша збірка Бабовала прийшла до нас з усіма молодими і чудесними ознаками молодости (позитивними і негативними), прийшла, що найцінніше, з повнокровним бажанням бути присутнім, бути присутнім творчо, бути в літературі. Я хочу зупинитися головне на негативних ознаках збірки, маючи на увазі вищезгадувані «переоцінку та нові шляхи».

Перше і найвідчутніше враження від цієї збірки — це враження дисонансності між окремими елементами вірша чи навіть між окремими віршами одного розділу книжки. Тут слід зазначити, що подібне враження викликає зустріч з кожним новим поетом, з кожним новим творчим світом, який частинно являє собою антитезу до твого власного світу, бо така природа творчості, — тож частину моїх уваг, може, треба буде приписати цій суб'єктивній конфронтації двох творчих світів.

Я закріпив три роди негармонійного співжиття поетичних елементів у віршах Бабовала.

1. Сусідство добрих і повноцінних поетичних засобів (чи то образів, чи ритмічних одиниць), які кожне окремо вартісні, але контрастують «характером» чи своєю «природою». Щоб наглядніше висвітлити проблему, наведу приклад: «задиханий рососою ранок кудлато з квітів вилетів» — цікавий сам собою образ, як і «бранок, закутий в вузькість ланцюгів», але сусідство «задиханости рососою» і «вузькості ланцюгів» поетично не автентичне і звучить фальшиво.

2. Наявність добрих поетичних рядків побіч із слабкими, що трапляється досить часто і є чи не найсерйознішою проблемою Бабовала. Наприклад, дуже добрий рядок «і руки темноти давили денний крик» сусідує з невибагливим «з тяжкої сірости, що місто оповила», або ще наглядніше — вдалий і глибокий образ «покоління на старій постелі» побіч таки сірого «чом — питає — вольности нема».

3. Добра поезія поруч непоезії, публіцистики чи навіть шабьону: наприклад, «наділа ніч вогкий поплямлений халат» і зараз же «мов Пікассо малює впевнено свій архитвір» — все в цьому останньому рядку шабьон, і Пікассо, і «впевнено», і таки вже непростенне «архитвір». Ось інший приклад: «очі, напоєні застоєм болотом днів», і кілька рядків нижче цього доброго образу йде — «і знову віковична проблематика твоя», що є публіцистикою; чи «згорнули звідусіль пухнате піря тіней» контрастує з «і ми собі створили злочин (здається архитвір це наш)».

Подібні проблеми, але в далеко меншій мірі, бачимо також у структурі віршів. Постараюся унагляднити недостачу структуральної виструнчености чи структурального плану, розглядаючи вірш «Коли». Щоб не забирати багато місця, спрощу методу аналізу, вживаючи тільки ключові слова окремих частин вірша, які будуть давати загальне уявлення про настрої та метафорику обговорюваної частини. Початок вірша можуть характеризувати такі образні вислови, як «томлива нудьга», «вечірня мокрота», «хандра» та «знемога тяжка»; другу частину вірша визначають такі образи, як «вечір тужливий», «нектарі п'янливої ночі» — по чому слідує зараз же «отрута зневіри», щоб знову виринули такі

елементи, як «парость блукань» і «заросла уява»; в третій частині вірша знов домінують «невдячність понуро німа», «підла облудність», «заздрість гризе серця», які перегукуються з настроєм першої частини; в наступному рядку якимось неприродно з'являється «перина пухнатої хмари», «колиска дитячих мрій», «віжки вітрів» та «кучер шовковий». Відразу зазначу, що всі ці елементи не відірвані один від одного (таке враження викликає моя спрощена аналіза), вони мають далеку, не завжди переконливу, пов'язаність. Але композиційна пов'язаність мусить бути далеко рішучішою, більше здефініюваною і чітко зарисованою.

У ранніх поезіях Бабовала помітний двобій між минулим (тобто встановленими нормами поетики) та власним поетичним темпераментом. Взяти б хоча вірш «Країна поетів», в якому свідомо намагання вкладатися у правильну ритміку та А-В-А-В схему римування, весь час напинає, а то й розриває природний розмах та емоційне напруження поета. З ходом часу поет увільняється з цього дуального стану, стрясє з себе багато поетичних «кохань» і захоплень, стає собою, — і його поезія тоді звучить повноцінно, автентично і високо.

По дорозі до обговорення цих позитивних досягнень Бабовала варто було б зупинитися на хвилину над проблемою впливів, яка завжди цікава й інтригуюча, і завжди ховзька... Не варто зупинятися на дуже ранніх, короткотривалих і, на мою думку, випадкових зустрічах і перегукуваннях з поетами. Але цікавими свідками взаємин у децю пізніших поезіях можуть послужити такі мотиви: «Баляда про смерть сонця (феєричне)», «бас Ведмедиці», «віжки вітрів», «сосна тягала за поли синій вечір долонями зеленими», «котилися вельосипедами громи» і т. д. Все це гості з світу «шестидесятників». І все це нормальне, бо поет — це багатогранний криштал, в який з усіх сторін входить проміння, — деякі промені відбиваються назад, деякі відбиваються заломано, деякі родять цілу гаму нового проміння. Все це являє частину біографії становлення кожного поета. І ці незначні взаємовідносини з поезією «шестидесятників» варті уваги тільки тому, щоб показати ту нову гаму проміння, яку вони збуджували; а гама ця дуже широка, оригінальна і радикально відмінна: ось що супроводить ці взаємини — «парость блукань зеленє у віршах», «я завів на твоє вікно своє чекання», «в попелястих проваллях пейзажу гойдалася ніч на ліянах дощів», «громи тягнули, як канати, жили гураганів», «ми не могли повірити, що смерть бур'яном росте на полі, ми не могли повірити своїм очам, глибоким, як життя». Це вже щось зовсім інше від Ведмедиць, віжок вітрів, сонць на вельосипеді і т. д. Зовсім інше і, на мою думку, глибше і суттєвіше.

Бабовал пустив свою першу збірку між люди трохи незвично, — він помістив усе, що протягом двох років (1967—

68) написав. Як усвідомлювати, що це початківська збірка (а автор цього свідомий, бо говорить про це в передмові), такий підхід має свій глузд, бо читач тоді наглядніше бачить процес «родження» поета, бачить всі провали і хід вперед. Але так можна видати тільки одну збірку в житті, наступні треба добирати і компоновати з такою ж увагою, як компонується окремих вірш. А хід вперед у Бабовала був, і то дуже значущий. Коли на початку 1967 року поет ще вагався, яким шляхом піти і якими засобами себе висловити, то наприкінці того ж року зустрічаємо вже такі рядки:

Тяжко жить в густій тернині спогадів!

Тут не тільки свіжий і добрий образ, але й високе емоційне напруження і глибокий сенс у чисто людському пляні. І чим далі ми ідемо крізь поезію Бабовала вперед (до 1968 року), тим частіше ваготіє вона такими зрілими овочами:

і верби виростуть з наших поглядів
щоб закрити наддерту пазуху
і поцілунок тягліший від моєї долоні

соняшно верби ростуть з-під повік
як сльози.

Аж ціла збірка кульмінується бездоганним з кожного погляду віршем «розплутаймо сонце червоне як кохання».

Назагал Бабовал найсильніший в краєвидах інтимних почувань і в «передаванні себе і оточення». Тому то, мабуть, найслабше виходять у нього мотиви історичні, соціальні та сатиричні. Він бо лірик, і то лірик дуже високої емоційної натури.

Я тепер дозволю собі навести не публіковану поезію Бабовала, щоб показати, чим завершується поетичне шукання і блукання 1967 і 1968 років:

НЕ ЗАПЕРЕЧИТИ . . .

Des paroles inconnues chantérent-
elles sur vos lèvres, lambeaux
maudits d'un phrase absurde?
(Mallarmé)

Не заперечити,
Не придавити тишею.

Так зустріч несподівана під сонцем
Заповідала щирим словом вітру
Завчасу прощання . . .

Мабуть —
 І не відчути спінам нашим тихої молитви;
 Мабуть —
 І пальцям спопеліти в самоті руки;
 І губам не пізнати смаку кучерів, заляпаних сонцями,
 Очей — з прихованими дикими морями,
 Грудей — що тихо пахнуть болем,
згодою,
піском . . .

Та все ж ніяк
 Устам,
 Ні сонцю, ні сумлінню,
 Ні каменю, ні дням
 Не придавити тишею,
 Не заперечити, що
 Я тебе кохаю.

Завершується справжньою поезією. А це дуже багато!
 Це також дає надію, що в Бабовалі матимемо багатогранного
 поета, який пхатиме долоні дуже глибоко в ринь буття, щоб
 викидати звідтіля нові й небачені речі. Він темпераментом
 належить до тих поетів, які брилами кидають, а не шліфують,
 — а шерг таких поетів дуже довгий і дуже достойний.

Тарас Шевченко Юрія Соловія

Любослав Гуцалюк

У сьогомісячному числі пропонуємо читачам зіставлення: художній твір, об'єктивно зафіксований на кольоровій фотоплівці (див. фронтиспіс), і той же твір, віддзеркалений у свідомості іншого маляра (див. нижче). Таким чином читач має можливість побачити твір власними очима й очима чужими, порівняти своє власне суб'єктивне сприйняття з суб'єктивним сприйняттям іншого глядача. Додатковий інтерес Гуцалюкового есею ще в тому, що (як більшість міркувань одного мистця про іншого) він розкриває нам насаперед — мистецьку особистість самого автора.

При цій нагоді висловлюємо подяку Л. Гуцалюкові, який своєю щедрістю уможливив нам публікацію кольорової репродукції.

Редакція

Кажуть, що не годиться маляреві писати про іншого маляра, та мені завжди важко дотримуватися законів чи навіть порад. Гадаю, що маляр, який має свої власні творчі проблеми — хай і дещо інші, ніж Соловій, — може гостріше відчутти успішність його прийомів, ніж так званий нейтральний критик. Мені доводилося бачити багато геніяльних творів мистецтва, але ще не натрапив я на критика, який виявляв би в своїх писаннях ознак геніяльності. Тут я маю на думці коментаторів сучасного ім мистецтва, а не мистецтвознавців, що є радше науковцями.

Сила Шевченкової творчості має в нас феноменальну тяглість і актуальність, і то в різних ділянках — від політичної до мистецької включно. Проте Шевченків геній має доволі слабкий відгук у нашому образотворчому мистецтві. Поминаючи ілюстративність більшості картин, створених під впливом поставлених Шевченком проблем, найслабше і навіть знеохочуюче діють на мене (і, можливо, ще на деяких інших людей) портретні зображення нашого Тараса. Не знаю, чому це так, але більшість портретів, які я мав нагоду бачити, в тому числі й скульптурні, — не діють чисто пластичними чи малярськими засобами, а є радше літературщиною. Їхнє завдання — неначе бути черговою декорацією ще одного з незліченних і не надто глибоких шевченківських святкувань.

Тому портрет Соловія, виконаний 1967 року, розмірами 125—100 см, є для мене мистецьки епохальним відходом у сучасну духовність. Тут суто малярськими засобами показаний Шевченко, сприйнятний і переконливий для нинішньої людини, яка не втікає від сучасних проблем. Мені не хочеться порівнювати працю Соловія з іншими малярами, але досі я не бачив ні одного українського портрета з такою оригінальною мистецькою концепцією. На мою думку, цей портрет перегукується з портретом Гертруди Стайн Пікассо та з деякими портретами англійця Бейкона, хоч ці останні не мають такого широкого ритмічного засягу. Соловіїв портрет водночас і ліричний, і бурхливо-експресивний.

Один з моїх критеріїв при оцінці малярських праць — це питання, чи мистець відчував насолоду під час малювання даної картини. Якщо я цієї розкоші не відчуваю, а тільки, скажімо, невтомну працю чи продуманість кожного мазка, моє зацікавлення картиною слабне. Портрет, репродукований у цьому числі журналу, дає мені сильне почуття цієї творчої насолоди, браури та розмаху.

Юрій Соловій не має незмінних, абсолютних настанов до технічних засобів малювання — в його картинах завжди можна знайти якийсь свіжий прийом, технічну винахідливість чи навіть випадковість, яка, однак, свідомо залишена ним, звучить зовсім переконливо й натурально. Наприклад, зариси рук — просто видряпані на свіжій фарбі якимсь гострим предметом (засіб, який мені чи не вперше доводиться бачити в Соловія). Маючи сам нахил до композиційного переваження, я захоплений Соловієвим малярським недомовленням, відсутністю зайвих деталей. Сама рисунковість також поступається звучанню кольорових площ — у цьому портреті головне сірих, червоних та темnobрунатно-чорних. Як цим кольоритом Соловієві пощастило дати таку могутню гармонію, я не можу збагнути. Але в тому саме справа, що мистецькі твори — всупереч твердженням більшості критиків — не піддаються логічній аналізі. Так ось, розмах і сила рисувальної техніки не є домінуючими в цій картині, як і не є домінуючою незвичайна для портрета композиція. Дивлячися на цю картину, я просто забуваю всяку логіку, і це замальоване полотно стає для мене виключно мистецькою подією. Коли я тут наводжу технічні ефекти, то тільки для того, щоб показати, як вони підпорядковані мистецькій візії.

Чому більшість глядачів намагається логічно зрозуміти мистецький твір і це для них питання великої ваги? Я зовсім одверто признаюся, що ніколи не пробував «зрозуміти» ні одного мистецького явища, ні навіть мого власного малювання. Соловіїв Шевченко діє на мене як прекрасний одуховлений портрет, сповнений великою гуманністю. Мені уявляється, як приємно було б зустріти цю людину, без відчуття якоїнебудь тривоги чи збентеження. Хочу зазначити, що я тут керуюся стисло малярським враженням, і тільки по-

бічно тема діє на мене як додатковий елемент цієї живої комбінації ритмів, ліній і кольорів.

Портрет Тараса Шевченка — черговий творчий вислів Юрія Соловія, мистця, який щораз поширює засяг своїх шукань та знаходить нові засоби малярського спілкування. Постійними залишаються в нього тільки внутрішній неспокій та пекуче бажання розв'язати хоч частину проблем сучасної людини.

Опера „Анна Ярославна“ Антон Рудницького

Василь Витвицький

До детройтської провінції, чи пак автомобільної метрополії, здавна доходили голоси про оперу «Анна Ярославна». Насамперед про сам її задум у обох авторів, композитора Антона Рудницького й автора лібретта Леоніда Полтави. Ми чули про пов'язання її з 75-літтям Українського народного союзу, а згодом про підготовку і нарешті про перші вистави в Нью-Йорку і Філадельфії. Останні голоси були досить різні у своїй оцінці, від високо ентузіастичних до різко критичних. 26 жовтня 1969 мали й ми нагоду побачити й почути цю оперу на виставі, що відбулася в просторій і репрезентативній, але з акустичного боку не дуже відповідній аудиторії Форда.

Коли мова про сюжет опери, то обидва автори вибрали його дуже вдало. На відміну від літератури українська музична драматургія боязко оминала у своїй тематиці княжу добу. Князювання Ярослава Мудрого й одруження його дочки з Генріхом I французьким — події з нашого минулого, до яких ми думкою радо звертаємося. Лібретто опери, його фабула, побудова і текст — приблизно на рівні лібретт не одної з добре відомих опер світового репертуару. Загально кажучи, оперні лібретта рідко коли поєднували стрункість поетичної форми з глибиною змісту і логікою та виправданням ситуацій і реакцій. Так і в опері, про яку мова, можна було б сперечатися щодо вірності таких постатей, як графиня Монморансі чи боярин Ігор. Та це не суттєве. Лібретто опери «Анна Ярославна» має, на мою думку, не одну, а дві первородні хиби. Перша — це його надмірна побожність. Я маю на увазі не постать кардинала і його вирішальний вплив на французький двір і на самого короля. Це історично повністю виправдане. Мені йдеться про такі надто часті звертання Анни: «О, Боже мій», «Хто має у серці Господа», «Боже сонце знає власний шлях», «Рішив так Бог», «Господь нас благословить». Є вони і в інших дієвих осіб: короля, князя Ярослава, співає їх і хор, тобто народ. Друге — це надмірно підкреслений патріотизм. Перед тут знову ж веде Анна Ярославна: «Для України, для батьківщини», «Далека, чарівна, єдина, рідна моя Україна». Зрештою, опера так і закінчується словом «Україна» на відповідно високій і довгій ноті. Деклямована чи, точніше кажучи, співана побожність і такий же патріотизм у творі, писаному під кінець 1960-их років, вражають своєю невідповідністю однаково до доби, за якої відбувається дія, як і до наших часів. Не тільки з грудей представників молодших по-

колінь, а з усіх усюдів земної кулі бренть один великий гомін: менше високих слів і заяв, менше сповнених піднесення поз, більше правди, щирости і простоти.

Музика опери з погляду її конструктивних основ у цілому втримана в окремих, замкнених і досить симетрично побудованих сольових, ансамблевих і хорових складниках. Оркестра, своїм складом посередня між повною симфонічною і камерною, виконує важливу, не раз самостійну функцію, хоч чисто оркестрових місць у опері небагато, та й ті, що є, короткі. Виняток становить балетна частина у другій дії (її ми під час детройтської вистави не мали нагоди ні чути, ні бачити).

Прислухаючися до мелодики опери, ми спостерігали, що Антін Рудницький має легкість снування мелодійного прядива на довгих площинах. Та разом з тим йому не вдалося уникнути певної однотипности, головне у чоловічих ролях. У них мало виразности, самобутности, мало контрастів. Мелодійно не цікаві ансамблеві частини, не зважаючи на стосування деяких складніших засобів, наприклад, імітації. Деякої барвистости і теплоти набирає музика при появі головної героїні твору Анни Ярославни. З другого боку, емоційно більш насичена роля графині передана музикою з виразнішими контурами. У цілому мелодики опери звертає нашу увагу турбота композитора за правильну акцентуацію тексту.

Гармоніка чисто функційна і значною мірою втримана в межах давньої обов'язкової системи дур-моль. Часто вживаним засобом Рудницького є терцеве співвідношення; наприклад, у хорі дружинників чуємо зіставлення акордів д-дур і б-дур, у співі Анни «Я батькові слово дала» гармонія міняється так: а-дур, ф-дур, а-дур, ц-дур.

Яке відношення музики опери до українського народного мелосу? З цього погляду помітна і гарна друга відслона другої дії з дівочими піснями і хороводами. Поза тим музика опери не підкреслює національних чи льокальних рис, чого, зрештою, не можна вважати за провину композитора. Натомість більш важливе значення має інше питання: у якому світлі стане перед нами музика опери «Анна Ярославна», коли її поставити на тлі сьогочасних течій світового оперного мистецтва?

У музиці цієї опери можна знайти дві частини новішого покрою: початок і кінець опери. Починається вона не великою увертюрою, звичною особливо для опер 19 століття, а коротким 12-тактовим вступом оркестри. Його вистачило, щоб увести слухачів у настрій смутку і непевности першої дієвої постаті — короля Генріха. Знову ж у закінченні опери немає грімкого виступу всього виконавчого колективу, обрахованого на зовнішній ефект. Закінчується вона у пригнущеній динаміці настроєвим співом головної героїні. Поза цими рамками в музиці опери надто мало стичного з течіями нашого часу. Не слідно у ній і спроб архаїзації музичної мови у відповідності до часу, в якому відбувається дія. Знайомлячися з опе-

рою «Анна Ярославна» з нотних матеріалів, а згодом слухаючи її на пробі і під час вистави, я з дивом констатував, що з-під руки Антона Рудницького вийшов твір наскрізь консервативний у своїй музичній концепції. Це тим дивніше, що маємо справу з колишнім рішучим пропагатором і пробоевиком на полі нашого музичного модернізму. Отже зайшла зміна і відмодернізування музичної ідіоми нашого композитора, зрештою, цікавий музично-соціологічний приклад. Він показує, яке велике значення може мати і має на мистця його оточення. Надмірно консервативна на музичному полі наша громада втягає наших музик у свою орбіту. Це явище ми виразно бачили й відчували ще на рідних землях. Дехто з надійних композиторів, не можучи переломити себе, замовкав творчо і переходив на інше поле музичної діяльності. Так, наприклад, для Зиновія Лиська цим полем стала музикологія, передусім етномузикологія.

Антін Рудницький з притаманною йому енергією і темпераментом не міг відійти ні від композиторського, ні від виконавчого діла. І однак у своєму повороті до традиційного він пішов задалеко. Чи слід було вживати таких, можна сказати, старогалицьких зворотів, як той на слова князя Ярослава «Будь щасна, дочко!»? Або закінчувати спів Анни на слова «О, руська земле, прощай!» утертим ходом по новому акорду вгору?

У збірній праці «Музика двадцятого століття» (Лондон, 1968) є мова про прямування сьогочасної опери. Там сказано, що намагання декого з-поміж сьогочасних композиторів творити у стилі опери 19 століття річ даремна і невдячна. Слухачі, щоб там не було, таки залишаться вірні Вагнерові й Пуччіні. Перенісши це зауваження на наш терен, ми могли б сказати: наші слухачі, якщо не дати їм твору цікавого і наскрізь нового в порівнянні з дотеперішніми операми, залишаться вірні Лисенкові й Гулякові-Артемоському.

Питання перестаріlosti і новітності в музиці кладу тут як один з критеріїв оцінки у переконанні, що це питання вирішальної ваги. Наша громада в цілому не тільки живе минулим, вона — що гірше — живе в минулому. На кого, як не на мистців, письменників, мислителів, надія, що вони поставлять перед очі тієї громади велику яскраво освітлену таблицю з написом: входимо у сімдесяти роки двадцятого століття.

У своєму звіті-спогаді про те, як творилася і підготовлялася до вистави «Анна Ярославна» («Свобода» від 9 травня 1969) Антін Рудницький пише, що вже в той час виникла в нього думка про наступну оперу. Це звучить оптимістично. Опера «Анна Ярославна» є одною з спроб виломитися нарешті з зачарованого трикутника: «Наталка» — «Запорожець» — «Катерина», і в цьому її цінність. Було б бажане, щоб композитор, заохочений останньо здобутим успіхом і досвідом, відвернув свою увагу від традиційної опери, а звернув її в бік такої багатой, цікавої і різноманітної сьогочасної музично-

сценічної творчості. Ясна річ, ніхто з нас не буде чекати, щоб він обов'язково уводив засоби електронічної музики або щоб доходив до таких експериментів, як це було останньо на фестивалі сьогочасної музики в Венеції, де авторів одного з творів треба було звуку різання дерева і він під час концерту таки дійсно пиляв колоду. Це екстравагантності, яких під цю пору чимало. Але на полі сьогочасної сценічної музики є речі цікаві й дотепні, а при тому гарні, щирі і зрозумілі не тільки для кола вибранців. Ось під цю пору говорять про справжню навалу в Нью-Йорку творів Карла Орфа. Від його «Розумниці» і «Місяця» через «Карміна Бурана» і «Катулли карміна» до «Антигони» — ціла скаля можливостей і ціла серія більш і менш героїчних героїв, але яких своєрідних і на тлі якої цікавої музики виведених перед глядачем. Одна «Розумниця» («Die Kluge»), перекладена на двадцять різних мов, рознесла славу німецького композитора по всьому світу, при чому в ній ні разу не згадана Німеччина.

Маючи перед собою новий поважний музично-театральний твір українського композитора, ми на ньому зосередили нашу увагу. Однак не можна поминути тих, що взяли на себе тягар підготовки і виконання цього доволі складного твору. Голосово, виконавчо і сценічно (як і — костюмово) на першому пляні були обидві жіночі постаті: Анна — Марта Кокольська і графиня — Галина Андреадіс. На доброму оперно-професійному рівні були й чоловічі ролі: король — Лев Рейнарівич, князь Ярослав і кардинал — Юрій Богачевський та сценічно слабший боярин Ігор — Іван Гош. Філядельфійський хор «Кобзар» був саме тим середовищем, яке створило належну атмосферу для творчої і виконавчої праці композитора. До кінцевого успіху спричинився зрештою цілий ряд музик і любителів музики та інших мистців і дав свою підтримку цьому почині вищого порядку. Нарешті, великої вартости діло керівництва Українського народного союзу, яке саме так відзначило 75-ліття своєї організації. Приклад для наслідування.

На закінчення треба згадати ще одного важливого учасника вистави: численну публіку. Вона не тільки слухала й аплодувала виконавцям, але й живо цікавилася твором. Після вистави і в наступні дні велися поодинокі, як і гуртові, організовано розмови про світла і тіні вистави. Було загальне переконання, що оркестра, хоч і була схована у зниженому приміщенні перед сценою, надмірно домінувала і становила негаче заперу, через яку співакам не легко було пробитися. Була мова про вбогість сценічної декорації (що я не вважаю за справу першорядної ваги) і про потребу професійної режисури (з чим повністю погоджуюся). Усе це тільки підтверджує, що нашим композиторам і виконавцям таки є для кого писати і виконувати твори більшого формату.

Шевченко і Хомяков

Іван Дзюба

Творче та ідейне багатство Шевченкової спадщини і Шевченкового діяння не можна сповна усвідомити й оцінити поза дослідженням його становища щодо такого широкого і різнохарактерного явища як слов'янофільство, зокрема російське слов'янофільство. В ідейних процесах першої половини і середини ХІХ ст. воно відіграло значну роль, Шевченкові стосунки до нього мають свою історію і по-різному відбивалися в багатьох його політичних творах.

Тут торкнемося одного маловисвітленого моменту цієї теми, зв'язаного з особою найвидатнішого російського слов'янофіла (а точніше панрусиста) О. С. Хомякова.

Олексія Степановича Хомякова консервативно-націоналістичні групи в Росії не раз пробували виставити як одну з найблагородніших фігур в історії російської суспільної думки. Однак ще Белінський оцінював його негативно, а С. М. Соловйов свідчив: «... Самоучка, способный говорить без умолку с утра до вечера и в споре не робевший ни пред какою уверткою, ни пред какою ложью: выдумать факт, процитировать место писателя, которого никогда не бывало, — Хомяков и на это был способен». Однак слов'янофільські друзі Хомякова пристрасно заперечували такі свідчення і говорили про надзвичайну моральну чистоту свого апостола та його самопосягату. Праведним пророком православної Росії був він не лише в очах соратників-слов'янофілів, але й для пізнішого великодержавницького неонаціоналізму кінця ХІХ — початку ХХ століття. Багато хто і з прогресивних діячів шанували якщо не теорії його, то особистість (характерні спогади про нього О. І. Герцена, його ідейного антипода, — в «Былом и думах»). Певно, прихилили до себе, крім розмаха його мислення, ще і його відданість Росії, його болісне переживання історичних судиб її, пристрасне моління за неї, при чому Хомяков не раз входив у конфлікт з панівною громадською думкою. Але ж його Росія була не демократичною Росією, не тою Росією, що Росія Герцена і Чернишевського, — але Росією православно-самодержавною (тоді як для Герцена і Чернишевського «російський народ» і «російський царизм» були протилежні поняття, — Хомяков їх безоглядно отожднював), і вболівання за неї, вся хомяковська і подібна до неї панслов'янська (а по суті панросійська) містика тяжко виписувалася на ребрах сусідніх народів. Варто перечитати Хомякова, щоб побачити: він був натхненим візією того, що саме найбільше ненавидів і проти чого найбільше горів

Шевченко: колоніального наступу царизму, його душоубних «братерських обіймів», його народоїдства. Ганебність і глуха безсовісність цих православно-людожерних проповідей, опертих на «нравственное право» та «историческое призвание» (жаргон Хомякова) і мовлених з ангельською чистотою і з трансцендентальними зальотами, — особливо разючою стає в порівнянні з тогочасними ж благородними і мужніми думками Шевченка, думками про протиприродність, протинародність і злодійство колоніалізму, думками, до яких щойно тепер, через сто років, приходять майже все людство, але які тоді багатьом були «книгою за сімома печатами».

*

Хомяков знав про Шевченка вже в 1847 р. Про це свідчить його лист до Ю. Самарина від 30 травня 1847 р., де він у завуальованій формі повідомляє новину про викриття Кирило-Мефодіївського братства і дає свою дуже характерну (згадаймо відомий лист Белінського до Анненкова) — оцінку цієї події:

«Малороссиян повидимому заразила политическая дурь. Досадно и больно видеть такую нелепость и отсталость (!). Когда общественный вопрос только поднят и не только не разрешен, но даже и не близок к разрешению, люди, повидимому, умные, хватаются за политику!.. Не знаю, до какой степени было преступно заблуждение бедных малороссиян („Известная история в Киеве, за которую пострадали, каждый в свою меру, Шевченко, Кулиш, Костомаров, Афанасий Маркович и другие” — дає примітку редакція „Русского Архива”, де цей лист Хомякова надрукований в книзі III за 1879 р., див. стор. 327-328. — І. Д.), а знаю, що бестолковость их очень ясна. Время политики миновало. Это Киреевский напечатал тому уж два года (!), а люди все толкуют про старые дрожжи».¹

Дуже характеристичне для певних кіл тодішньої громадськості висловлювання. І яка смішна впевненість у тому, що все, незгідне з їхніми, Кіреєвських і К⁰, «предписаниями» і «печатаниями» — те вже «отсталость» і «бестолковость».

¹ «На малоросіян, видимо, напала політична дурнота. Прикро й боляче бачити таке безглуздя й відсталість. Коли громадське питання щойно піднесене і не те що не розв'язане, а навіть і далеко від розв'язки, люди, здається б, розумні, кидаються до політики!.. Не знаю, до якої міри була злочинна помилка бідних малоросіян («Відома історія в Києві, за яку потерпіли, кожен на свою міру, Шевченко, Кулиш, Костомаров, Опанас Маркович та інші», — дає примітку редакція „Русского Архива”, де цей лист Хомякова надрукований в книзі III за 1879 р., див. стор. 327-328. — І. Д.), але знаю, що безголовість їх дуже ясна. Час політики проминув. Це Кіреєвський надрукував уже два роки тому, а люди все ще говорять про старі дріжджі».

Переклад російських цитат подається без збереження власного багатьом з них архаїчного стилю. — Редакція.

Добрісінька «отсталость», що випереджала свою добу! Добрісінька «бестолковость», яка через десять років уже була визнана героїчною сторінкою історії!

Перше спеціальне судження про Хомякова в Шевченка знаходимо в «Журналі», в записі від 4 вересня 1857 р., і стосується воно вірша, написаного Хомяковим 1854 р., під час і з приводу російсько-турецької війни.

Цікаво порівняти ідейні позиції та громадське ставлення Шевченка і Хомякова до цієї війни, як і їхні принципи оцінки, — це допоможе не тільки уточнити особисте відношення першого до другого і не тільки краще побачити практично-політичні висліди російського слов'янофільства в його навіть найблагородніших зразках, — але й належніше оцінити весь гуманізм, святу тверезість і мужню самостійність українського громадянина і поета, котрий на голову вивищувався над багатьма й багатьма своїми сучасниками, над своєю добою — і в далекому засланні, в самоті, відрубаності від громадянської думки, від світу й життя — беріг і утверджував цю свою громадську високість.

«Народолобне» слов'янофільство Хомякова, не позбавлене певних опозиційних до режиму моментів у справах внутрішньої політики і внутрішнього устрою Росії, дуже мобільно однак набирало брутально агресивного, імперіалістичного характеру, як тільки спрямовувалося назовні, — і в межах імперії (на українців, білорусів, поляків), і за її межі, в Європу, на Кавказ, Середню Азію, Близький Схід. Тут воно прямо-таки зворушливо гармонізувалося з загарбницькою політикою царизму, — з дивною чутливістю вгадуючи і попереджаючи всі боговдохновенні крутіства цієї політики та — об'єктивно — забезпечуючи їй вишукані й натхненні ідейні, психологічні, релігійно-філософські увертюри. Характерно, що зовнішньополітична фразеологія Хомякова, як побачимо нижче, багато в чому прямо перегукувалася з офіційною фразеологією, з формулами царських маніфестів. А ці останні, як відомо, відзначалися особливим благородством і моральною висотою. «Усякий територіальний грабіж, — писав Ф. Енгельс, — усяке насильство, усяке гноблення царизм здійснював не інакше, як під приводом „просвіти“, „лібералізму“, „визволення народів“».

На європейські та світові події О. Хомяков дивиться доволі небезкорисливо — з точки зору їхнього «споспешествовання» месіанству православної Росії. Ось характерне його міркування про європейські революції 1848 р.:

«... Падение Австрии или, лучше сказать, распадение ее, совершилось или совершается. Для иных это дело чисто политическое, для нас дело историческое (!). Исчезает след Карловой Империи. Первенство германской стихии, по крайней мере, в отношении вещественном (!), миновалось... Папство Григория идет туда же, куда Карлова Империя, — в исторический архив. Туда же за ними Протестантство и Католицизм. Поле чисто. Православие на мировом череду. Сла-

вянские племена на мировом череду. Минута великая, предугаданная, но не приготовленная нами. Теперь вопрос, сумеем ли мы воспользоваться ею? Можем ли мы воспользоваться ею?» (лист А. Н. Попову від 17 березня 1848 р.).²

Перед нами, по-перше, щось ніби наївний патріархальний попередник того, що в сучасній імперіалістичній дипломатії зветься концепцією «вакууму»! Захід вигасає і розкладається (в котрий уже раз!) — тут Хомяков досить кумедно, хоч і щиро, повторює традиційний стереотип царської пропаганди і великодержавницької патріотичної демагогії, з яким парадоксально і мимовільно перегукувалися деякі теорії слов'янофілів та інших діячів минулого століття (порівняймо іронічне зауваження К. Маркса, в листі до редакції «Отечественных записок» з листопада 1877 р.: «... стара, гнила Європа має відродитися через перемогу панславизму» — див. К. Маркс, Ф. Енгельс, Вибрані листи, Укрполітвидав, 1949, стор. 306; або сарказми Ф. Енгельса про «... місію, що ніби відрізняє Росію, істинну святу Русь від інших невірних народів», — там же, стор. 466). Цей стереотип починається десь ще в сакраментальній формулі, часів Івана Грозного, про «Третій Рим»; більш «науково» розвивається за часів Катерини II та Павла I, коли ставилось у обов'язок говорити «о величии и славе России в противоположность Западной Европе» і про те, що «возвратились в Европу мрачные времена варварства» (!) (див. М. В. Довнар-Запольский, Из истории общественных течений в России, К., 1910, стор. 314); знаходить філософське обґрунтування в другій третині XIX століття (слов'янофіли, зокрема); і вже зовсім безоглядно виголошується в кінці XIX віку, про який відважно говориться, що він показав «силу и истину Самодержавной власти» (з маніфесту Олександра III) ... «Вождя Русского народа», що він «и в странах Западной культуры разоблачил всю ничтожность парламентаризма», «нравственное крушение... конституционализма и республиканства» і що єдиний порятунок для «свободы и развитости личности» — це поширення в світі «лучшего наследия (російської) истории» — одноосібної деспотії (див. Л. Тихомиров, Конституционалисты в эпоху 1881 года, М., 1895, стор. 87, 101, 121, 122).

Отже, є «вакуум» — тобто вічна нещаслива ілюзія про вакуум. Його мають заповнити, за Хомяковим, православіє і слов'янство. Але ж, за тим же Хомяковим, єдиний реальний і потужний носій православ'я — тодішня (царська!) Росія і

² «... Падіння Австрії чи, ліпше сказати, розпад її стався або стається. Для інших це справа чисто політична, для нас справа історична. Зникає слід Карлової Імперії. Першість германської стихії, принаймні у відношенні матеріальному, минулася... Папство Григорія іде туди ж таки, куди й Карлова Імперія, — в історичний архів. Туди ж, за ними, Протестантство і Католицизм. Поле чисте. Православ'я на світовій черзі. Хвилина велика, передчувана, але не підготована нами. Тепер питання, чи зуміємо ми скористатися нею? Чи зможемо ми скористатися нею?»

єдиний дійовий чинник слов'янства — також Росія (ця втішна істина незмінно являється розчуленому слов'янству щедро вбраною в шати краси і благоговійно вкладена в традиційні ритуальні метафори: «Орлы славянские» — незважаючи на те, що з великої літери — «главу склоняют перед старшим — Северным Орлом»).

Таким чином, містичні релігійно-філософські візії панславізму трансформуються в месіанство Росії, а це вже досить безпосередньо відповідає версіям царської пропаганди та інтересам великодержавницької дипломатії, — і от маємо на практиці все ті ж сакраментальні «территориальные приращения», чи пак «освобождения» і «воссоединения». Банальний і фатальний фінал багатьох вишуканих і самопосвятних, складних і страдницьких теорій.

Крім усього іншого, Хомяков відводив слов'янству на чолі з Росією (і через Росію!) контрреволюційну роль у революційній Європі 1847—49 рр. Доводиться тут згадати оцінку Марксом і Енгельсом панславістських рухів того часу як спрямованих проти європейських революцій. В 1848 р. Шевченко був уже в'язнем, а Кирило-Мефодіївське братство — розгромлене. Але можна не сумніватися, що коли б він був на волі і міг виявити свою громадську позицію, — його ставлення до європейських подій 1848 р. було б прямо протилежне хомяковському. Бо ж Шевченкові «слов'яни», Шевченкова Україна були силою революційною, силою, що творитимуть сім'ю народів «без холопа і без пана»; бо ж Шевченко радів кожному ударові по російському царизму (своєму найбільшому ворогові), — і в цьому також він, як мало хто в тодішній Російській імперії (пізніше — Герцен), стояв на рівні найпереводіших мислителів і політиків Європи (згадаймо, що К. Маркс і Ф. Енгельс усі події на сході Європи розцінювали постійно з одної точки зору: посилюють вони чи послаблюють царську Росію як жандарма Європи).

Не тільки на Захід орієнтував Хомяков не обділену апетитами царську дипломатію, але й на Сході.

«Истинные выгоды наши призывали нас на сильнейшее действие на Востоке, который достался бы нам (!) очень легко (...) Туда бы должно было, и можно было, отодвинуть казачество, совершенно неуместное на Дону. Разумеется, это было бы действием тихим и почти (підкреслення в цитатах скрізь Хомякова) непринудительным. Персия была бы у нас постоянно в руках и т. д. Нравственность (!!!) такого распоряжения точно также явна, как справедливость завоевания Алжирии (чи гадав Хомяков, як небезпечно повернеться його алжирський аргумент!), и в продолжение почти века у нас в Каспийской области выросли бы нам не только справиться, но еще и легко справиться с Кавказом, особенно с его левым флангом, от которого нам столько хлопот» («Русский архив», 1884, книга II, стор. 320-321).³

³ «Достеменні вигоди наші кликали нас до сильніших дій

Як бачимо, святий син християнїшої Росїї показав себе жвавим стратеґом розбїйництва.

Цї та численні подібні плани й слова Хомякова цілком лягають на совість самого Хомякова та близької до нього частини російської інтелігенції, а ніяк не на добу, якій, мовляв, були властиві свої, не такі, як наші, поняття: бо ж ця доба породжувала й зовсім інакші слова, «лівий фланґ» (тільки істинно православний ревнитель типу Хомякова міг придумати такий гарний термін на означення шматованих «визвольними» сокирами живих тіл народів!):

За горами гори хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.

Отам-то милостивїї ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі!
А матерніх гарячих сльоз!
А батькових старих, кривавих,
Не ріки — море розлилось,
Огненне море! Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава!

А після цього палка молитва за оцькованих заґарбницькою ордою гірських лицарів свободи:

Борїтеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

на Сходї, який дістався б нам дуже легко... Туди б належало, і можна було, відсунути козацтво, зовсім недоречне на Дону. Розуміється, це була б дія тиха і майже непримусова. Персія була б у нас постійно в руках і т. д. Моральність такого рішення так само явна, як справедливність завоювання Альжіру, і протягом майже столїття росли б [...] нам не тільки впоратися, а ще й легко впоратися з Кавказом, особливо з його лівим фланґом, від якого нам стільки клопоту».

У цій цитаті, видно, стався пропуск (позначений крапками в квадратних дужках), який робить зміст речення не зовсім ясним. — Редакція.

Безсмертно-високий і вічно актуальний зміст Шевченкового «Кавказу», цей назавжди потрясаючий голос людської совісті, — стане нам більше доступний і зрозумілий, якщо ми вслухаємося в інші голоси доби і відновимо в своїй уяві характер тодішнього політичного життя та громадськості і поставимо їх в історичний зв'язок та перспективу.

Наскільки справедливий і точний був Шевченко в оцінці загарбницької війни царизму на Кавказі, — зайвий раз підкреслюють хоча б листи Олександра І до «Главнокомандуючого Грузиею генерала от инфантерии» Єрмолова, опубліковані в «Русском архиве» за 1862 р. (кн. II, р. V), — хоч вони і стосуються трохи ранішого періоду війни, коли «ліберальний» цар хотів по-фарисейському зберегти хоча б видимість «гуманності», яку його спадкоємець Микола І відкинув зовсім.

Зверніть увагу на те, що «стратегічні» міркування ліберального самодержцзя Олександра цілком збігаються з відповідними ж міркуваннями (про «левый фланг!») благородного філософа Хомякова!

«...Происшествия на Кубани, и в особенности случившееся в чечне, неприятные последствия общего в той стране возмущения, о коих Вы донесли мне от 30 июля, делают всякое наступательное движение против Персии весьма неуместным. Нам нужно прежде всего восстановить в собственных наших владениях и окружающих оные народах совершенное спокойствие и порядок; нужно стараться истребить возмущение решительным действием, для наказания тех из возмутителей, кои покажут себя упорнейшими, а увлеченных, но готовых к покорности, привести к повиновению мерами кротости. На каковой конец войска будут с пользою употреблены в своих границах...»⁴

Це з листа від 31 серпня 1825 р. Наступний лист, від 29 вересня 1825 р., свідчить про ту «пользу», з якою «употреблялись» війська. Відповідаючи на прохання Єрмолова нагородити генерал-майора Власова за те, що знищив кілька аулів, і полковника князя Бековича-Черкаського за те, що вирізав 300 родин з дітьми й жінками, цивілізований імператор змушений трохи докоряти своїм не в міру хоробрим супроти дітей полководцям:

⁴ «Події на Кубані, і зокрема те, що сталося в Чечні, — ці неприємні наслідки загального в тій країні обурення, про які Ви донесли мені від 30 липня, роблять будь-який наступальний рух проти Персії вельми недоречним. Нам треба перш за все відновити у власних наших володіннях і народах, що їх оточують, повний спокій і порядок; треба намагатися знищити обурення рішучими діями для покарання тих бунтівників, які виявляться упертішими, а захоплених, але готових покоритися довести до покори заходами ласки. На яку мету війська будуть з користю застосовані в своїх кордонах...»

«... Истинная военная храбрость уважается и отличается только тогда, когда она употреблена противу вооруженного неприятеля... Сие самое останавливает меня и в испрашиваемом Вами награждении полковника князя Бековича-Черкасского орденом св. Георгия... он теряет право на награду тем, что благородно начатое (!) было окончено совершенным истреблением 300 семейств, из коих, конечно, большая часть была женщин и детей, невинных и верно участвовавших в защите...»⁵

Одна фраза в цьому листі виказує справжні причини несподіваної турботи про долю жінок і дітей: «... Подобные поиски и истребление селений... не усмиряют их, но, по духу сего народа, склонного и обычаями и законами ко мщению за обиды, ведет только к большему его противу нас ожесточению...»

Отже: треба бути трохи хитрішим і гнучкішим, треба трохи «ласкательства» — поки дадуть «себе в руки взяти». А тоді вже можна буде «все показати», і тоді генералові Єрмолову буде віддано належні подяки за його «твердость».

«Алексей Петрович! Принятые Вами меры к усмирению народов буйных, уничтожили возмущения в Гурии, Мингрелии и Имеретии. Дагестан покорен России твердостью и благоразумными во всех случаях (!) распоряжениями Вашими. Я считаю справедливым долгом изъяснить Вам полную мою признательность за успешные действия Вами, будучи при том уверен, что Вы усугубите старания (!) к водворению тишины и благоустройства в областях, управлению Вашему вверенных. Пребываю навсегда доброжелательный

*Александр».*⁶

Не менш показове в цьому відношенні і листування Миколи І з тим же Єрмоловим; неоцінімий матеріал до характеристики «Кавказьких походів» дають простодушні-солдафонські спогади бравих царських генералів — «орлів» (се-

⁵ «... Справжню военну хоробрість шанують і відзначають лише тоді, коли вона застосована проти озброєного ворога... Саме це і стримує мене від прошеної Вами нагороди полковника князя Бековича-Черкасського орденом св. Георгія... він втрачає право на нагороду тим, що розсудливо почате було закінчене цілковитим знищенням 300 родин, з яких, звичайно, більша частина були жінки й діти, невинні і, певно, не причасні до оборони...»

⁶ «Олексію Петровичу! Застосовані Вами заходи до втихомирення непокірних народів знищили заколоти в Гурії, Мингрелії й Имеретії. Дагестан підкорений Росії твердістю і розсудливими у всіх випадках розпорядженнями Вашими. Я вважаю справедливим обов'язком висловити Вам моє повне визнання за успішні Ваші дії, будучи при тому впевнений, що Ви помножите турботи на встановлення спокою і благоустрою в областях, Вашому управлінню довірених. Лишаюся назавжди прихильний

Олександр».

ред яких були такі, наприклад, герої, як генерал-майор Власов, що його сам Микола I змушений був віддати під суд за «презрительное желание приобрести для себя знаки военных отличий легкими трудами», тобто масовим знищенням мирних жителів; до речі, результатом «суду» було призначення генерал-майора Власова... «наказным Атаманом войска Донского»). Ось уривки з записок «Войска Донского генерал-лейтенанта Якова Петрова Бакланова». «С 1845 г. по 1853 г. я с полком своим отбил у горцев до 12 тысяч рогатого скота и до 40 тысяч овец...»; «Возвращаясь к полку, я забрал рассыпанных в поле лошадей, а с убитых снял оружие; в плен никто из горцев не был взят потому, что трудно было требовать от казаков, людей разъяренных, как львы, пощады врагам... За это дело я получил Владимира IV степени» (див. «Русская старина», 1871, т. III).⁷

Ось якою дійсністю оберталися високомудрі месіанські теорії благородних Хомякових, тих світоців культури, які не тільки слова не мовили супроти жорстокості колонізаторів, але навпаки — поставляли на їхню потребу вищі «містичні» й історіософічні «аргументи»! Адже саме того 1845 року, коли на Кавказі лилися річки крові від чергового «благоустройства», Хомяков пише в листі до Ю. Самарина:

«На днях были мне две радости: из пяти выстрелов попал я три раза в целковый на расстоянии пятидесяти шагов. Вы, как стрелок, это оцените. Вторая радость: я открыл несомненное свидетельство о житье славян на Кавказе в IV веке после Р. Х. Этим разрешаются многие исторические задачи» («Русский архив», 1879, кн. III, стор. 320).⁸

Що це були за «исторические задачи» і як вони «разрешались» — ми вже бачили.

А цього ж самого 1845 року Шевченко пише інше — прямо протилежне:

Чурек і сакля — все твое;
Воно не прошене, не дане...

Не менш виразно виявилися два протилежних ставлення до власних і сусідніх народів, до заповідей гуманізму, — і під час Російсько-Турецької війни 1853—1855 років.

⁷ «З 1845 р. до 1853 р. я з полком своїм відбив у горців до 12 тисяч рогатої худоби і до 40 тисяч овечок...» «Повертаючися до полку, я забрав розсипаних по полю коней, а з убитих зняв збрю; у полон нікого з горців не взяли тому, що трудно було вимагати від козаків, людей розлючених, як льви, пощади ворогам... За це діло я одержав Володимира IV ступеня».

⁸ «Цими днями мав я дві радості: з п'ятьох пострілів я поцілів три рази в карбованець на віддалі п'ятдесяти кроків. Ви, як стрілець, це оцініть. Друга радість: я відкрив безсумнівне свідчення про життя слов'ян на Кавказі в IV віці після Р. Х. Цим розв'язується багато історичних задач».

Для Шевченка це тяжке народове лихо і кривавий фарс вінценосних злодіїв, як воно і було насправді, хоч це мало хто так розумів, як Шевченко:

Мій Боже милий, знову лихо...
 Було так любо, було тихо;
 Ми заходились розкувать
 Своїм невільникам кайдани,
 Аж гульк!.. І знову потекла
 Мужицька кров! Кати вінчанні,
 Мов пси голодні за маслак,
 Гризуться знову.

Скільки треба було мати політичної прозірливості, здорового народного глузду і рідкісної громадської мужності, щоб отак сказати всупереч усій тяжкогласній веремії різнобарвних патріотів! Спробуймо уявити хоча б приблизно масштаби цього вседержавного патріотичного воплю і як важко, майже неможливо, було в ньому не вчадіти, лишитися при пам'яті, не те що суперечити!

Звернімо також увагу на слова: «Ми заходились розкувать своїм невольникам кайдани. Аж гульк...» — тут ми бачимо, що Шевченко з нескореною політичною чутливістю відчував, які небезпеки несе імперіалістична війна і зв'язаний з нею надзвичайний стан суспільству самої Росії, який це удар по демократичному рухові, бо ж деспотичні режими завжди шукали розв'язати внутрішніх труднощів у зовнішніх авантюрах, а зовнішні клопоти використовували для приглушення внутрішніх і для «сплочення» суспільства перед лицем «небезпеки», для «преследования и искоренения крамолы», словами Каткова, яку за таких умов легше оголосити плодом чужоземних інтриг (улюблена версія всіх царських урядів). Характерно, що пізніше, говорячи про «становище в Росії в 80-их роках, Ф. Енгельс зауважував саркастично «необхідність» — для царизму «зовнішньої війни, щоб дати вихід злим пристрастям і загальному невдоволенню» (див. Лист до В. Засулич від 6 березня 1884 р., *К. Маркс, Ф. Енгельс. Вибрані листи, стор. 364*).

Тяжкий спогад про цю ганебну війну і пізніше гнітив і дратував Шевченка. У «Славі» 1858 року він докоряє п'яній богині-перекушці, що вона:

...з п'яними кесарями
 По шинках тинялась,
 А надто з тим Миколою
 У Севастополі...

Це не той образ слави, до якого звикли вінценосні кати та їхні високодухі рафіновані блюдолизи, співці і філософи «божией грозы» кривавих самодержців.

Інакший відгук знайшло розв'язання війни у Хомякова. Для нього це було Боже об'явлення, зоряний час історії, зручний момент для реалізації зажерливих панросійських претензій і вгамування своїх містичних потягів чужими відшматованими землями.

Звичайно ж, заради визволення інших «єдинокровних» народів. Звичайно ж, не про окупацію Босфору і Дарданеллів, цю священну мрію перед — і після — мілюкових, боліла душа Хомякова, — та й царські маніфести не про це говорили. Про Бога і про братів-слов'ян було їхнє велике риданіє.

«Россия не забыла Бога! Она ополчилась не за мирские выгоды; она сражается за веру христианскую и защиту единовѣрных своих братьев, терзаемых неистовыми врагами» (Высочайший манифест 11 апреля 1854 г.).⁹

І в це, певне, вірили тисячі отих найнещасніших рабів, котрі не раз і пізніше йшли «на турка» з православною піснею:

Как за морем, как за синим
Во степи растет бурьян.
Как за морем, как за синим
Расплодился басурман.

Тут уже трохи ясніше й посутніше сказано. Але це, мовляв, для внутрішнього вжитку. А «на закордон» інші слова потрібні. Та й для певних кіл власної громадськості — чогось інтелігентнішого б, вищого, містичного...

Потрібні були слова переконання для громадської opinio Europi, слова запаморочення для власної суспільності, слова оп'яніння для тисяч муштрованих рабів-воїнів. Слова високі, полум'яні, одураючі; потрібен був пафос і поклик світової ідеї, яка б вела на подвиг. Такі слова дають вожді, політики, поети. І вишукані містичні філософії стають у пригоді дуже конкретній «злобі дня».

«... Россия, — пише Хомяков, — подняла оружие за... святое дело, за страждущее человечество (!), за — христиан, угнетенных Кораном, за непорочность дев (!), за целомудренность жен, за жизнь мужей, за свободу богослужения, за успехи разума» (Полное собрание сочинений, т. I, стр. 537).¹⁰

— Эк, куда хватил! — сказав би на це відомий літературний герой.

Хтозна, якими близькими бувають ідеалізм і фарисейство.

⁹ «Росія не забула Бога! Вона озброїлася не за мирські вигоди; вона б'ється за віру християнську і захист єдиновірних своїх братів, що їх терзають люті вороги».

¹⁰ «... Росія піднесла зброю за... святе діло, за стражденне людство, за — християн, гноблених Кораном, за непорочність дів, за добродесність жінок, за життя чоловіків, за свободу богослуження, за успіхи розуму».

І як тут, при виді цього занудливого звичаю все ко-
гось «освободять» та все рятувати світову цивілізацію, —
як тут не згадати безсмертне Шевченкове:

Якби ви з нами подружились,
Багато б дечому навчились!
У нас же й світа як на те —
Одна Сибір неісходима.
А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує.

Просвітились! Та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям!
Все покажем! Тільки дайте
Себе в руки взяти.
Як і тюрми муровати,
Кайдани кувати,
Як і носить!.. І як плести
Кнути узлувати, —
Всьому навчим, тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії...

В цьому саркастичному монолозі з вражаючою точніс-
тю відтворені «прийоми обробки» політикою російського ца-
ризму «сусідніх народів», — яка починалася з «делания им
некоторых удовольств и приласканий» (улюблені слова царсь-
кої дипломатії і височайших маніфестів, звідси в українських
народних думках: «А запорожці, люди добрії, їх ласкательства
не знали...»), а кінчалася «искоренением» «шатости» і «бес-
мысленных мечтаний».

(Щоб було зрозуміліше, наскільки точно передавали
суть царської політики знамениті слова Шевченка: «Тільки
дайте себе в руки взяти», як і слова народної думи про «лас-
кательство», — скажемо, що це саме ті слова, які вживалися
в таємному офіційному листуванні найвищих царських уря-
довців, власне, це улюблені слова самої Катерини II, яка,
наприклад, писала 1769 р. генерал-майору Медему в справі
прилучення кабардинців: «Настоящее время, в которое они
имеют страх от здешних войск, самое удобное, чтоб их, по-
добно, как диких зверей, *начать к рукам* приобучать и вме-
сто того, чтоб поныне терзались они подозрением, будто (!)
тищатся их притеснить, дать им понять, что здесь будут удо-
вольствованы, если они, оставаясь по-прежнему совершенно
в собственной своей воле в рассуждении внутреннего своего
обращения, вообще по толику служить будут, поколику их
состояние и обстоятельства дозвоят. Испросили они ныне

у вас офіцера себе сами, чтоб был их опекуном; без сомнения, приведены они к тому настоящею только нуждою, имея может быть намерение по миновании таковой его, от себя отпустить. Но чтоб они и впредь всегда (!) здешнего человека иметь у себя из доброй воли согласились и тем самым в лучшее повиновение приведены быть могли (!), без видимого их вольности умаления (!), зависит от того, чтоб при первом случае определенный к ним всю пользу такого распоряжения почувствовать им дал ласковыми своими поступками...».¹¹

Однак кримська війна пішла не так, як сподівалися імперські патріоти. Замість виявити «гнилість» і приреченість «Європи» та «Ісламизма», вона виявила гнилість і відсталість самої царської кріпосницької Росії. Це викликало історичний злам у свідомості значної частини суспільності (не кажучи вже про те, що поширило і зміцнило революційні ідеї). Тяжку кризу пережив і Хомяков. Ще під час війни, 1854 р., він пише знаменитого вірша під назвою «России», в якому поруч із звичними месіанськими покликами і закличком досягти «струйзтейских вод» (все ті ж «проливы») — звучать і мотиви тривоги і суворості, тоді ще малозвичної релігійно-моральної (а частково і соціальної) критики тодішньої Росії, яка виявилася «недостойною избранья» і яка повинна «очиститься», щоб бути «орудьем Бога» (подібні мотиви зринали в Хомякова і раніше, але тепер вони вилилися одверто, цільно і сильніше):

В судах черна неправдой черной
И игом рабства клеймлена;
Безбожной лести, лжи тлетворной
И лени мертвой и позорной,
И всякой мерзости полна!
О, недостойная избранья,
Ты избрана! Скорей омой
Себя водою покаянья,
Да гром двойного наказания
Не грянет над твоей главой!

¹¹ «Теперішній час, у який вони мають страх перед тутешніми військами, найзручніший, щоб їх, на подобу диких звірів, почати до рук прибирати і, замість того, щоб і досі терзалися вони підозрінням, ніби хтось силується їх утіснити, дати їм зрозуміти, що тут вони будуть вдоволені, коли, лишаючися по давньому цілковито у власній волі стосовно своїх внутрішніх відносин, взагалі служити будуть постільки, поскільки їх стан і обставини дозволять. Запросили вони нині у вас офіцера собі самі, щоб був їх опікуном; без сумніву, доведені до цього вони тільки теперішньою нуждою, маючи, можливо, намір, коли вона проміне, відпустити його від себе. Але щоб вони й на майбутнє завжди тутешнього чоловіка мати з доброї волі погодилися і тим самим до ліпшого послуху доведені бути могли, без видимого зменшення їх вольности, — залежить від того, щоб при першій же нагоді приставлений до них всю користь такого розпорядку дав їм відчутти ласкавою своєю поведінкою...»

Ця поезія викликала гостру реакцію з боку офіційно-патріотичних кіл і всілякі нападки на Хомякова (граф. Ростопчина, наприклад, в своєму «Ответе некоторым безымянным стихотворениям» закидала йому блюзнірську образу матері-Росії, зачисляла до «клеветников Руси святой»). Натомість серед опозиційної інтелігенції вірш Хомякова набув великої популярності і поширювався в списках. Наскільки тривалою була його дія, видно хоча б з того, що інтерес до нього не погас і в 1858 р., коли 16 квітня Г. Галаган записав його до Шевченкового «Журналу». Перший же раз, як ми вже згадували, вірш записаний до «Журналу» самим Шевченком під час плавання на «Князе Пожарском», 4 вересня 1857 р. з вуст капітана В. В. Кишкина, в якого були списки багатьох заборонених чи недрукованих поезій. Характерно, що вірша записано під назвою «Кающаяся Россия», а це підкреслювало не месіанський, а отой другий, критичний і трагічний мотив; саме він, безперечно, і справив враження на Шевченка, про що свідчить його оцінка: «Глубоко грустное это стихотворение...»

Криза, пережита Хомяковим внаслідок Кримської поразки царизму (яку він, вірний своєму ототожненню Росії з царизмом, російського народу з російською імперією, — фальшиво оцінював як поразку і трагедію Росії, в той час як в очах прогресивної Росії це був щасливий поворотний пункт її історії), — ця криза залишила свої сліди в його світогляді і в його слов'янофільській пропаганді. Тепер він уже обережніше говорить про догнвання Європи і про «мировой черед» Росії, частіше кається в «гріхах» Росії, при чому знов таки — приписує ці гріхи не царизмові, а говорить абстрактно про народ:

«Та вещественная сила, которою мы были отмечены пред другими народами, сделалась предметом нашей постоянной похвальбы, а увеличение ее единственным предметом наших забот, умножать войска, усиливать доходы, устрашать другие народы, распространять свои области, иногда не без неправды (!), — таково было наше стремление; вводит суд и правду, укрощать насилие сильных, защищать слабых и беззащитных, очищать нравы, возвышать дух, казалось нам бесполезным. О духовном усовершенствовании мы не думали...»

Благодарим Бога, поразившего нас для исправления...»¹²

¹² «Та матеріальна сила, якою ми були відзначені перед іншими народами, зробилася предметом нашого безнастанного вихвалання, а умноження її — єдиним предметом наших турбот; множити війська, збільшувати прибутки, устрашати інші народи, розширювати свої області, іноді не без неправди, — такі були наші прагнення; вводити суд і правду, гамувати насильство сильних, боронити слабих і беззахисних, пильнувати мораль, підносити дух — здавалося нам без потреби. Про духовне вдосконалення ми не думали.

«Дякуємо Богові, що поразив нас для вдосконалення...»

Це писано 1859 р., і тут уже не той тон, що в часи «помислов о священной войне» і закликів «справиться с Кавказом». Але й тепер Хомяков далекий від широкої соціальної критики кріпосницького суспільства, він зайнятий переважно абстрактним морально-релігійним національним «самобичеванием» і мріє не про переустрій життя на нових суспільних основах, а про «духовне удосконалення», щоб його «Росія», «очистившись», знову могла, тепер уже з більшим успіхом, зайнятися «Божьим делом» на сусідніх просторах.

Ясно, що повернувшись із заслання і побачивши конкретніше розстановку політичних сил у тодішньому російському суспільстві, Шевченко не міг не розминутися рішуче з апостолами цього «Божього дела», яке він належно оцінив ще в «Кавказі». Він тяжіє до табору Герцена. Про Хомякова ж він не забуває і належно згадує в одній із останніх своїх поезій. Тут названо його серед стовпів реакції та великодержавницького ревновання і дано йому таку точну іронічну оцінку, яка свідчила, що Шевченко пильно стежив за тими, хто самовіддано сплітали вишукані ідейні «ретязі» та сіті для його народу, помічав усі нюанси їхнього перемінливого «ласкательства»:

Умре муж велій в власяниці:
Не плачте, сироти, вдовиці,
А ти, Аскоченський, восплач
Воутріє во тяжкий глас.

І Хом'яков, Русі ревнитель,
Москви, отечества любитель,
О юбкоборцеві восплач.
І вся, о русская Беседа,

Во глас единый ісповедуї
Свої гріхи.
І плач! І плач!

Крім усього іншого, варто зауважити, що Шевченко не випадково згадує тут Москву, а не «місто над Невою», і називає Хомякова ревнителем Русі, а не Росії. Річ у тім, що Хомяков протиставляв Москву як російське начало Петербургові, зіпсутому «західним елементом», а також спеціально нав'язувався до Києва і Київської Русі (можна уявити, яку гірку посмішку викликало це в Шевченка).

...В одному з своїх листів до Ю. Ф. Самарина А. С. Хомяков пробував пояснити непопулярність свого слов'яно-фільсько-панрусистського вчення тим, що воно, мовляв, випереджує свою добу:

«Недавнее время воспитало нас, а мы очевидно опередили других, и так — все дело в воспитании. Мы передовые; а вот правило, которого в историях нет, но которое в истории

несомненно: Передовые люди не могут быть двигателями своей эпохи; они движут следующую, потому что современные им люди еще не готовы». («Русский архив», 1879, кн. III, стор. 350).¹³

Який гіркий і смішний самообман! «Передовими людьми» тогочасної Росії були зовсім інші люди. А втім, для певних сил російського суспільства пророком був Хомяков, зокрема він був предтечею пізнішого російського неонаціоналізму і імперіалізму.

...Відомий поет Ф. Глінка писав у своєму вірші про Хомякова:

Только пасынки России
Не поклонятся тебе.

Будучи пасинком і для офіційної, і для націоналістичної, і для всякої іншої «єдиної неделімої» Росії, Шевченко багатьом не поклонився, в тім числі і Хомякову. Йому не по дорозі було з такими «поборниками слов'янства», натомість він уклонявся справжнім його захисникам і будителям:

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слов'янине!

.
Слава тобі, Шафарику,
Вовіки і віки!

Він поклонявся «апостолам правди і науки», «невольникам святим», тим, хто

Божії глаголи,
Святу правду на землі
І прорекли, і розп'ялись
За воленьку, святу волю!

Не тим, хто зміцнював і «ремонтнував» царську імперію, «тюрму народів», а хто її руйнував і зборював, бо її загибель під напором нових сил була найбільшою мрією всього його життя:

... А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть
І виростуть; і без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,

¹³ «Недавній час виховав нас, а ми вочевидячки випередили інших, отож — уся справа у вихованні. Ми передові; а ось правило, якого в історіях немає, але воно в історії безсумнівне: передові люди не можуть бути рушіями своєї доби; вони рухають наступну, тому що сучасні їм люди ще не готові».

Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане...

Всі мрії, всі помисли Шевченкові були — про загибель, про смерть російського царизму та його імперії, — і щоб зрозуміти, наскільки ця головна ідея Шевченка була політично високою і насущною, наскільки тут українська національна потреба виростала у «вселюдську» потребу і збігалася з напрямом всеєвропейського поступу, — для цього треба згадати, що не хто інший, як Карл Маркс, вважав найбільшим історичним завданням 60—70-х рр. «визволення Європи від московитської диктатури», чи то шляхом «війни», чи то шляхом допомоги «соціалістичній революції в Росії» (див. лист К. Маркса Комітетові Соціал-демократичної робітничої партії Німеччини від 11 вересня 1870 р., у книжці «К. Маркс, Ф. Енгельс. Вибрані листи», Укрполітвидав, 1949 р., стор. 240).

Заява Івана Дзюби

Київський півтижневик «Літературна Україна» від 6 січня 1970, тобто в першому числі за цей рік, подав широке повідомлення про засідання президії правління Спілки письменників України, «яке нещодавно відбулося під головуванням Ю. Збанацького» і на якому «розглядалося питання про І. Дзюбу». Про справу доповідав В. Козаченко, голова Київської письменницької організації, правління якої «ухвалило виключити І. Дзюбу із членів Спілки письменників». Одним з пунктів оскарження була «видана за кордоном брошура „Інтернаціоналізм чи русифікація“, написана з політично хибних, немарксистських позицій». В оскарженні говорилося також про «його промови та виступи з націоналістичним забарвленням, з гаслами політичного анархізму» тощо.

«Після цього, — сказано в повідомленні, — на засіданні виступив І. Дзюба. З'ясовуючи свою позицію в обговореному питанні, він зачитав текст заяви».

В обговоренні справи взяли участь: Ю. Збанацький, П. Усенко, Ю. Смолич, Л. Новиченко, Д. Павличко, Б. Чалий, А. Головка, Я. Баш, І. Драч, Б. Олійник, П. Панч, Д. Ткач, І. Цюпа, П. Загребельний, А. Мороз, В. Собко, М. Зарудний, В. Коротич та Ю. Мушкетик.

Дискутанти визнали Дзюбину заяву «лише як перший крок до усвідомлення помилкової, неприйнятної творчої практики». З огляду на те, «що І. Дзюба висловив свій протест проти використання його праць ворожими ідеологами» і що він «жалкує, що деякі його рукописи потрапили за кордон», — президія СПУ визнала «за можливе залишити І. Дзюбу в членах Спілки письменників». Одночасно з боку президії висловлено йому «суворе попередження».

На цьому засіданні змінено склад редакційної колегії «Літературної України», з якої вибули Маргарита Малиновська, Василь Минко та Анатолій Мороз.

ТЕКСТ ЗАЯВИ: ДО ПРЕЗИДІЇ СПУ

Останнім часом на Заході, зокрема в середовищі української еміграції, часто згадувано моє ім'я, притому нерідко в прикрих для мене контекстах. Подекуди мені там «співчуювають» і зі мною «солідаризуються» люди, з чікими антикомуністичними поглядами я ніколи не мав і не збираюся мати нічого спільного. Деякі кола не зупиняються навіть перед

тлумаченням моєї творчості в дусі антирадянської пропаганди. Часом політиканське суеслів'я заходить так далеко, що мене оголошують ні більше, ні менше, як ватажком нібито існуючого на Україні націоналістичного підпілля. Подібна про-вокаційна маячня була б тільки смішна, якби не знаходила свого вдячного споживача і тим не ставила під загрозу мою громадянську репутацію.

Тому вважаю за потрібне нагадати, що як радянський літератор я стояв і стою на громадянських позиціях, які нічого спільного ні з ідеологією українського буржуазного націоналізму, ні з будь-якими концепціями ворожнечі народів і людоненависництва не мають. На національні проблеми — як зрештою і всякі інші — я завжди прагнув дивитися з погляду принципів наукового комунізму, вчення Маркса-Енгельса-Леніна, вбачаючи перспективи їхнього успішного розв'язання на шляхах виконання ленінських заповітів і комуністичного будівництва.

Я був і буду зі своїм народом, мое життя і праця невіддільні від життя і праці радянського суспільства. І тільки в такому зв'язку для мене стоїть і має в моїх очах сенс усе, що я пишу. Найменування «націоналіст», хто б у нього що не вкладав, не приймаю, бо виходжу з глибокої поваги до кожного народу і ніякого патіортизму не мислю поза ідеалами дружби і взаємозрозуміння народів, поза загальнолюдськими проблемами та цінностями.

26. XII. 69 р.

Іван ДЗЮБА

(Правопис оригіналу збережений. — Редакція.)

Київські дипломати в Нью-Йорку

Ростислав Л. Хомяк

На протязі останніх місяців нові уряди таких західних країн, як Канада і Сполучені Штати Америки, закрили деякі свої менш важливі закордонні дипломатичні чи консульські інституції, мотивуючи це бажанням скоротити державні витрати.

Цей аргумент — ошадження державних фондів, вже роками вживають речники міністерства закордонних справ (МЗС) Української РСР для вияснення, чому немає українських посольств чи консульств в чужоземних країнах. Пощо збільшувати державний бюджет УРСР видатками на дипломатичні інституції, коли вже існують у різних країнах всесоюзні посольства і консульства?

Але цікаве тут те, що власне на протязі останніх двох років Радянська Україна збільшила свої видатки на міжнародну дипломатію. Ні, Київ не відкрив свого посольства в якійсь країні. Зате нині, на форумі Об'єднаних Націй, як у Нью-Йорку, так і в Женеві та Парижі, де УРСР має свої представництва, число дипломатів збільшилося, і таким чином зросли витрати МЗС УРСР.

Найбільш драматична зміна цього курсу помітна у Нью-Йорку, де Радянська Україна має своє окреме постійне представництво при ООН. Ця зміна почалася в середині 1967 року, і вона окреслилася чіткіше з приходом на постійного представника Михайла Денисовича Поляничка. З того часу зайшла повна зміна членів постійного представництва УРСР і відкрито нові дипломатичні пости у цьому представництві.

Так, коли постійним представником був попередник Поляничка Сергій Тимофійович Шевченко, дипломатичний склад представництва, крім нього, включав двох перших секретарів і двох других секретарів. Титул С. Т. Шевченка (що дуже важливе у протокольно-церемоніальних справах міжнародної організації) був *Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary*, тобто повноважний представник, а не посол, хоч титул посла мав постійний представник СРСР, як і постійні представники майже усіх інших країн-членів ООН.

Влітку 1967 року до постійного представництва в Нью-Йорку прибув Володимир Кравець, який рік перед тим відбував подорож по США за фонди ЮНЕСКО, як викладач історії Київського політехнічного інституту. У представництві для Кравця відкрито новий пост радника, що рангою стоїть між

постійним представником (тобто головою представництва) і першим секретарем.

Відтак 1968 року, після свого дипломатичного фіяско — невдалої пресової конференції на відзначення 50-річчя УРСР, з Нью-Йорку виїхав Сергій Шевченко, і на його місце, але з вищою рангою посла, приїхав М. Полянчикко.

His Excellency Mr. Mikhail Deonisovich Polyanychko, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Permanent Representative of the Ukrainian SSR to the United Nations (так він вписаний у довідниках ООН) приступив до виконання своїх обов'язків у червні 1968. З того часу до представництва прибули ще інші нові люди, і таким чином нині його дипломатичний склад виглядає так: постійний представник, заступник постійного представника (новий пост), радник, три перші секретарі, два другі секретарі і один аташе (новий пост).

Це — люди які постійно працюють у Нью-Йорку, професійні дипломати. Під час сесії генеральної асамблеї ООН, яка відбувається в останньому кварталі року, кожна країна висилає окремі делегації, що в їх склад входять також і члени постійних представництв. Наприклад, на останній, XXIV сесії делегація УРСР нараховувала аж 22 особи, у тому числі службовці МЗС, професори, один член облвиконкому і один журналіст.

*

З приїздом до Нью-Йорку Полянчикко діяльність постійного представництва УРСР набрала більш серйозного характеру. Він порівняно молода людина (48 років), але з пристойним дипломатичним багажем. Його кар'єра тісно пов'язана з МЗС УРСР: там він очолював відділ міжнародних організацій, а останньо був заступником міністра. Нью-Йорк і головна квартира ООН не були для нього чужими, бо він входив у склад делегацій УРСР на сесії генеральної асамблеї аж дев'ять разів від 1957 року. Працюючи в МЗС у Києві, він мав нагоду зустрічати закордонні делегації, які відвідували українську столицю. Так що в кулуарах ООН Полянчикко не був «новим лицем», коли приїхав на постійну посаду до Нью-Йорку, а людиною з міжнародними знайомствами. Як такий, він був обраний головою Східноєвропейської групи країн в ООН і, наприклад, на початку 1968 року виступав як речник цієї групи у зверненні до генерального секретаря ООН в інтересах Східної Німеччини (яка не є членом світової організації).

Підвищення щодо числа і якості постійного представництва УРСР годі розглядати як якесь поширення міжнародної діяльності радянської України. Порівняно з багатоменшими від України країнами ця діяльність майже непомітна. Також треба не забувати, що зміни в постійному представництві УРСР хронологічно надто тісно пов'язані з подіями в Чехословаччині влітку 1968 року. І через це приїзд Полянчикко до

Нью-Йорку на місце С. Шевченка був додатковим прикладом у розмовах між кореспондентами в ООН на те, що Москва мобілізує свої сили на цьому міжнародному форумі для протидії у питаннях ситуації в Чехо-Словаччині.

Але порівняно з мізерною діяльністю постійного представництва УРСР до 1967 року робота нової команди виблискує. Крім того, збільшення числа дипломатів з Києва (байдуже з яких мотивів) треба вважати за позитивне явище, бо це значить що з-поміж українців виходять у світ люди, що набирають досвіду в міжнародній дипломатії, у формах дипломатичних виступів, у звичаях міжнародних стосунків — навіть коли цей досвід доводиться здобувати в ролі пішаків, згідно з правилами гри всемогутньої «одинадцятки» в Кремлі.

Що ж конкретно роблять київські дипломати в Нью-Йорку?

Найбільша метушня в камінно-скляних будинках на східному березі Мангаттану триває від кінця вересня до кінця грудня, коли генеральна асамблея ООН відбуває свою сесію, з поверх сотні питань на порядку денному (більшість з цих справ повторюється з року на рік). Генеральна асамблея розділяє ці справи по своїх окремих комітетах, які розглядають їх і вносять резолюції на пленарні сесії асамблеї.

Прикладом роботи київських дипломатів хай послужать їхні виступи в комітетах одного тижня в листопаді 1969, коли робота комітетів наближалася до кінця.

ЛЬОДОВІ ГОРИ, ДІРЯВИЙ СИР І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Третій комітет (суспільні, гуманітарні й культурні справи) та Четвертий (колонії й підопічні території) належать до улюблених форумів українських дипломатів. Тут вони звичайно мають змогу інформувати делегатів інших країн, як розв'язано окремі питання на Україні, і давати поради, як можна розв'язати пекучі проблеми в країнах, що розвиваються.

На ранковому засіданні Четвертого комітету 25 листопада 1969 виступив Борис Корнієнко, перший секретар постійного представництва УРСР. Він також член «нової команди» в представництві, але він уже входив до складу попередніх делегацій. Йому тридцять з чимось років. Того дня комітет розглядав такі справи, як дії іноземних економічних інтересів, введення в життя Деклярації про деколонізацію та підопічні території у світі. У своєму виступі Корнієнко вдався до образної мови. Він, наприклад, назвав Південно-Африканську Республіку видимою частиною величезної льодової гори, нижня частина якої зложена з міжнародного імперіалізму. Країни НАТО та їхні монополії, сказав Корнієнко, допомогли Південній Африці скріпити своє військо і провадити ядерні дослідження. «Так званий бойкот Південної Афри-

ки», що його застосовують західні країни, за словами Корнієнка, «має більше дір, ніж сиру».

Але крім засобів успішного промовця, до яких вдаввся Корнієнко, його виступ включав чимало тверезих думок, що їх можна перенести і на інші частини світу, де місцеve населення не є володарем свого економічного розвитку.

Взяти б хоча його заяву, що економічний імперіалізм бачить у колоніях і залежних територіях найкращий район для визискування місцевого населення і для здобуття максимальних прибутків.

Або: військові дії перешкоджають деколонізації. Як довго на даних територіях існують чужоземні військові бази (він говорив про американські та британські бази), не можна й говорити про самовизначення. Тут він підтримав пропозицію свого найвищого шефа — міністра закордонних справ СРСР Громика на генеральній асамблеї про виведення усіх іноземних військ з колоніальних територій.

Або: у державах, які адмініструють підопічні території, помітна схильність відкладати перехід цих територій до незалежності. Корнієнко заявив, що його делегація відстоює погляд, що Фіджі, Оман, Папуа і Нова Гвінея, а також інші залежні території мають право на самовизначення, незалежно від величини території чи населення.

Борис Корнієнко навіть виступив проти індустриального прогресу, коли цей прогрес пов'язаний з гнобленням населення. Великі будови в Африці, як гребля Кабора Басса, сказав він, збудовані коштом місцевого населення; ці будови принесли хвороби, злидні і обмежили сільське господарство в околиці. Так мовив син колись аграрної, а тепер і промислово розвинутої країни.

РАДІО? МОЖЕ НЕ ТРЕБА

Підтримка делегації УРСР країнам, що розвиваються, має свої межі. Часами київським дипломатам доводиться «сидіти на плоті». Один з таких випадків стався 24 листопада в Третньому комітеті.

Останнє десятиріччя позначилося утворенням не абиякого числа нових самостійних країн. Майже всі вони відразу стали членами ООН, і таким чином нині країни Африки, Азії й Латинської Америки творять солідний блок голосів, за допомогою яких можна просунути не одну справу. Наприклад, окрему радіостанцію ООН в Африці, яка б передавала програми для народів і племен, що живуть у країнах Південної Африки, де панує політика апартаїду. Кошт такої радіостанції має становити біля 140 тисяч доларів річно. Пропозиція про радіостанцію була вложена у проект постанови, зверненої проти африканських урядів, що обстоюють апартаїд, і Третій комітет розглядав цей проект.

Під час голосування стаття проекту про радіостанцію перейшла з кінцевим рахунком 69 голосів за (переважно країни «третього світу», в тому числі Афганістан, Китай, Куба і Югославія), 8 — проти (Австралія, Бельгія, Франція, Голляндія, Нова Зеландія, Португалія, Британія і США), 28 країн (включно з Південною Африкою й Албанією) не були присутні, а 23 країни — між ними й Українська РСР — утрималися від голосування. У цій групі цікавими партнерами України, крім країн соціалістичного блоку, були Австрія, Канада, Данія, Фінляндія, Греція, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Норвегія, Панама, Швеція і Тайланд.

Українські делегати в цьому комітеті не пояснили, чому вони стрималися від голосування, але це зробила делегат СРСР С. Б. Бегматова, і, беручи до уваги «спільну» закордонну політику, що її ведуть разом МЗС УРСР і МЗС СРСР, можна припускати, що мотиви обох делегацій ті ж самі. Творення окремої радіостанції, пояснила Бегматова, буде коштовне, і при тому воно може послабити намагання існуючих засобів інформації ООН у боротьбі з расизмом і апартаїдом. (Зрештою, радіостанції, які пересилають програми з однієї країни в другу, не належать до приємностей радянських делегатів, а голосувати проти проекту африканців якось не личить, тоді треба стриматися від голосування).

ЧЛЕНИ ОДНІЄЇ КОМАНДИ

Часто-густо, спостерігаючи поведінку делегацій УРСР, БРСР і СРСР у конференційних залах ООН, можна прийти до висновку, що досі ніхто не познайомив одну групу з другою. Порядок латинської абетки велить, щоб обидві ці делегації сиділи поруч (Ukrainian SSR, USSR), але вони схожі на двох глядачів у театрі, що сидять поруч і не знають один одного: дуже рідко коли можна помітити між ними якийсь перешіптування чи передавання записок. Тільки часом доводиться усунути набір форму і стати до гри в одній команді.

Один з таких випадків трапився в Третньому комітеті 25 листопада, коли американський делегат намагався забити м'яч у радянські ворота, а делегати СРСР і УРСР піднялись у ролі захисників цих воріт. «М'ячем» цим разом було нехтування прав людини. Першим, хто вдарив м'яч був делегат Ізраїля, Натанел Лорч, який пригадав про становище євреїв у Радянському Союзі і подав як приклад лист 18 родин євреїв з Грузії до ООН, які хочуть і не можуть вимігрувати до Ізраїля. На цьому місці «м'яч» перебрала делегат Сполучених Штатів Америки Ріта Гавзер. Їй зразу перепинила С. Б. Бегматова «у справі формальній», бо ж мова йшла про внутрішні справи Радянського Союзу, а це не згідне з правилами гри — статутом ООН. Але «суддя» Абдаллагі

Оулд Даддаг Туркія з Мавританії, голова Третього комітету, дозволила американці продовжувати, і за хвилину в гру увійшов другий захисник, Ю. К. Качуренко, делегат УРСР. Він довів (також у справі формальній), що «так зване клопотання групи євреїв з Радянської Грузії» належить до питання порядку денного, що його вже вичерпано. Пані Гавзер пояснила, що вона не вносить клопотання на розгляд комітету, а тільки читає листа, і продовжувала читати його.

Бегматова піднесла ще раз формальну справу, а відтак запропонувала 15-хвилинну перерву. Після перерви Бегматова пішла в атаку, і цим разом її партнером був уже не Качуренко, а сам Микола Тарасов, заступник постійного представника СРСР. Бегматова прочитала доповідь про права людини в Радянському Союзі, а Тарасов подав ряд статистичних даних про успіхи євреїв в СРСР (наприклад, що 7 500 євреїв є членами верховних рад; що вісім євреїв займають високі посади в уряді; що півмільйона євреїв в СРСР мають вищу освіту).

НАС ТУТ ЗАМАЛО

Секретаріят ООН складається з міжнародних службовців, що їх підбирають у різних країнах світу. Ідеально кожна країна-член ООН повинна бути представлена в цих кадрах пропорційно до величини свого населення, але тому що тут ідеться про спеціалістів, одні країни мають їх більше, а другі менше, наслідком чого в секретаріяті ООН переважають люди з Західної Європи й Північної Америки.

П'ятий комітет генеральної асамблеї займається адміністративними й бюджетними справами, і 25 листопада на засіданні цього комітету делегат УРСР Геннадій Биков виступив з запитом, що зроблено для усунення ненормального стану в секретаріяті ООН, де одні країни постійно представлені високим числом службовців, а інші — малим. Делегат Биков, перший секретар МЗС УРСР, заявив, що на протязі останнього року тільки одна особа української національності увійшла в секретаріят, а українська квота в цих кадрах вивонена всього на 50 відсотків. Він запропонував, щоб у найближчому майбутньому обмежити до мінімуму поповнення апарату з країн, які більш ніж достатньо представлені, і від імені делегації УРСР подав проект статті до звіту П'ятого комітету, в якій комітет звертається до генерального секретаря ООН, щоб той застосував заходи до більш справедливого географічного розподілу кадрів.

На цьому ж засіданні П'ятого комітету з думкою делегата УРСР в основному погодилися делегати Румунії, Ізраїля, Пакистану, Білорусії й Ірану.

Питання кадрів у секретаріяті ООН уже було обговорюване на попередній сесії генеральної асамблеї, і зараз воно

стало актуальним, бо за ним стоїть ряд країн, що розвиваються. Тому в ближньому майбутньому секретаріят буде напевно більше вважати на національність потенційного кандидата. Але, мабуть, годі припускати, що з Києва, Харкова, Львова, Полтави чи Чернівців посиплються до Нью-Йорку листи від охочих кандидатів на міжнародних службовців.

*

Це — тільки фрагменти роботи, що нею заклопотані київські дипломати в Нью-Йорку. Крім виступів на засіданнях комітетів чи на пленарних сесіях генеральної асамблеї, до обов'язків дипломата належать також розмови з приемним усміхом на обличчі в кулуарах ОН, участь у безчисленних прийняттях, що їх влаштовують під час сесії майже всі представництва, ну й, звичайно, виконання тих завдань, що ними зобов'язало дипломата його керівництво — хай то будуть уряди чи партії.

Залишається питання: чи виправдані додаткові державні витрати, пов'язані із збільшенням числа дипломатів УРСР в Об'єднаних Націях?

Перші показники свідчать про те, що виправдані. Але навіть коли ні, то хіба *«країна, яка продукує більше чавуну і сталі, ніж Франція й Англія»*, не може дозволити собі бо-дай на одну солідну закордонну інституцію?

У подоланні межової ситуації УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ — ЙОГО СВОЄРІДНІСТЬ

Олександр Кульчицький

Український вільний університет (УВУ) безперечно інший, ніж університети в будь-якій країні світу, не тільки тому, що він як *вільний університет* — «вільний від державного контролю», він також — «вільний» від постійної державної опіки. У наслідок цього він постійно стоїть під Дамокловим мечем загрози втратити матеріальні засоби для існування. І він не тільки інший (з українського погляду тому, що є єдиною українською вільною високою школою, а й тому, що до складної проблематики, яка міститься в самій ідеї університету (як це розуміє Карл Ясперс), він додає свою питому проблематику специфічних завдань, які виникають з факту, що мова йде про український учбовий заклад, не залежний від чужонаціонального духу та чужої ідеології. УВУ ще інший тим, що в емігрантських умовах він позбавлений власних постійних слухачів і тому мусів перейти на становище «дослідного університету» — на зразок чи то Принстонського дослідного університету, чи Європейського університету в Генті (Бельгія), який вивчає питання об'єднання Європи. УВУ став фактично дослідним інститутом українознавства, зберігши одночасно за собою право, визнане крайовим баварським урядом, на ведення навчально-викладової праці та надавання відповідним кандидатам наукових звань — включно з докторатами й габілітаціями, без чого існування УВУ в майбутньому стало б неможливе. У наслідок сполучення цих двох функцій проблематика УВУ роздвоюється: на а) теоретично-наукову, тобто унапрявленню та розгорненню дослідної (і разом з тим видавничої) праці і на б) педагогічно-дидактичну, тобто навчання студентів і підготовка наукових кадрів.

Навчання і підготовка ведуться у двох формах. Поперше, у формі вже традиційного Високошкільного літнього курсу українознавства (ВЛКУ), призначеного для зацікавлених студентів з усієї української діаспори; подруге, літнього семестру для докторантів українознавчих дисциплін, які закінчили студії в чужоземних університетах із ступенем магістра.

Не ведучи цілорічного аудиторного навчання, УВУ примушений щорічно дбати про відповідну кількість учасників ВЛКУ, при чому він опирається на підтримку Комітету допомоги українському студентству (КоДУС), який прагне

принаймні частково забезпечити студентам таку участь. Разом з цим УВУ мусить утримувати контакти з докторантами українознавства поза європейським континентом — у США та Канаді, які мають намір брати участь у докторантських семестрах.

Як бачимо, складність студійної «організаторики» УВУ дуже велика. Вона позначається тим сильніше, коли зважити, що викладацький склад цих обох курсів не може обмежуватися тільки тією частиною осіб, які мешкають у Федеративній Республіці Німеччини (точніше, в самому Мюнхені); треба також враховувати розсіяних по різних країнах Європи та Америки членів професорського складу УВУ.

До вищез'ясованої проблематики УВУ приєднується, зокрема за останні роки, ще одна специфічна вимога: достосувати навчальну програму та дидактичні підходи до сучасної ментальності молоді в добу загрози втрати національної самобутності та традиційної духовости, в добу загальноомолодіжної «контестації».

Вся ця в загальному накреслена проблематика «іншости» УВУ визначає тією чи тією мірою досягнення і нестачі в різних ділянках його діяльності. Почнемо огляд цих ділянок з праці УВУ як дослідного інституту українознавства.

НАУКОВО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Якщо мова про кількісний та якісний бік цієї діяльності, треба ствердити, що цьогорічні досягнення УВУ — у порівнянні з іншими роками — досить поважні, як зважити при цьому також факт обмежености матеріяльних засобів для видавничого завершення науково-дослідної праці. Коли в 1946—68 роках щорічно появлялися три видання (разом пересічно 506 стор. друку), то за *півроку* 1969 появилися три публікації з загальною кількістю 795 сторінок. Перед друком є ще дальші три видання в серії монографій і три учбові довідники.

Серед цих видань треба окремо назвати ч. 9—10 «Наукових записок УВУ», присвячене подвійному ювілеєві верховного архієпископа кардинала Йосифа Сліпого, в якому обговорені важливі питання української церкви. Це видання зустріло прихильну оцінку відповідальних ватиканських кіл.

У серії монографій визначається праця М. Демковича-Добрянського про українсько-польські взаємини в 19 столітті. Крім того, в цьому році появляються дві праці німецькою мовою: німецький теолог д-р Й. Мадай опрацював питання становища української церкви між Сходом і Заходом; проф. Н. Полонська-Василенко виготувала працю про дві концепції історії України. Підготована до друку праця д-ра А. Жуковського з історії української православної церкви

— про митрополита Петра Могилу. Це — про кількість видань.

Про якість науково-видавничої діяльності УВУ важко говорити в тісних рамках однієї статті. Деяка однобічність тематики видань — перевага в них церковно-релігійної проблематики — пояснюється обставинами, що кошти видання можна було покрити з церковних джерел. Брак у виданнях УВУ в значнішій кількості праць професури університету можна б пояснити обставиною, що засоби для виконання дослідних праць та наукових доручень треба було обернути на розв'язання пекучої вимоги — виховання наукового dorosty, тобто на габілітаційні стипендії. На наукові доручення для негабілітантів не вистачало фондів. Наприклад, опрацювання українського термінологічного словника філософських наук виконується, на жаль, без авторських гонорарів; членами цього редакційного комітету є: єпископ В. Маланчук — богословіє та релігієзнавство, проф. Я. Рудницький та проф. Е. Кошмідер — мовознавство, д-р К. Митрович — філософія, проф. О. Кульчицький — психологія, педагогіка і соціологія.

«Габілітаційні стипендії» (лапки конечні, бо дуже скромні місячні допомоги степендіями назвати не можна) призначені на написання праць: д-р К. Митрович — «Логос і серце у філософії Г. Сковороди», д-р Б. Феденко — «Історія соціал-демократичної партії на Україні», д-р Г. Васькович — «Вплив Г. Кершенштайнера на розвиток української педагогічної думки й українського шкільництва». До всіх трьох габілітаційних процедур запрошені як співекзамінатори також німецькі професори. Ще одну габілітаційну тему опрацьовує, не користаючися жодною стипендією, викладач Інституту Юнга в Цюріху (Швейцарія) д-р П. Поліщук — «Архетип батька в житті та мітології, зокрема в українській мітології». Усі згадані праці близькі до свого завершення.

ВИКЛАДАЦЬКО-НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Як у науково-видавничій ділянці в кінцевих підсумках висунулися на передній плян питання наукового dorosty і тіснішого пов'язання дослідної праці з видавничою, так і в навчальній ділянці — українознавчі курси та докторантські семестри — взаємно зазублюються різні проблеми, в останній — дидактичного характеру.

Отож знову треба покористуватися порівняльними цифровими даними. Цьогорічний ВЛКУ охоплював 38 чотири- або шестигдинних тематичних викладів, разом 107 годин; у минулому році таких викладів було тільки 12 (68 годин). У цьому році було 50 зареєстрованих учасників, у минулому — тільки 18. Якщо взяти до уваги, що у ВЛКУ 1969 деякі виклади прослухали також учасники літнього докторантського семестру, загальна кількість відвідувачів становитиме

70 осіб. Пересічна кількість годин денної праці збільшилася у ще більшому відношенні: в наслідок скорочення з технічних причин ВЛКУ з чотирьох до трьох тижнів першого тижня було 6 викладових годин денно, у двох наступних — 7 годин.

Кількісне зростання позначається не тільки щодо слухачів, але також і щодо викладачів: у ВЛКУ 1968 було всього 12 викладачів, у цьому році — 27. Важливо при цьому підкреслити, що з американського континенту було 8 викладачів (1968 — тільки 3). Позитивним явищем треба вважати активну участь у викладах ВЛКУ чотирьох професорів Українського технічно-господарського інституту (УТГІ). Поширення та поповнення викладацького складу свідчить про спроможність УВУ розгорнути високошкільне навчання з українознавства далеко поза межі досягнутого раніше.

Виправдане задоволення цими досягненнями аж ніяк не сміє доводити до замикання очей на різні хиби, яких у майбутньому треба і можна уникнути. Велике наснаження викладами деколи викликало втому слухачів, що спричинювало різкі коливання у відвідуванні окремих викладів.

На емпіричній базі ближчих контактів з студентською молоддю на останньому конгресі ЦЕСУС-у, що дало професурі можливість безпосередньо познайомитися з «контекстивною ментальністю» сучасної молоді, можна припускати, що широко розбудована програма українознавчого навчання «енциклопедичного типу» не легко буде сприйнята цією молоддю. Цього типу навчання далеко не схвалює сучасна педагогіка, — від Пестальоцці до Дюї, — висуваючи вимогу концентрувати навчання навколо окреслених «осередків зацікавлення». Перед УВУ виринає тепер виразно поставлена самою молоддю проблема організації високошкільного українознавчого навчання у формі «студійних груп», зацікавлених даною тематикою студентів, і у формі «дискусійних семінарів» для обговорення цими ж студентами обраних українознавчих тем. Це не виключало б, а навпаки — вимагало б, влаштувати доповнювальні викладові серії, принаймні в дещо обмеженій кількості.

Ці зауваження не перешкоджають визнати (а справедливо вимагає це підкреслити), що цьогорічний ВЛКУ своїм «максимумом проробленого» дав переконливий доказ на великі можливості УВУ в розгорненні дидактичної діяльності. На мою думку, окреме засідання УВУ в справі підготовки ВЛКУ 1970 повинно б розглянути його організацію у вищез'ясованому напрямі, яку треба б уже тепер почати.

Що ця, правда, досить трудна для здійснення, форма навчання може розраховувати на значний успіх, свідчать три надпрограмові дискусійні вечори ВЛКУ 1969 з загальною темою: «Українська молодь шукає свого місця в сучасному світі». На цих уже наперед підготованих сходах студенти з різних країн української діаспори говорили про студентські маніфестації та протестні акції, при чому найви-

черпнішу доповідь про студентські заворушення у Франції дав студент Михайло Костишин; про світоглядіві шукання підрядянської молоді говорив мгр Б. Левицький, про ідеологію Г. Маркузе — мгр М. Антохій. Велика кількість учасників цих сходин, дуже жвава дискусія і відгуки цих дискусій у приватних розмовах свідчать про справжнє (бо спонтанне) зацікавлення української студентської молоді сучасною українською проблематикою, поданою саме в такій дидактичній формі, в якій деколи негативні констестаційні ставлення можуть перетворитися на творчий діалог з компетентними особами старшого покоління. Поволі, але послідовно, в якнайтіснішому контакті з групами зацікавлених студентів треба буде шукати нелегких розв'язок трудної проблематики «формування українськості» молоді. З цими групами повинен зв'язатися ректор УВУ під час свого об'їзду українських осередків в Америці. Питання формації українськості студентства, що стає тепер одним з найголовніших завдань УВУ, пов'язане з питанням «преформації» цього студентства на місцях його перебування — в студентських громадах, клубах, гуртках. Подібне робилося вже на влаштованих Делегатурою УВУ у Франції студентських сходинах; у США важливу допомогу могла б дати місцева професура УВУ.

У ПЛОЩИНІ Т. ЗВ. «ОРГАНІЗАТОРИКИ»

Безперечні поступи в діяльності УВУ, що їх можна було тут з'ясувати, мають за свою основу організаційні досягнення. Проблематика т. зв. «організаторики» (в розумінні раціоналізованої, систематичної та продуманої організації) зводиться в основному до двох питань інтеграції в розумінні пов'язання та злутування: а) включення завдань УВУ в громадсько-колективну свідомість, досі замало ще зацікавлену справами університету; б) пов'язання діяльності розпорощеної в діяспорі професури УВУ та в міру можливості інших українських високих шкіл (а навіть представників чужинської науки) з розгорненою діяльністю УВУ.

А що «організаторика» тісно зв'язана з «інформаторикою», треба зробити короткий огляд інформаційної праці УВУ. З боку університету зроблено останнім часом усе, щоб інтенсифікувати інформацію, виходячи з заложення, що байдужість громадянства щодо пожертв на УВУ може мати причину в його непоінформованості.

Для запевнення належного зв'язку між професурою в Європі та Америці встановлено періодичне розсилання інформаційних звітів про діяльність: вийшло шість чисел таких звітів. До преси надіслано чотири бюлетені й п'ять окремих комюніке про важливіші події. Поруч кореспонденційних та інформаційних зв'язків з громадянством ректорат УВУ наладнав також безпосередні особисті контакти з представни-

ками окремих громадських централей. Так, наприклад, у засіданнях сенату двічі взяв участь ексекутивний директор секретаріату Світового конгресу вільних українців (СКВУ) д-р М. Сосновський, який пообіцяв докласти всіх зусиль, щоб у громадській перспективі зміцнити фінансову базу УВУ. Це тим більше конечне, що ті німецькі кола, які матеріально підтримують діяльність Товариства сприяння українській науці (у тому числі й УВУ), прагнуть, щоб у загальному бюджеті цього товариства український уділ становив одну третину бюджетної суми.

Важливим відтинком пов'язаности УВУ з цілістю української діаспори треба вважати стосунок УВУ до української Церкви — як православної, так і католицької. За останній час цей стосунок ще більше затіснився, про що могли довідатися учасники академічної урочистости з приводу надання почесного докторату верховному архієпископові кардиналові Йосифові Сліпому, як також і учасники собору УАПЦ у Мюнхені; про ці справи досить широко писала також українська преса на еміграції. Завдяки заходам Кир Йосифа перед німецькими відповідальними колами усунуено деякі непевності щодо ставлення нового німецького уряду до УВУ, який працює на території ФРН. Участь ректорату УВУ в соборі УАПЦ поширила поле дидактичної діяльности університету: постала можливість влаштувати студійні дні для духівництва УАПЦ, для чого в сенаті створено окрему комісію. Як видно, пов'язування з громадянством відбувається не тільки по лінії *вимог* до громадянства, але й *послуг* для нього. На відтинку такої співпраці треба згадати подібні заходи в дусі модерного англосакського університетського руху, якому на «соціалістичному Сході» більш-менш відповідають високошкільні «соцзамовлення», на підставі яких навчальні сили високих учбових закладів віддаються на послуги громадським потребам. Це мало вже місце в Мюнхені на травневому курсі працівників українознавчої доповнювальної освіти, наукову програму якого підготував Психологічний інститут УВУ, який виготовив програму подібного курсу, що в грудні 1969 мав відбутися в Брадфордї у Великобританії.

Якщо мова про внутрішню інтеграцію діяльности розсіяної в діаспорі професуру УВУ, доводиться відногувати відрадіні факти. Про зростаючу участь професури з американського континенту у викладах ЛВКУ та ЛДС була вже мова; при чому треба підкреслити, що збільшеній участі повинна б відповідати також збільшена відповідальність за керування справами. На цьому місці належить відзначити, що керівники двох заокеанських делегатур УВУ — проф. В. Лев (США) та проф. Я. Рудницький (Канада) брали участь у двох засіданнях сенату, заявивши повну готовість цих двох делегатур до співпраці з УВУ. Цю першу за останні роки участь треба вважати доказом можливости інтеграції професури. Завдяки обом керівникам делегатур сенат УВУ схвалив по-

станову, що чергові вибори ректора пересуваються на літні, ферійні місяці 1970 року, щоб таким чином уможливити за-океанським професорам УВУ (які в значній кількості могли б прибути до осідку УВУ як викладачі ВЛКУ) участь у виборах разом з їхніми європейськими колегами.

До інтеграційних заходів треба зарахувати вже згадану співпрацю з професурою УТГІ при влаштуванні цього-річного Високошкільного літнього курсу українознавства, що спричинилося і в майбутньому спричинюватиметься до поширення українознавчої дидактичної тематики.

ПІДСУМКИ І ВИСНОВКИ

У заголовку та підзаголовку цієї статті найчіткіше, ма-буть, сформульовані ці підсумки та висновки — «у подоланні межової ситуації». Тобто УВУ посідає всі можливості подолати межову ситуацію, про що ми писали в «Сучасності» (ч. 6, 1965), хоч усі накреслення досі ще не здійснені. «Факторіяльна аналіза» (зроблена в цій статті) повинна викрити чинники, які уможливили дотеперішні досягнення і які підготовляють майбутнє подолання.

Щоб відгородитися від будь-якого підозріння щодо плекання з нашого боку «культу особи», зачитуємо думку іншої людини — зниклого без вісті українського публіциста В. Глібовицького, що її ми знайшли в журналі «Пластовий шлях» (ч. 1-2, 1969), який намагається стати органом перевиховання українського суспільства. У його статті п. н. «Наша Ахіллова п'ята», передрукованій по багатьох роках, читаємо: «Проблема відповідального, повноцінного дійового проводу... зокрема в таких ділянках, як церковна, громадська і наукова, має особливо важливе значення в житті нашої національної спільноти». А в УВУ маємо справу і з почуттям відповідальності, і з дійовістю: щоб прискіпити появу видань, сам ректор примушений взяти на себе коректу 50 аркушів друку (чи то в наслідок фінансового стану УВУ, чи перевантаження іншою працею адміністративного «одноособового персоналу») або виготовити сотні сторінок матриць машинописів для пресових комюніке. Робиться це в надії і з метою, щоб проблематика вільного університету стала осередком особливої уваги в полі збірної свідомости української діаспори.

Де що про нації та їх „злиття“

Всеволод Голубничий

1. ТЕЛЕСКОПІЯ МАЙБУТНЬОГО, АБО ГЕНЕЗИ УТОПІЙ

Спочатку автор мав намір розпочати цю статтю від сучасності. Але вирішив, що тоді стаття буде сердита. А сердитися на людську обмеженість не випадає. Час однак ставить усе неможливо на своє власне місце, у відповідні виміри і рамки. Сучасність прийшла з минулого, що було свого часу також сучасністю. У минулому майбутнє завжди виглядає в телескопічних вимірах, і чим далі те майбутнє в уяві, тим колосальніше все в ньому здається, тим вагомніше, тим неминучіше. Людський розум — оптичний, і ця його властивість є одною з генез утопій як явища.

Ось, наприклад, як уявлялося майбутнє нашої теми в свій час широко відомому й популярному британському історикові Джеймсові Брайсові (Bryce). На лондонському Міжнародному конгресі історичних наук у травні 1913 року він сказав:

Що бачить мадрівник сьогодні в Індії, Африці, в обидвох Америках, в Австралії, на островах Тихого океану? Він бачить, як менші, слабші, відсталіші раси змінюються або й зникають під ударом цивілізованої людини. Зникають їхні мови, відмирають їхні релігії, їхня племінна організація розвалюється, їхні звичаї поступово зникають.

Із скривавлення тих інших та з напливу емігрантів виростає гібридна раса, в якій міцніші й цивілізованіші елементи призначені взяти верх. В інших випадках народи, що є завеликі й засильні, підпадають під європейські впливи до такої міри, що переходять самі в нове коло ідей та інституцій...

Зараз майже кожен закуток земної поверхні, за винятком територій Китаю та Японії, є або у посіданні, або під контролем п'яťох чи шістьох європейських рас. Вісім великих держав керують політичною долею планети, і залишається ще тільки дві держави, про які можна подумати, що вони, може, в майбутньому стануть у ряди великих. Так само й декілька європейських мов поширилося на всі кон-

тиненти, за винятком Азії, і є зовсім імовірно, що незабаром ці європейські мови будуть засвоєні та будуть вживатися освіченими клясами до такої міри, що ті кляси ввійдуть у контакт з європейськими ідеями. Цілком можливе, що десь коло 2000 року понад 9/10 людства буде розмовляти менш ніж двадцятьма мовами...

Світова історія має тенденцію стати єдиною історією — не історією багатьох різних рас людства, що час від часу мають певний вплив на долю один одного, а історією людства, як цілоти, доля кожного відгалуження якого буде відтепер пов'язана з рештою.¹

Сміятися з Брайса немає сенсу. Він був типовим представником британського імперіялізму, і в 1913 році у нього голова крутилася від успіхів. Але й це не головне, мабуть. У той час наука про людство стояла на такому рівні і користувалася такими методами дослідження, що тільки такі висновки, як у Брайса, й виходили з неї. Бо ось що в той самий час писав, наприклад, В. Ленін, який імперіялістом в Брайсовому сенсі, ясно, не був:²

«Потреби економічного обороту завжди змусять національності, що живуть в одній державі (доки вони хотітимуть жити разом), вивчати мову більшості... Потреби економічного обороту самі собою визначають ту мову даної країни, знати яку більшості вигідно в інтересах торговельних зносин. І це визначення буде тим твердіше, що його прийме добровільно населення різних націй...»³

Про ситуацію в капіталістичній Росії в іншому місці Ленін зазначає:

Весь хід суспільного життя веде до зближення всіх націй між собою. Сотні тисяч людей переки-

¹ J. Bryce, *The Competitive Victory of Western Culture*, in: W. H. Hamilton (Ed.), *Current Economic Problems* (Chicago, 1914), pp. 130—131. Доречно буде тут відзначити, що слово «раса» в минулому в англійській мові вживалося на означення не тільки класифікації за кольором шкіри, а й в якомусь змішаному сенсі, що включав етнічні характеристики, релігію, навіть континенти (наприклад «європейська раса»); ба навіть є термін «людська раса» (human race), що ще й нині вживається в белетристиці. Ясно, що це слово неточне й ненаукове, як і ті поняття, що в нього намагалися вкласти.

² Оцінку Леніна можна знайти в моїй статті «Ленін і ленінізм», *Енциклопедія українознавства*, словн. част., т. 4, стор. 1282.

³ В. І. Ленін, *Твори*, т. 19, стор. 310—311.

даються з одного кінця Росії в другий, національний склад населення перемішується, відособленість і національна зашкарублість повинні відпасти.⁴

Ну, а вже як йдеться про майбутній соціалізм, то, безсумнівно,

соціалізм... полегшує і гігантськи прискорює зближення і злиття націй.⁵

Візьмімо ще й інший приклад, автора, якого уже аж ніяк не можна запідозрити ні в імперіялізмі, ні в прихованих політичних побажаннях, щоб усе так сталося, як хочеться. Мова йде про Ізраеля Зенгвілла (Zangwill), який, все в той же час, у 1908 році, написав і поставив на Бродвеї у Нью-Йорку дуже примітивну, але страшенно успішну п'єсу під назвою «Горщик, що все перетоплює» (The Melting Pot). У цій п'єсі-сатирі її автор-сіоніст висміяв релігійних східноєвропейських євреїв, що прибули до Америки з надією тут асимілюватися й тим самим звільнитися від бича антисемітизму. Не можна сказати, що ідея всеперетоплюючого американського горщика була Зенгвілловим винаходом (тим більше, що він її висміював, як нереальну), однак фактом є, що ця п'єса спопуляризувала концепцію асиміляції й злиття націй в Америці аж до такої міри, що на деякий час її було прийнято в американській соціології, як науковий факт. Однак дуже довго ніякій справді науковій перевірці ця концепція «горщика» не піддавалася, хоча й помандрувала вона з Америки на різні світові конгреси соціологів, пішла, як висловлюються газетярі, «на озброєння» журналістів і т. д.⁶

А ще з одною відомою проекцією в майбутнє так вийшла найпікантніша історія. Маю на увазі те місце в «Комуністичному маніфесті» Маркса й Енгельса, яке в СРСР цитується найбільше на доказ того, що і ці два авторитети передбачали майбутнє злиття націй. Мені спало на думку порівняти оригінал з перекладами, і вийшло, що переклади — фальшиві. Ось як звучить це відоме місце в оригіналі:

„Die nationalen Absonderungen und Gegensätze der Völker verschwinden mehr und mehr schon mit der Entwicklung der Bourgeoisie, mit Handelsfreiheit, dem Weltmarkt, der Gleichförmigkeit der industriellen Produktion und der ihr entsprechenden Lebensverhältnisse. Die Herrschaft des Proletariats wird sie noch mehr verschwinden machen“.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 54—55.

⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 22, стор. 301.

⁶ Nathan Glazer, D. P. Moynihan, Beyond the Melting Pot. The M. I. T. Press, 1963, p. 289 ff.

Вирішальний вислів „die nationalen Absonderungen“ у російських і в українських (з російської) перекладах подається як «національні різниці» (чи «различия») і виходить, що Маркс і Енгельс казали, що національні різниці зникають вже за капіталізму, а тим більше — за панування пролетаріату. В дійсності ж „Absonderungen“ значить не «різниці» (і тим більш не етнічні різниці, про які мови взагалі немає), а тільки «відчуження», «відособлення», «ізоляція». Отже в дійсності Маркс і Енгельс твердили, що зникає національне відчуження, ізоляція, тобто взаємопідозра та ворожнеча поміж націями, а не самі нації зникають. Це дуже велика різниця!

2. ЯКБИ МИНУЛЕ ВЗЯТИ ПІД МІКРОСКОП...

Ще іншим джерелом сучасної «теорії» про майбутнє злиття націй (мов, культур і т. д.) є посилання на приклади з минулої історії. Адже хіба не доводить історія людства, що нації таки зливалися в минулому? Доводить, безперечно. А раз так, то тоді і в майбутньому це повторюватиметься! Ні, методологічно — це не вірне. Історія тотожно ніколи ніде не повторюється й не повторювалася. Приблизно, настільки, що можна говорити про аналогії, — так, але точного повторення ніколи в минулому й досі не було.

І все ж таки, що можна спостерегти в минулій історії націй? Відповідь на це питання зовсім не проста, і фактично ніхто ще вичерпною науковою відповіді на це питання досі не дав. Про історію націй на планеті потрібна студія хоч би такого характеру, як десятитомова «Студія історії» (A Study of History) цивілізацій Арнольда Тойнбі.⁷ У Тойнбі є методологічна концепція історії цивілізацій світу, однак його верховні знання Азії, Африки й іншого позаєвропейського світу залишають ще багато чого до побажання. Крім того, ясно ж, що студія історії сотень націй є далеко складніша, ніж студія двох десятків цивілізацій. Однак, як перший свого роду зразок, праця Тойнбі служити науці про націю вже може.

З-поміж сучасних ще-авторитетів найширше й найвідважніше про історію націй писав Фрідріх Енгельс (також трохи й Карл Маркс), але ці його твори опубліковані порівняно недавно, у 1933—35 роках. Ленін їх не читав, бо помер у 1924 році, а Сталін їх хоч і видав, проте посилатися на них чи інтерпретувати їх нікому не дозволив, бо вони суперечили його і Леніновим раніше опублікованим поглядам. Не читав цих робіт Енгельса й Карл Кавтський, цей найголовніший теоретик майбутнього злиття націй у «марксизмі» (від якого вчився Ленін).

⁷ Десятитомова «Всемирная история» Академії наук СРСР (1955—62) не має в собі жодної ясної концепції нації, і тому не є історією націй. Але деякий цінний довідковий матеріал в ній, безперечно, можна знайти.

А погляди Маркса-Енгельса на минуле націй були такі. Ще в їхній спільній книжці «Німецька ідеологія», що з'явилася тільки в 1933 році, вони вважають, що історія націй є така довга, як і історія людства. Вони, наприклад, називають нацією фінікійців, які існували ще за Стародавнього Єгипту.⁸ Ні Греція, ні Рим націями не стали, але в добу падіння Риму «елементи нових націй були всюди в наявності».⁹ Далі виникають «февдально організовані нації»,¹⁰ з яких ще пізніше створюються національні держави. Творцем-об'єднувачем цих модерних націй є класа буржуазії.¹¹ Як відомо, у радянській теорії нації, починаючи від Леніна й особливо за Сталіна, панівним є погляд, що нація — чисто буржуазне твориво, що перед капіталізмом нації не існували. Ясно, що Маркс і Енгельс такого погляду не поділяли.

Щождо злиття націй у минулому, то в статті «Про розклад феудалізму і виникнення національних держав», опублікованій уперше в 1935 році, Енгельс писав, що протягом середньовіччя в Європі «в одному місці відбувалося злиття, в іншому — розмежування» тодішніх націй, а весь цей процес консолідації нових націй відбувався на базі «розмежування на мовні групи», що й стали основою виникнення національних держав.¹² Отже, в минулому було не тільки злиття, а й розмежування. Про це прихильники злиття в майбутньому чомусь забувають.

На підставі більш-менш усіх головніших новітніх наукових студій походження й історії націй¹³ можна зробити

⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 3, стор. 51.

⁹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 21, стор. 142. Зверніть увагу, що йдеться про «нові нації».

¹⁰ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 3, стор. 53.

¹¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 4, стор. 342.

¹² К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 21, стор. 391—392.

¹³ Див., наприклад, головніші праці й бібліографію в них (за абеткою):

Azkin B., M. Ancel, B. Mirkine-Guetzevitch, J. Ray, La nationalité dans la science sociale et le droit contemporain (Paris, 1933).

Bauer Otto, Die Nationalitaetenfrage und die Sozialdemokratie (Wien, 1924).

Bloom S. F., The World of Nations: A Study of the National Implications in the Work of Karl Marx (New York, 1941).

Chadwick H. M., The Nationalities of Europe and the Growth of National Ideologies (Cambridge, Mass., 1945).

Delos J. T., La nation (Montreal, 1944).

Deutsch K. W., Nationalism and Social Communication (Cambridge, Mass., 1966).

Europa und der Nationalismus: Bericht ueber das III. internationale Historiker-Treffen in Speyer, 1949 (Baden-Baden, 1950).

Феденко П., Марксистські і большевицькі теорії національного питання (Мюнхен, 1960).

приблизно ось такі узагальнення про їхнє досьогочасне минуле. Усі нині існуючі нації з походження, без сумніву, мішані. Проте в одних націй етнічне історичне річище довге і велике, а чужоетнічні притоки короткі й тонкі, а в інших націй усе минуле складається з різних етнічних нашарувань і спільним у них іноді буває лише територія. На щаблі племінної роздрібленості, за раннього феодалізму й ще раніше численність населення окремих племен (етнічних груп) була невелика, пересічне життя людини було дуже коротке, природний приріст населення (народжуваність мінус смертність) довгі-предовгі віки був мізерний, а дуже часто й смертність тривало перевищувала народжуваність. Цілі племена й окремі люди чи родини кочували й подорожували в пошуках щастя, переселялися з місця на місце, а його було досить, змішувалися з іншими племенами і людьми. Повертатися «додому» не було часу, дорога була довга й небезпечна. В таких умовах і без насильства, добровільно відбувалося переміщення й злиття етнічних груп, бо природний приріст

Градовский А., Национальный вопрос в истории и литературе (Санктъ-Петербургъ, 1873).

Hayes C. J. H., The Historical Evolution of Modern Nationalism (New York, 1948).

Hertz F. O., Nationality in History and Politics: A Study of the Psychology and Sociology of National Sentiment and Character (London, 1944).

Holland W. L. (ed.), Asian Nationalism and the West (New York, 1953).

Kohn H., World Order in Historical Perspective (Cambridge, Mass., 1941).

Kohn H., The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background (New York, 1944).

Ленин В. И., О национальном и национально-колониальном вопросе (Москва, 1956).

Macartney C. A., National States and National Minorities (London, 1934).

Pinson K. S., A Bibliographical Introduction to Nationalism (New York, 1935).

Pouthas C. H., Le mouvement des nationalités en Europe dans la première moitié du XIX siècle (Paris, 1945).

Rocker R., Nacionalismo y cultura (Buenos Aires, 1942).

Rosdolski R., F. Engels und das Problem der geschichtslosen Völker, in Archiv für Socialgeschichte (Hannover, 1964, Bd. 4).

U. N. Commission on Human Rights, The Main Types and Causes of Discrimination (Lake Success, N. Y., 1949).

U. N. Commission on Human Rights, Definition and Classification of Minorities (Lake Success, N. Y., 1950).

U. N. Department of Social Affairs, A Study of Statelessness (Lake Success, N. Y., 1949).

Znaniecki F., Modern Nationalities: A Sociological Study (Urbana, Illinois, 1952).

даної етнічної групи був часто невиваженістю для збереження її субстанції. А крім того ж скрізь ще були поширені війни, масові вбивства, полон, торгівля невольниками, масові хвороби і пошесті, і все це часто давало ще більше причин до перемішування і злиття різних етнічних груп, ніж їхній чисто статистичний недоріст.

В історії людства багато етнічних груп справді пропало назавжди, але далеко не завжди певне те, чи то вони справді зникли фізично, чи, може, то зникли тільки їхні місцеві назви, а вони самі перетворилися на більші й вищі, сконсолідовані етнічні формації (племена в нації, наприклад, з якими вони були етнічно споріднені. Далі ще такий факт. Історія країн, територій чи держав далеко не завжди співпадає з історією етнічних груп, що їх заселяли й заселяють. Історія Великобританії, наприклад, це історія етнічних «нашарувань» на островах Об'єданого Королівства, нашарувань, з яких насильницьким способом зформувалася сучасна англійська нація. Спочатку англосакси підбили кельтів, потім англійці знищили саксів, далі самі стали жертвою норманів, хоч і асимілювали їх культурно і в решті етнічно. Далі цей англійський національний новотвір намагався підбити й асимілювати ірландців, але безуспішно. Однак, не зважаючи на це насильне етнічне вимішування, населення Великобританії й сьогодні залишається багатонаціональним, а що в майбутньому з цього всього вийде — побачимо. Сьогодні поруч з англійською нацією тут існують валлійці, шотландці, ірландці та інші (останні три — всі первісно кельти).

Найдовша безперервна й без значних етнічних «нашарувань» історія в Китаї — понад 4 000 років. Етнічно більшість племен на території Китаю, як здається, були споріднені віддавна, споконвіку, і держави, які ці племена створювали в Китаї, були національно майже монолітами. Однак, це й сьогодні не ясно, чи китайці (ханьці) етнічно ще консолідуються, чи вже розмежовуються. Річ у тім, що, крім безлічі місцевих діалектів, у Китаї ханьське населення говорить принаймні чотирима відмінними розмовними мовами. Кантонець не розуміє говору пекінця, сичуанець одразу не порозуміється з шанхайцем. Спільним у них усіх є тільки письмо (гієрогліфи), і вони пишуть один до одного, щоб порозумітися. Через це не може Китай і відкинути своє письмо, замінивши його, наприклад, якоюсь абеткою: у наслідку вийшов би якийсь біблійний Вавилон! Однак, усі ханьці вважають себе приналежними до однієї-єдиної китайської нації. Крім них є ще в Китаї й національні меншості-некитайці: тибетці, монголи, уйгури і т. д.

Та найцікавішою, мабуть, наукою історії на тему злиття націй є доля колишніх багатонаціональних імперій. Ні з жодної з них не витворилася з бігом навіть тисячоліть хоч якась одна сконсолідована, етнічно злита нація! Із стародавньої Греції, як і з Єгипту, не вийшло нічого національного,

хоча Олександр Македонський і здійснював один з перших у світі свідому політику злиття націй у своїй імперії. Розбивши персів, він застосував у місті Суза в 324 році до нар. Христа ритуал масового примусового одруження усього свого війська з персіянками та іншими полонянками.¹⁴ З величезної й могутньої Римської імперії теж залишився тільки пшик. Однак, ще цікавішими з цього погляду є великі середньовічні імперії, що протривали до новітніх часів. Вони тривали далеко довше й досягли вищого щабля суспільного розвитку, ніж Рим, Греція чи Єгипет. Багатонаціональна Візантія, як могутня унітарна держава, трималася купи понад 1 000 років, але нічого в її горщику не перетопилося й ніякісінької нації не вийшло з неї взагалі. Так само нічого етнічно нового й єдиного не витворилося за 2 000 років історії цілого ряду великих і могутніх державних формацій на території Індії (багатонаціональні імперії Мавр'я, Гупта, Делі, Великих Могулів і т. д.). І держава інків Тауантінесуя була багатонаціональною й протривала щось коло тисячі років, але жодного злиття націй чи племен у ній не відбулося. Про новітні імперії, що протривали коротший час, багато говорити не доводиться. Досить згадати тільки Оттоманську Порту, Австро-Угорщину Габсбургів, Росію Романових. У цих державах проводилася навмисна політика етнічного викінчення різних «інородців», але нічого з того в кінцевому рахунку не вийшло, тільки розвиток тих «інородців» уповільнено.

Децю оригінальнішою є доля Британської, Еспанської, Португальської й інших європейських імперій новітніх часів. У цих імперіях відбувся процес розмежування і розпаду на окремі незалежні нації-держави етнічно того самого масиву. З Британської імперії виділилися майже чисто англійські за мовою й культурою нації: американці, австралійці, англійські канадці і т. д. Сьогодні вже трудно твердити, що американці чи австралійці — це не окремі нації, а ті ж англійці! Щось подібне сталося й з колишніми португальцями в Бразилії, з еспанцями в Аргентині, Уругваї та Чиле. Але там, де емігранти з імперії не стали одразу більшістю населення, створилися багатонаціональні держави, які хоч і відділилися від імперій і стали самостійними, проте етнічні відносини в них і політика їхніх урядів у національному питанні дуже нездорова. Це стосується насамперед національно перемішаної Південної Африки, де завойовані англійцями бури (африкандери), що були колись голляндцями, ще й далі є в конфлікті з англійцями, але разом з ними здійснюють політику «апартаїду» (відділення) супроти більшості населення країни — корінних її негритянських мешканців, косів, зулусів та басутів. Щось подібне створилося і в таких країнах, як Парагвай, Болівія, Еквадор та Перу, де більшість місцевого

¹⁴ H. F. Schreider, In the Footsteps of Alexander the Great, National Geographic (Washington), January 1968, p. 64.

населення — індіани — зовсім виключені з суспільно-політичного життя расистською політикою спадкоємців еспанських конкістадорів.

3. «БАБУ-ПОВИТУХУ ІСТОРІЇ» (НАСИЛЬСТВО) УСЕ ЛЮДСТВО ТЕПЕР ЗАСУДЖУЄ

З вищесказаного виходить, що протягом історії людства були такі процеси і явища:

1. З-поміж етнічно (мовно, культурно і т. д.) споріднених племен та інших подібних груп консолідувалися на різних шаблях історії та в різні соціально-економічні епохи нації.

2. У багатонаціональних імперіях деякі сильніші нації робили спроби абсорбувати й влити в себе дрібні нації й племена, але у великій більшості випадків нічого з такої політики не вийшло.

3. Ряд однонаціональних світових імперій розмежувався й розпався на ряд самостійних окремих націй.

4. Існувало чимало й дрібних етнічних формацій, племен і, може, навіть націй, що справді занепали й зникли з історії назавжди. Однак у величезній більшості випадків вони були спочатку завойовані різними конкістадорами й імперіялістами, розбиті, згвалтовані й знищені цілком або одразу, або поступово, хоча спочатку вже настільки, що їхня життєздатність підупадала й вони злилися з переможцями.

5. Добровільного й спонтанного чи якогось іншого природного злиття націй в історії людства досі не було або коли й було, то в надзвичайно виняткових випадках. При кращому вивченні обставин зникнення таких націй, певно, виявиться, що і в цих виняткових випадках існувало якесь насильство.

Справді, якщо й зникали чи зливалися нації в минулому, то, майже як правило, в наслідок насильства над ними інших націй, не мирним способом, проти їхньої волі. Найпоширенішим способом знищення націй донедавна в історії був геноцид (народовбивство). Як явище, він тривав надто довго, — починаючи, скажімо, від Атtili й Чингіз-хана, і кінчаючи, скажімо, на нищенні євреїв німецькими нацистами чи кримських татар, чеченців та калмиків Сталіновими опричниками. Був навіть час не так давно, під кінець 19 віку, коли здригла буржуазія в Європі навіть славилася й оспівувала геноцид, як щось в роді спорту.¹⁵ Кортес і Пісарро, Гордон і

¹⁵ Див., наприклад, клясику в цьому жанрі: *M. Dubois, Systèmes coloniaux et peuples colonisateurs*, Paris, 1895. Історію расизму, як і історію різних інших псевдотеорій культури викладено в найновішій книжці, *Maryin Harris, The Rise of Anthropological Theory:*

Кітченер, Куропаткін і Скобелев були «героями нашого часу» у «культурного товариства» та його «культури». Трубадури расизму, поети й письменники, малюрі й музики, подібно до Редіярда Кіплінга чи Фенімора Купера,¹⁶ зображали «героїку» геноциду — вимордування різних «туземців» в колоніях різними «культуртрегерами» — навіть романтично! З цих традицій виріс пізніше й нацизм та шовінізм. Останньо наш земляк проф. Тарас Гунчак відкрив, що навіть урядові кола панської Польщі тридцятих років винощували мрії й робили зусилля, щоб придбати для Польщі колонії... в Африці!¹⁷ Дійсно, хіба колоніялізм не зараза?! Кожен ліз, хто не лінувався...

Таким був недавно наш час, епоха світового бандитизму. Але песимісти переконані, що й нині нічого не змінилося, що все є далі так, як було тисячі років. Особливо, мовляв, після того, як комунізм здегенерував і перетворився на сталінізм, що мало чим суттєво відрізняється від фашизму. Відвічні надії людства на визволення, мир, братерство, справедливість, що втілювалися у ранньому комунізмі, пропали, мовляв, разом з ним.

Однак, хоч як вагомі є аргументи песимістів, в кінцевому рахунку погодитися з ними не можна. Як ніколи ще перед цим у своїй довгій історії, сьогодні все людство дійшло до великого спільного висновку, втіленого в «Загальній декларації прав людини»: всякому незаконному, невинуватому насильству над народами й людиною мусить настати кінець!¹⁸ Зокрема щодо нашої теми — про насильство над націями — людство теж має сьогодні єдину, спільну думку. В статті II «Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього», що набрала чинності в 1958 році, до геноциду зачисляються *будь-які спроби «знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релі-*

A History of Theories of Culture, New York, 1968. Однак теорії національної культури Гарріс потрактував надто побіжно й полемічно.

¹⁶ Великою аномалією слід назвати те, що в СРСР серед шкільної молоді ще й досі це — мало не найпопулярніші перекладні автори! Їх перекладали ще для царських гімназистів, щоб виховувати в них почуття вищости та поблажливого держимордства супроти місцевих, вітчизняних «останніх з могокан» та інших там «темношкірих» «хахлів» чи «армяшок». Однак, невже ж і в радянській соціалістичній Академії педагогічних наук цю лектуру апробують для подібних цілей? В американських школах, наприклад, такого роду книжки з шкільних бібліотек вже вилучено, як расистську, шовіністичну пропаганду.

¹⁷ T. Hunczak, Polish Colonial Ambitions in the Inter-War Period, Slavic Review, December 1967.

¹⁸ Див. укр. видання: «Загальна декларація прав людини», Київ, Держ. вид-во політ. літератури УРСР, 1963. Цей текст остаточно затвердила генеральна асамблея ООН у 1948 році.

війну групу, як таку»,¹⁹ а кару за такий злочин винесе новий Нюрнберзький трибунал. Так само вперше в історії, але й востаннє, бо назажди, засуджує колоніальне поневолення й насильне «зливання» націй «Деклярація генеральної асамблеї ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам», що стала чинною від 1960 року.²⁰ У цьому ж дусі прийняло людство й «Деклярацію ООН про ліквідацію всіх видів расової дискримінації», яка розвиває деякі статті «Загальної декларації прав людини» й натавровує дискримінацію будь-якої «раси, статі, мови чи релігії», «кольору шкіри чи національного походження» (стала чинною з 1963).²¹ «Деклярація прав дитини», ратифікована 1961 року, захищає дітей усіх націй від національної дискримінації й поневолення (принцип 10).²² Якщо йдеться про шкільництво, то ще в 1950 році комітет генеральної конференції ЮНЕСКО рекомендував усім членам цієї організації, щоб усе шкільництво від початкового до університетського рівня провадилося рідною мовою учнів та студентів, бо тільки рідна мова є найкращим, найприроднішим засобом засвоєння й передавання знань.²³ А генеральна конференція ЮНЕСКО 1960 року прийняла «Конвенцію про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти», якою спроби вживати освіту, як засіб насильства над націями, затавровано як злочин супроти людства.²⁴

Не важко передбачити, що циніки, скептики, нетерплячі потерпілі, а навіть і багато з-поміж цілком спокійних і розсудливих людей будуть трактувати всі ці декларації й конвенції, як шматки паперу, повні порожніх фраз, нездійсненних побажань тощо, а народовбивники, що й далі гвалтують цілі народи, скажуть, що всі ці декларації вони «мають дось». Це все так. Це незаперечне. Однак фактом є й те, що досі, до цих декларацій, людство ще ніколи не було одностайне в одностайному засудженні народовбивства. А відтепер це — воля людства. Відтепер кожен поневолений, дискримінований, насильно «зливаний» народ має на що посперитися, щоб принаймні морально-правно оборонитися від насильства. Сумління всього людства, викладене в цих документах, тепер є по боці поневолених і дискримінованих, а насильникам на спогад стоїть Нюрнберг. Гітлерівці теж мали все людство «десь», але дочекалися своєї долі. Те саме рано чи пізно буде й з усіма іншими, хто нині наважується топтатися на людських правах і плювати на сумління людства.

¹⁹ АН УРСР, Сектор держави і права, Українська РСР у міжнародних відносинах (1945—1957), Київ, 1959, стор. 225.

²⁰ АН УРСР, Сектор держави і права, Українська РСР у міжнародних відносинах (1957—1965), Київ, 1966, стор. 5.

²¹ Там таки, стор. 64.

²² Там таки, стор. 102.

²³ UNESCO, The Use of Vernacular Languages in Education, Paris, 1953.

²⁴ Те саме джерело, що й у примітці 22, стор. 400.

Ясно, що незаперечним є те, що доки немає світового уряду, доти всі ці декларації й конвенції не є ще законами, за якими стоїть реальна сила й воля. Але яким є й друге: ніколи ще в своїй багатотисячолітній історії не стояло людство так близько від створення світового уряду і здійснення міжнародного права й законности. Доки не буде світового уряду, не буде й миру та ладу у світі, а будуть насильство, війни, народовбивства й колоніальна експлуатація. І спричиняють це не тільки, а то й не стільки дрібні нації, як саме імперіялістичні великодержави. Але ще ніколи досі все людство не було аж так одностайне у своєму бажанні мати в світі лад і спокій. Тому ці декларації й конвенції не є порожніми словами. Вони є програмою людства, яку людство хоче здійснити і здійснить. І майбутня світова держава таки буде багатонаціональна, вільна, в якій інтереси і суверенітет усіх націй будуть задоволені порівну і справедливо, в дусі вищезгаданих декларацій.

За діалог між українцями

ВІДКРИТА ВІДПОВІДЬ ПОЕТОВІ ДМИТРОВІ ПАВЛИЧКОВІ НА ЙОГО «ФАЛЬШИВИ КЛЕЙНОДИ»

Пане Павличко!

Спасибі Вам за статтю – відповідь на мого «Відкритого листа до українських літераторів УРСР», яку надруковано в органі правління Спілки письменників України.

Це, мабуть, вперше за останні кількадесят років відкритий лист еміграційного журналіста, адресований окремому чи збірному читачеві на Україні, викликав відповідь на сторінках серйозного часопису в УРСР. Шкода тільки, що подекуди пасквільний характер Вашої відповіді знизив рівень нашої дискусії.

Тим часом українське суспільство обабіч радянського кордону відчуває найдошкульніше нестачу серйозної дискусії між українцями про серйозні українські питання. Ідеться про розмову, в якій кожен учасник може додати щось розсудливе до спільних міркувань і згодом залишиться з почуттям скромного вдовolenня, що його думку заслухано так уважно, як і він прислухався до бесіди інших. Нашим людям за кордоном і на Україні не бракує ні ґрунтовних знань, ні життєвого досвіду; багато з них працюють на відповідальній роботі в різних ділянках життя своїх країн. Однак усім нам ще й досі тяжко здобутися на гідний український діалог про спільні проблеми.

Можливо, цей всеукраїнський недолік є наслідком довготривалого перебування цілих по-

колінь нашого суспільства під замком чужоземного контролю й суворой цензури. Тому в нас не розвинулися вміння товариської бесіди – «конверсації». Тож коли тільки трапляється вільна чи підневільна змога висловитися, ми всі схильні виголошувати монологи. Тоді, заслухані в музику власних слів і кваплячись чимдуж сказати все, що в душі накіпїло за роки мовчання, ми забуваємо про одну дрібницю: наш співрозмовник – це не якийсь електронний приймач, а людина з власними думками і прагненнями промовити своє слово.

Монологи – повсякденне явище зокрема в українській журналістиці. Своєю частою й розмірами вони нерідко випирають з часописних сторінок навіть інформацію. Але їх породжують поряд з психологічними причинами й особливі умови нашого буття: розмежування крайових і еміграційних авторів на два ворогуючі табори. Хоча в усіх нас батьківщина одна – Україна, рідко хто з авторів бере на увагу те, що мовить партнер «з того боку». Тому й слова, покладені на папір або закинуті в йоносферу, знімаються вгору, немов голуби-листоноші, і, вдарившись об стіну мовчання, падають униз, як підбиті мисливцем птахи.

Зате птахами високого льоту, які пролітають понад смугою мовчання, є в нас лише каркаючі ворони: низькопробні полемічні статті й пасквілі, в

яких увага читача привертається лише до особи автора, а не до його міркувань.

Весь цивілізований світ гидує цим видом дебатування. Як відомо, XX з'їзд компартії СРСР 1956 року теж засудив сталінську методику знищення людської особистості за допомогою фабрикування фальшивих обвинувачень. Адже в наслідок таких наклепів, звичайно публікованих у пресі, мільйони радянських громадян — а в тому числі й тисячі «чесних комуністів» — репресовано в т. зв. «період культу особи». Однак, у журналістиці Української РСР, а то й у літературній критиці й наукових працях, далі застосовується той самий підхід сталінських слідчих: — А що даний автор робив до революції?..

Чому Ви, пане Павличко, теж покористувалися цією традиційною методикою дебатування у відповіді на мій виклик, можна здогадуватися і якоюсь мірою розуміти, але ніхто не прийме тієї методи як гідний зразок діалогу між українцями в 1970 році. Наскільки мені відомо, читачі за кордоном і на Україні — українці й чужинці, праві й ліві, консервативні і прогресивні — з почуттям не смаку відкинули пасквільні аспекти Вашої статті, як не гідні українського поета і патріота.

Слово «патріот», вжите в моєму «Листи», викликало грубу репліку з Вашого боку. А даремно. Називати себе патріотом ще не означає декларувати якусь особливу «любов» до батьківщини. Залюбки користуються терміном «патріот», бо він зрозумілий і прийнятний кожному; слово «націоналіст» порізненому розуміють читачі на Україні та за кордоном, і тому воно потребує супровідного пояснення, наприклад, націоналіст-демократ. Патріотизм я розумію як «ланцюг обов'язку»,

що ним людина (як висловився Іван Франко) добровільно приковує себе до пекучих потреб свого пригнобленого народу.

Хто відчуває цей «ланцюг обов'язку» і втримує зв'язок з сучасними потребами своєї нації, той має право зватися патріотом. І до такої людини треба знайти стежку: стати його співрозмовником, навіть якщо його погляди нам не прийнятні.

У цьому відношенні Ваша стаття, якщо відкинути полемічно-пасквільні аспекти, не позбавлена загального інтересу і є кроком вперед у напрямі розгорнення українського діалогу. П'ять років тому на полемічну статтю письменниці Ірини Вільде я відповів окремим листом-есеєм (див. «Сучасність» за листопад 1964) і пропонував їй та іншим землякам обмінятися думками про важливі українські питання з українцями за кордоном, але — «в серйозному журналі, друкованому для всіх українців, а не тільки для агітації серед емігрантів». Відтоді ми вже стали на порозі 1970-их років, але ще й досі нема відповіді на «суттєве запитання», яке базувалося на твердженні В. І. Леніна: чому й досі під володінням росіян «створення самостійної і незалежної національної держави лишається покищо... привілеєм однієї, великоруської, нації»?

Ви, пане Павличко, теж не роз'яснили цього питання — проблеми, що становить основу мого «Листа до українських літераторів УРСР». Ви навіть промовчали його назву, що чітко з'ясовує вимогу українських політичних емігрантів, — «За гідну українську державу». Таким чином Ви позбавили багатьох читачів на Україні інформації про саму суть нашої дискусії.

З уваги і пошани до тих чи-

тачів коротко пригадаю Вам, що в «Листі до українських літераторів УРСР» виразно підкреслено: в усіх словесних змаганнях з українськими радянськими авторами політичним емігрантам не йдеться про встановлення якогось реакційного ладу на Україні і здобуття для себе постів у суверенній українській державі. Важливо, щоб ця держава була українська в кожному відношенні, народо-владна і суверенна. А це означає, що будь-який київський уряд повинен встановити дипломатичні, торговельні й культурні зв'язки між Україною та чужоземними державами на базі взаємовизнання; всеукраїнський парламент у Києві повинен обмірковувати і планувати українську економіку, національну оборону й закордонну політику самостійно, а не лише схвалювати декрети чужоземного керівного центру.

Далі в «Листі» сказано, що порівняно з молодістю Українською Народною Республікою в 1917–20 роках нинішня УРСР являє собою на практиці – покищо! – один великий економічний район імперіальної Росії. Бо, на жаль, УРСР не має прикмет, що їх посідає кожна реально діюча суверенна держава. Не лише армія і фльота, транспорт і пошта, а навіть існуюча на території УРСР церква є на практиці всеросійською установою, що допомагає русифікувати українців.

Українська РСР не є рівнорядним партнером ні в СРСР, ні в таборі комуністичних держав, хоча вона член-співзасновник Об'єднаних Націй, а комуністичний лад завела в себе на 30 років раніше за Польщу, Чехо-Словаччину, Угорщину, Румунію і Болгарію. Серед цих молодших комуністичних сестер-союзниць у системі Варшавського оборонного договору взага-

лі нема місця для Української РСР, хоч її територія такою самою мірою, як їхні, виставлена на можливу агресію. Вклад України в оборонну систему комуністичного бльоку є і буде більший, ніж вклад будь-якої з цих країн, але українці не мають ніякого голосу в питаннях оборони. Українця в УРСР далі просто «одають у москалі», як одавали їх за володіння царів, і з тією самою метою: захищати країни імперії: у Східній Німеччині 1953, в Угорщині 1956, у ЧСР 1968, на Уссурі та в Казахстані проти китайців 1968–69, а раніше у війні з Фінляндією 1939–40 років.

А втім, якщо мешканця УРСР за справжні чи вигадані політичні провини карає російська поліційна влада тюрмою чи засланням на території Російської Федерації... якщо українська мова не є державною мовою республіки... якщо вона не є мовою щоденного вжитку по фабриках, торговельних підприємствах і в установах громадського обслуговування... якщо вищі учбові заклади в УРСР мають всеросійський характер з переважно російською мовою навчання, – то на чому базується суверенність УРСР, про яку від деякого часу говорять речники київського уряду, а Ви підтримуєте їхні твердження?

Знаючи цю страшну дійсність на Україні, українські політичні емігранти далі зберігають у своїй пам'яті, як покищо неперевершений державницький ідеал, Українську Народну Республіку: незалежно від усіх її недоліків і структурних змін протягом її трирічного існування ця республіка принаймні мала реальні прикмети суверенної української держави, була визнана рядом великих і середніх держав та могла розвинути в прогресивну державу українського народу. Саме тому украї-

їнські політичні емігранти вважають своїм обов'язком протиставитися політиці московських централістів, які перетворюють українську державницьку націю на колоніальне плем'я. Поскільки правлячі київські кола потурають російським централістам і зберігають цей негідний «статус кво» на Україні, емігранти суворо критикують відповідальних діячів Української РСР.

Невже ж цей наш розсудливий підхід до питання гідної української держави дає підставу будь-кому з радянських українців називати українських патріотів за кордоном «зрадниками свого народу» й «реакціонерами»? Для такого тяжкого обвинувачення треба мати реальні докази – факти, які б заперечили всі наші зауваження. Ні Ви, пане Павличко, ні всі інші перед Вами не зуміли подати фактів т. зв. буйного розвитку України в радянській системі. Покищо у відповідь ми почули зношені наклепи з блокнота агітатора, що (як висловився В. І. Ленін) «говорить про що завгодно, щоб не сказати по суті питання!».

Тільки браком наочних фактів проти тверджень «Листа до українських літераторів УРСР» можна пояснити Ваше хвилювання і лайку. Бо якщо я написав неправду, то доведіть мені це; але якщо мої твердження правдиві, то чому Ви лаєтесь? . .

Можна було вибрати суттєві уривки «Листа» і, надрукувавши їх поряд з Вашою відповіддю, показати радянському читачеві наочно, хто пише правду. Ви побоюлися, або Ваші колеги з «Літературної України» не дозволили Вам зробити це. Тому ми прирівняємо тут два Ваші закиди з дійсними фактами, нехай Ваші читачі перевіряють, чи їхньому літераторові справді «притаманне почуття

правди», як цього вимагав колись письменник Натан Рибак.

Отож, пане Павличко, Ви запевняєте читачів, начебто всі писання Р. Рахманного проїняті ненавистю до росіян як народу і до «УРСР як держави». Тим часом ні в одній моїй статті за останні 20 років Ви не знайдете доказу на своє твердження.

Щодо російського народу, то я згоджуюся з тезою В. І. Леніна: «є дві нації в кожній сучасній нації», що посідає панівне місце в багатонаціональній країні. Сьогодні в російській нації, що володіє в СРСР, є дві нації такою самою мірою, як були вони за буржуазно-царського режиму в Росії. Перша нація – це російський трудовий народ, що прагне і сам жити по-людському і радо погодився б на вільне суверенне життя сусідніх народів. Друга російська нація – це великоруські імперіалісти, що в ім'я своїх матеріальних вигід і великодержавних забаганок примушують народні російські маси проливати піт і кров за чужі для них імперіальні інтереси.

Жоден імперіалізм будь-якої панівної нації не приніс користі трудовій нації даної країни. Досить згадати історію еспанської, британської, французької чи португальської імперій. Пересічний англієць ознайомився з добробутом тільки після ліквідації британської колоніальної імперії в наслідок її неперетабельності в 1950-их роках.

І російський трудовий народ примушений втрачати свій цінний час, енергію і кращих своїх синів на те, щоб утримати на припоні українців та інші народи СРСР, а віднедавна ще й народи т. зв. соціалістичних країн, як от Чехо-Словаччину. Тому й наслідки такі самі плачевні для російського народу, які були для нього за царату.

Ленін зформулював це блиску-че: «От ця, великоруська отрута націоналізму отрує всю політичну атмосферу Росії. Нещастя народу, який, поневолюючи інші народи, зміцнює реакцію в усій Росії».

Ледве чи хтось із вдумливих українців може ненавидіти трудовий російський народ, становище якого по суті не змінилося за останні сто років. Але, сповнені розуміння його тяжкої долі, ми не забуваємо ще одного факту: російські великодержавні шовіністи нині виводяться не тільки з одного суспільного прошарку – т. зв. нової кляси партійно-військових бюрократів (а за царату з дворянства); вони виростають якоюсь мірою й з народних російських мас. При тому їхні лави збільшуються ще вихідними з українського та інших народів – кляскаратами, що в ім'я своїх великодержавних кар'єр зміцнюють базу пануючої російської нації на Україні.

Всі ці новочасні «луччі люди» залюбки використовують високорозвинуту російську культуру як інструмент поневолення й асимілювання українців у всеросійській великодержаві. Проти повторення цієї помилки буржуазно-царського режиму Ленін застерігав своїх однодумців: «Може великоруський марксист прийняти лозунг національної великоруської культури?» – запитував він риторично і зараз же дав безкомпромісну відповідь: «Ні. Таку людину треба помістити серед націоналістів». Значить, з великоруськими націоналістами треба боротися «не на життя, а на смерть!»

Чи нинішні марксист-ленінці в СРСР здійснюють на практиці цей заповіт Леніна? Ні! На Україні та й по всьому СРСР постійно лунають офіційні заклики до чуйности і боротьби з на-

ціоналізмом малих націй; особливо люто придушуються там всякі прояви української державницької думки і національної гордості. Але про великоруський націоналізм там ніхто й словечком не згадає. Тим часом, кому як кому, але послідовникам Леніна годилося б пам'ятати про те, що найгрізніший є той націоналізм, проти якого ніхто не бореться в багатонаціональній країні – бо він є пануючий.

Українські патріоти, протиставлячися русифікаційній політиці правлячих кіл на Україні, на практиці здійснюють вимогу В. І. Леніна. Тому Вам, пане Павличко, не личить робити нам закид начебто ми ненавидимо російський народ, коли засуджуємо російських націоналістів; адже посередньо Ви робите тяжкий закид Вашому «великому учителеві»!

Це більш несерйозним і майже гумористичним є Ваш закид, начебто «Рахманний... говорить з ненавистю і про свій народ». Тут Ви знову вигідно промовчали факт, що в багатьох моїх статтях чітко замаржовано прихильне ставлення навіть до дрібних конструктивних явищ на території сучасної України. Вам для пригадки, а ще більше для поінформування читачів, не ознайомилися з цим питанням, натякну тут от хоча б на мої коментарі на тему великого вкладу українських учених в ядрну фізику та про українців – переможців космосу: Корольова, Кондратюка і Поповича. Коли виникла справа відзначення Т. Шевченка засобами ЮНЕСКО, я закликав до паралельних – крайових і еміграційних – заходів.

Напевно дехто з радянських відвідувачів «Експо 1967» у Монреалі пригадає мої статті з вимогою, щоб Українська РСР виступила з власним павільйоном,

як окрема держава, на цій все-світній виставці. Коли ж прогресивним діячам у Києві пощастило вивести УРСР з всеросійського павільйону на Площу Націй і там гідно відзначити «День України», тоді цим невеличким кроком вперед зраділи були українські патріоти за кордоном, хоча вони не визнають УРСР за свою державу.

А статті про визначніших поетів, як М. Рильський та П. Тичина, і про досягнення української літературної молоді в 1960-их роках? Як поясните Вашим читачам мої схвальні відгуки на такі події, як офіційний прийом президента Франції де Голля у Києві?.. Врешті, не в «Літературній Україні», але в закордонному журналі «Сучасність» пролунав голос на захист українців, насильно русифікованих у Російській Федерації, це в жовтні 1965 року.

Хіба це докази на Ваше твердження, що, мовляв, Р. Рахманний – разом з іншими емігрантами — знецінює досягнення українців у сучасній Україні? Ні, пане Павличко! Навіть мало обізнаний з еміграційними авторами радянський читач тут зрозуміє, що щось не гаразд з Вашим «почуттям правди».

Але особисто я пробую усвідомити, чому Ви уклали свою відповідь на слабому фундаменті «традиційної» методи дебатування. Поперше, українцеві в УРСР не вільно ані на волосинку відхилитися від визначеної йому орбіти довкола центру московських інтересів. Подруге, Ви, мабуть, дійсно не мали змоги читати важливіші праці еміграційних авторів, а мій «Лист до українських літераторів УРСР», може, й справді «припадково потрапив» до Ваших рук. Бо в суверенній Українській РСР, в якій – як це Ви твердите – Ваша система правління має підтримку всього ук-

раїнського народу, українцеві не вільно отримувати і читати українські закордонні писання, мовляв, це – «бруски динаміту».

В цьому відношенні наше становище тут куди краще, хоча ми живемо не в нашій державі та й не в такій суверенній, як УРСР: адже Канада не воз'єднана з Росією. Ми читалимо які завгодно твори сучасних українських письменників, в тому числі й Ваші поезії, як і знайомимосся з писаннями радянських ідеологів. Якщо Вам не відомо, то напевно цікаво Вам дізнатися, що Вашу «Відповідь панові Рахманному» надрукували – в цілому, уривками або докладними розповідями – різні еміграційні часописи. Ніхто не забороняє нам робити це, та й ми самі не лякаємось «впливу» радянських видань. Наша віра в гідну українську державу ґрунтується на правдивих теоретичних і практичних засновках; водночас ми впевнені, що ознайомленість з писаннями наших братів на Україні – нехай і противників! – допоможе нам успішніше зглибити складну українську проблематику.

А вона складна, бо й нація українська сьогодні складніша, ніж вона була 50 чи навіть ще 30 років тому. Сьогодні вже не можна звужувати поняття української нації лише до т. зв. сільської бідноти (хоча вона далі існує на Україні), як це роблять ті радянські автори, які не допускають думки про можливість існування української державницької нації.

Щоб належно зрозуміти сучасну українську націю – в усіх її аспектах, проблемах і прагненнях – та й одні одних, нам з Вами всіма треба розмовляти, дебатовати і сперечатися по-дружньому. Але, як влучно колись зауважив на адресу одного радянського автора Ваш колега

Федір Маківчук: «А не можна без лайки?..»

Справді. Гідний український діалог між українцями не розвинеться в атмосфері фабрикованих обвинувачень і образливих вигуків. Униканням проблеми не можна заперечити її існування, а жоден пасквіль не в силі приховати від людських очей болючі недоліки сучасної української дійсності. виправити їх можна тільки шляхом серйозного обговорення їх і

співдіяння усіх українських патріотів — людей, що радіють радощами і боліють невдачами рідного народу.

Тому я не обмежуся лише цією відповіддю і в іншій бесіді обміркую ще деякі Ваші зауваження. Надіюсь, що наш діалог розвинеться і вдосконалиться при збільшеній кількості учасників.

А покищо — з привітом: Будьмо!..

Роман Рахманний

Текст «Відкритої відповіді поетові Д. Павличкові» друкується водночас і в січневому випуску торонтського журналу «Нові дні».

Сумнівні випадки вживання апострофа в чужомовних неапелятивах

Апостроф чи радше засяг його вживання належить, крім написань чужих слів, до найоспорюваніших питань українського правопису. Крім фонологічно обґрунтованих випадків його стосування після *р*, де апостроф допомагає в літературній мові розрізнявати дві фонем *р* — *р'* (бур'яну — б'уряну), недостатньо умотивоване його писання після губних приголосних перед йотованими голосними (*п'ятъ*, *б'е*, *п'ю*, *в'ажу*, *кам'яний* і навіть *пів'яблука*), але вже не в групах таких приголосних (святий, різдвятий, т'мяний, ятв'яги), хоч у групах, виниклих на межі з приростками його пишуть (обв'язати). Уведено ж сюди апострофа тому, що він наглядно показує йотовану українську вимову таких груп (себо вимову *п'ят'*, *б'іе*, *п'юу*, *в'іажу*, *кам'яний*) і давно тут спорадично писали навіть *п'юу*, *п'юю*. Йотовану вимову окремо підкреслювати, мовляв, остіль-

ки важливо, що в польській, білоруській чи російській мовах такі групи вимовляються м'яко (як от російські *п'ат'*, *в'ажу*), апостроф же допомагає відрізнити українську вимову від російської й на письмі.

Очевидно, це аргумент остільки слабкий, що кожна мова має свої власні ортоепічні закони й на сусідні мови озиратися не потребує. Озираючи ж тут на російську вимову свідчить усього про ввведення наслідків білінгвізму й літературної бікультури в правопис. Бож в українській ортоепії і так вимовляються всі губні перед йотованими голосними твердо, і таку вимову позначувати ще й апострофом річ зайва. А знову ж те, що існують у нас діалектні ареали, де вимовляють не *с'віатий*, але *с'іатий* чи *с'ватий* (а отже тут *свя-* й споріднені групи мали й нейотовану, в тому числі й м'яку вимову), звучить як примхливо-чудернацьке рес-

Стаття, написана три роки тому для ж. «Слово на сторожі», з невідомих причин там не появилася.

пектування в системі правопису одних лише діалектних регіоналізмів — при одночасному нехтуванні інших (наприклад, при відсутності позначування вимови *с'вятий* як *святий*). Все важче ставатиме педагогам українцям обґрунтувати перед вдумливими учнями потребу у вживанні чи не вживанні апострофа в таких випадках. Тому так важко йому було прорватися у правописну традицію Галичини. Нині, в умовах українсько-російського білінгвізму культурного прошарку на Україні, апостроф тут виконує радше приховану чуттєву функцію: розрізною назовні в низці випадків видимо українські написання від російських. Не має він уже тієї «національно-розрізнувальної» функції на еміграції (як не мав раніш у Галичині) і певно не мав би її при змінній політичній ситуації на Україні. Триматиметься лише так довго, як довго терпітиме його традиція, і впаде при першому зрушенні правописної традиції мовознавцями, а ще більше — педагогами.

Не збираємося тут ламати списи проти чи за писання апострофа після губних. Хочемо лише вказати на дві категорії випадків його недоречного не вживання дотеперішніми довідниками; маємо на думці «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929), «Орфографічний словник» І. Кириченка (1955) та «Український правопис» АН УРСР (Київ, 1960), бо в основному вони тут не різняться. Йдеться про запозичення з групами *тю, бю, вю, фю* та про прізвища й місцеві назви з групами того ж типу. Німецьку фонему *ü* чи французьку *u* східньоукраїнська й літературна вимова передає в позиченнях та власних іменах аналітично як *ю, себто йу* чи *'у*, і йотована ви-

мова після губних уже давно задомашнилася в таких словах, як бюджет, бюлетень, бюро, бюст, вестибюль, гравюра, купюра, поре, фюзеляж. Зовсім нелогічно правопис тут однак апострофа ставити не велить, хоч велить його писати у випадках: *п'еса, п'едесталь, П'емонт, об'єкт*, а в випадках *п'яно, ф'яско* (у Кириченка ще й *ф'юрд*, у Голоскевича це *ф'юрд!*) вводить штучно вимову з *-і-*, хоч у мові чується виключно *п'яно, ф'яско*, як і *ф'юрд*. Отже або треба б увести апострофа й у цих випадках (і це простіше!), або слід його після губних скасувати взагалі.

Ще нелогічніше стоїть тут справа з неукраїнськими місцевими назвами й прізвищами. Творці правил про апостроф створили категорію правописно «екстериторіяльних» неукраїнських назв і прізвищ — залежно від їх географічної й національної приналежності, намагаючися зайво передавати нюанси м'якої (російської, польської, білоруської) чи йотованої (української) вимови тієї самої назви. Назву місцевості *В'ятка* на Україні (є таке село!) пишуть з апострофом (як показує довідник «Українська РСР, адміністративно-територіальний довідник», 1947), назву ж річки, а раніше й міста в Росії пишуть без апострофа. Прізвище *Пшен'юрська* пишуть, як кому до вподоби: залежно, чи хочуть передавати польську, чи українську його вимову. Що докладніше якийсь довідник ілюструє прикладами подібні написання, то плутанина виходить більша. «Український правопис» АН УРСР (1960) виявляє тут несвідомо аж чотири можливості:

1) написання з апострофом: *П'ятигорськ, Прокоп'євськ, Муравйово, Воробйов, Соловйов, Аляб'єв, В'ельгорський, П'ячен-*

ца, Ф'єзоле, Рів'єра, Водоп'янов, Ареф'єв;

2) написання без апострофа йотовано: *Бядуля, Бялий, Бєлий, Белінський, Бюлов, Беловезька пуща, Белгород* (і навіть сербський *Београд* як *Бєлград!*), *Вяземський, Виспянський, Пясецький, Пєвнев, Румянцева, Алф'єров*;

3) написання з і: *Віардо, Фіюме* (насправді сьогодні *Рієка!*);

4) написання: *Бєлич* (сербський славіст *Бєлич*).

А врешті, щоб у тому хаосі подати свій орієнтир, радить: «Всі географічні назви інших республік Радянського Союзу передаються в українській мові відповідно до російського написання їх...» (стор. 128; приклади ж позбирано із стор. 118-130). Таку саму засаду — *In dubiis pro lingua Russica!* — стосують в УРСР скрізь, як зрештою й не один з-поміж наших т. зв. «практичних мовників» на еміграції.

Написання без апострофа російських, як і польських чи білоруських, місцевих назв і прізвищ (отже чужа пом'якшена, а не українська йотована вимова!) суперечить іншій прийнятій тут слухній засаді: українцями із словотвірного погляду слов'янські прізвища й назви, пишучи *Пушкіневський, Достоевський, Покровське, Валєв*, а не — *Пушкінефські, Даєвський, Пакрофська, Валєф*. Отже й тут слід би писати апостроф, як довго його пишемо після губних перед йотованими.

Складніша справа з написан-

нями *бю, вю, мю, пю, фю* у німецьких та французьких прізвищах і місцевих назвах (*Вюрцбург, Вюрмсер, Вюрц*), де літера *ю* недосконало передає чуже *й* (німецьке), *и* (французьке). Але й тут вимова *Міунхєн* (Мюнхєн) задомашнилася в частини (східньоукраїнській) старшого покоління на еміграції, як і вдома. Західні українці, навіть пишучи Мюнхєн вимовляли *Мінхєн*. Молоде ж, виросле в Німеччині покоління (наскільки воно говорить по-українськи!), уводить у таких випадках німецькі фонем *й, ө* в свою українську вимову німецьких назв і прізвищ (*Міунхєн, Гөте, Гөттінгєн*). Так воно є й з вимовою французьких фонем *й, ө* чи англійської *ө* в молодих українців Франції чи Англії. Для них скрізь у тих випадках вимова *Міунхєн, Мінхєн* залишиться «смішною», «простацькою», притаманною неосвіченому українському довіллю старшої генерації. Вимова ж з *й, ө* (*Hugo, Goethe, Burns*) напевно залишиться притаманною освіченим білінгвістам. Для маси ж мовців, якщо стосовні прізвища й місцеві назви стануть популярними, притаманною стане східньоукраїнська йотована вимова (*Міунхєн*), як це сталося в випадках *купюра, коафюра, рентгєн*. А тоді й тут послідовність вимагатиме написань з апострофом. Або — доведеться його скасувати після губних перед йотованими взагалі.

Олекса Горбач

Пряшівщина назустріч новоріччю

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР 1970. Видав ЦК Культурного союзу українських трудящих, Пряшів, 1969, 158 стор., тираж 5 000.

Хто не ознайомлений з життям, проблемами, програмовою настановою, громадськими проявленнями і практичними труднощами українців у східній частині Словацької Соціалістичної Республіки, той дістане умовно проглядну і широку картину з сторінок нового пряшівського календаря, що вийшов напередодні 1970 року. На це складається загальний перебір актуальної тематики, оживленої численними художніми і документальними ілюстраціями, та й не мала кількість громадсько репрезентативних імен. Крім відвідалних за редакцію й оформлення — упорядника Олександра Товта і художника Михайла Пасторака, зустрічаємо тут різних авторів, суспільних діячів та публіцистів, відомих по всіляких ділянках організованого життя та культурної праці.

Насамперед варто звернути увагу, що вже календарна частина (переплетена художніми фотографіями побутового жанру, у виконанні Ярослава Шуркалі) становить собою своєрідну симбіозу різних етнічних первнів і різних програмових скерувань: у рубриках «нового і старого стилю» чергуються українські й неукраїнські місцеві імена, а далі — традиційні церковні свята поруч з державними, свіжо набутими, як «Словацьке народне повстання» і подібні.

Обширна текстова частина «Народного календаря» відкри-

вається статтею д-ра Ф. Ковача «Більше оптимізму», яка й говорить за себе. Бож у дальшій черзі актуальної публіцистики (разом шість статей) ідеться про національне «бути чи не бути» і «як бути» українцям теперішньої Східньої Словащини; йдеться про національну свідомість автохтонів і співгосподарів країни під гаслом: «У Чехословаччині ми є вдома». Це з одного боку. А з другого — уточнюється поняття «народність» як приналежність національної меншости українців-русинів до всієї української нації. Цьому питанню приділяється окрема увага з огляду на перепис населення, який має відбутися в ЧСРСР у 1970 році. Очевидно, що разом з тим, з позицій «соціалістичного патріотизму» має відбуватися змагання за рівноправність, культурний ріст, широку освіту, подолання соціально-економічної відсталости, загальне покращення умов життя, всебічне виховання і активність молоді і т. д. Крім названого, на ці теми написали такі автори: Федір Іванчов, Іван Ванат, Андрій Ковач, Василь Капішовський, Юрій Бача. Ця актуальна публіцистика, з огляду на її повчальну мету, має подекуди оглядовий характер та показує історичний розвиток як позитивних самобутніх процесів, так і традиційної ворожої політики з її нищівними наслідками. У демографічних, господарських і шкільних справах огляди

ілюструються також статистичними таблицями.

Чотири статті: «Яка стара наша школа?», «75 років учительської семінарії», «Про роботу Дослідного інституту педагогіки», «20 років педагогічних шкіл» (автори – Андрій Чума, Андрій Дуцар, Юрій Железник) вказують на те, якою розвесою і актуально до живого пекучою проблемою є стан шкільництва і як наполегливо ведеться затижна боротьба за народну освіту і рідну духовість. А. Чума так закінчує свою статтю: «Історія наших шкіл – це історія боротьби за рідну мову, боротьби за свою рідну школу, за національну культуру». Передує цій тематиці стаття про визначного гуманіста й педагога Яна Амоса Коменського, становлячи ідейну базу виховних постулатів пошанування і плекання людської особистості, демократичного права на загальну освіту і рівноправності мов та питоменно-го культурного зростання.

З оглядових робіт заслуговує на увагу стаття Юрія Кундрата «По слідах української видавничої справи», що стосується останніх десятиліть. Систематично опрацьований матеріал з датами та детальними числовими й іменними даними дає не лише ясну картину видавничої діяльності і таки помітних успіхів у цьому ділі, але також служить і показником стану літературної творчості. Однак тільки посередньо і частково, і тому пропорційно до іншої матерії можна зарахувати до не-домагань тематичного пляну брак якогось загального історично-літературного огляду. Щоправда, літературознавче значення має стаття Йолани Голенди «Князь Лаборець», яка є широким обговоренням цього саме історичного оповідання забутого й не дослідженого закарпатського письменника Анато-

лія Кралицького. Але це тільки літературознавчий фрагмент, у якому зрештою акцентується передусім історичний сюжет як такий, «героїка історичного минулого» та «пізнавально-виховне значення» твору і з концепційного боку розглядається це оповідання як літературне «втілення ідеї про необхідність національно-визвольного руху».

Чотири творчо-біографічні портрети під гаслом «З галереї наших великанів» (автори – Андрій Рудловчак і Тамара Байцура) залишають враження чи то випадковості, чи, точніше, ідейної непов'язаності і непослідовності. Бо коли йде мова про Олександра Духновича й Івана Вагилевича, як про національних будителів, які служили рідному народові, коли ще як окрему появу розглядати вклад Юрія Венеліна-Гуци «в розвиток слов'янознавства в Росії», – то годі зрозуміти, чому А. Рудловчак «нашого земляка» закарпатського походження Михайла Балудяньського, який, покинувши свій народ, вирішив «роздати свої знання братньому російському народові» і так ізалишився та помер серед царської знаті, – чому, отже, саме його автор ставить у чергу «зразків для нових поколінь»? До чого тут «традиції» і «добрі приклади з минулого»?

Зі знанням справи і турботою за збереження національних культурних пам'яток написані, ілюстровані численими зразками, також чотири статті про місцеві ікони, скульптуру, дерев'яні церкви і про заходи їх консервації «для майбутніх поколінь». Авторами є Михайло Дубай і Йозеф Міклош, працівник Крайової установи охорони пам'яток у Пряшеві.

Популяризації художнього слова, фольклору, відзначенню діяльності Українського народного театру, Піддуклянського

українського народного ансамблю, фестивалів та українських передач у Пряшівській українській студії чехо-словацького радіо, які є успішним засобом живого контакту з громадськістю та її проблемами, — присвячені знову ж чотири статті діячів у цих ділянках: Ладислава Немеця, Олександра Товта, Йосифа Фельбаби і Ольги Кратюк.

Поруч з відзначенням дат та фактів з поточної історії, а також участі населення у співдії з Червоною армією за другої світової війни — зрозуміло ж — не може в такому народному виданні бракувати відзначення століття з дня народження «близького і дорогого» Леніна, з національної політики якого «виник Союз Радянських Соціалістичних Республік» і який (Ленін) «у російській робітничій клясі... бачив єдино послідовну революційну силу» та з гордістю писав, що російська нація «здібна дати людству великі зразки за свободу і соціалізм» (Ангеліна Урам).

Не мало місця віддано в календарі і дрібному розважальному матеріялові. Це короткі новинки, спостереження, афоризми, жарти, загадки, гуморески, байки, сатира. Тут густо поміщено фрагменти з писань популярного в народі письменника і культурно-освітнього діяча Федора Лазорика, «одного з перших зачинателів сучасної української літератури і журналістики на Пряшівщині», який несподівано помер у липні 1969 року.

Другим помітнішим автором цього легкого жанру є Людвіг Галушка, який, крім цього, одним більшим оповіданням виповнив усю дрібну прозу. Як на популярне призначення видання — цього безумовно замало, але це, мабуть, і природний показник взагалі скромних місцевих досягнень у молодій оригінальній творчості.

З погляду питання мови на Пряшівщині варто зауважити, що, видно, в останньому році просовувана ідея популярних публікацій діалектом не знаходить помітнішого застосування, бо і в цьому календарі поміщено тільки один більший запис (М. Гиряка), народну казку місцевим говором. А втім, хаос щодо мовних та правописних ориєнтацій та й відбиток дивовижних макаронізмів у щоденному житті віддає дотепна віршована гумореска-сатира «Граматична фантазія в 1 дії» (М. Бараболя).

Як на скромний «Народний календар», то може дещо багато уваги віддано тут цьому виданню, яке ніколи не стане на полиці між «великою» творчістю. Але в дійсності — це широкий збірник суспільних і культурних розважань, задумів і почувань, це одне із чистих дзеркал вікового буття і невгамовних змагань, що наперекір долі утверджують себе.

Автори цього видання визначили собі продуману мету та програму праці і великою мірою здійснили її.

Дарія Ребет

DEUTSCH-UKRAINISCHE RUNDSCHAU, Nr. 1, 1969, III Quartal, 60 S. Organ der Deutsch-Ukrainischen Gesellschaft. Verantwortlich: Herbert Prochazka; Chefredakteur: Zenon Pelenskyj.

НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ОГЛЯД, ч. 1, 1969, III чвертьріччя, 60 стор. Орган Німецько-українського товариства. Відповідальний видавець: Герберт Прохазка; головний редактор: Зенон Пеленський.

Почнемо з назви та обкладинки нового чужомовного інформативного журналу-квартальника. З політичного боку ця назва заперечна й одночасно більш ніж нещаслива: немає ж справжніх культурних, наукових чи суспільних взаємин, і тому цілком не потрібна риска між прикметниками, які з національного аспекту мали б визначати ці взаємини; «взаємини» в першій половині 40-их років нашого століття ще менше виправдують цю фатальну риску. Більш нейтральна назва була б, мабуть, доцільніша, бо відповідала б дійсному станові. Назви журналів зобов'язують. Національного герба не вміщують (ззаду чи спереду) на... штанцях спортовців, щоб таким чином підкреслити їхню національну приналежність чи «патріотизм» відповідного спортивного клубу. А коли видавці запропонували «риску», чому немає герба другого партнера? Можна припускати, що обидві «помилки» сталися в наслідок не подоланого й досі комплексу меншевартості.

Зміст журналу відкривають рекламні привітання голови Німецько-українського товариства (НУТ) та дотеперішнього президента Світового конгресу вільних українців (СКВУ), ілюстровані їхніми фотознятками. Тут знову маємо справу з вищезгаданим комплексом, якщо мова і про чергу привітань, і про величину фотозняток. На нашу думку, вже в першому числі в редакційній передовій

(або в статті, підписаній головним редактором) повинна була б бути з'ясована ситуація на Україні (в тому числі передусім питання «захаявної документації»), і треба було б наголосити, що німецька публіцистика послідовно відмовчується від сучасної української тематики, хоч вистачально інформує читача про ті справи в російському аспекті.

Зате маємо (зараз же після привітань) ілюстрований огляд святкувань 50-річчя НУТ та інформативну статтю про «Світовий союз вільних українців». З цього виходило б, що журнал даватиме перевагу емігрантським чи діаспоральним справам. У дальшій черзі: дві статті про українські церкви у вільному світі — про подорож верховного архієпископа Кирило Йосифа по Федеративній Республіці Німеччини (ФРН) і про собор УАПЦ, який у вересні відбувся в Мюнхені. Всього цей матеріал написаний у формі, яка надається радше до відділу «Хроніка», ніж до категорії проблемних статей.

Ювілейна дата НУТ визначена досить самовільно (м'яко висловившись), бо засноване в 1918 році д-ром Павлом Рорбахом та Акселем Шмідтом НУТ перестало існувати при кінці 20-их років; теперішнє НУТ важко вважати юридичним чи фактичним продовжувачем свого славного попередника.

Щойно стаття д-ра Карла Зіса «Шестидесятники» вводить

читача в українську конкретну проблематику. На жаль, у вступному слові від редакції не з'ясовано, звідки взялася назва теперішнього творчого літературного покоління на Україні. Чужинецький читач не зможе про це довідатися ні з самої статті, ні з добрих, на нашу думку, перекладів, зроблених автором. У статті коротко, але чітко з'ясована творчість Драча, Ліни Костенко, Коротича, Вінграновського та Василя Симоненка — передових представників шестидесятників. Бажаним було б, мабуть, якби хтось із компетентних проаналізував Зісову статтю в українській пресі, бо вона справді цього заслуговує.

Добрими та доцільними треба вважати статті: не підписану п. н. «Новий боннський уряд і його стосунки до української національної групи в ФНР» та «Вічна досада (про федерально-німецьке нехтування неросійськими народами СРСР)», автором якої є З. П.

Важко зрозуміти, чому над передруком статті з офіційного німецькомовного видання Китайської Народної Республіки «Пекінг Рундшав» п. н. «Нові царі — спільний ворог народних мас усіх націй у Радянському Союзі» поставлено прізвище українського автора. Це ж — не коментар з приводу китайської статті, а звичайний передрук.

Відділи хроніки і рецензій заплановані добре і, головне, цікаво. У реєстрі «надісланих видань» немає, на жаль, згадки про англійське видання книжки Вячеслава Чорновола й есею Валентина Мороза, хоч обов'язково повинні бути окремі інформативні статті з цього приводу або принаймні описові обговорення.

Крім вищезгаданих недоліків, у першому числі таки забагато друкарських помилок: наприклад, на 44 стор. їх аж вісім (в тому числі деякі дуже прикрі), а на 58 стор. аж дванадцять рядків надруковані двічі.

Резюмуючи, треба відповісти на питання, поставлене в заголовку цієї рецензії. Українська проблематика сьогодні куди серйозніша: її не можна насвітлювати кустарним способом — безпроблемно, як також не можна перенаголошувати емігрантські справи, бо ними важко зацікавити чужинців. Сьогодні «інформувати» означає подавати конкретні факти і на їх основі розгортати проблему — в цілому або в окремих важливих ділянках.

Відкритим залишається питання, чи видавничо-редакційний колектив «ДУР» у чергових числах пересуне наголос з емігрантських буднів на ті суспільні процеси, що сьогодні мають місце на Україні.

В. П. Сталів

Про «друзів і недругів»

Московська «Літературная газета» від 24 грудня 1969 опублікувала досить велику статтю Любима Копиленка під промовистим заголовком «Друзі і недруги української літератури» (стор. 1 та 4), витриману у відповідному радянському «полемічному» тоні. До «друзів» зараховано літераторів, літературознавців та видавництва в країнах «народних демократій» і з-поміж «прогресивної» частини західних суспільств. І ті, і ті ніби найдокладніше ознайомлені з «досягненнями» української радянської літератури, твори якої, мовляв, відомі в різних закутинах світу. До недругів зараховані «різноварвні махінатори та провокатори, самозванські спеціалісти-україністи», які «на величезному, постійно зростаючому зацікавленні передової закордонної громадськості радянською літературою спекулятивно намагаються надбати політичний капітал», у тому числі передусім «представники племені українських буржуазних націоналістів, яке безславно вимирає».

Саме цим «недругам» присвячена Копиленкова стаття.

«Деякі роки тому, — пише автор, — „патріоти“ з Мюнхену якимось способом роздобули цілковито особисті записки поета Василя Симоненка. Відредагувавши відповідно текст, націоналісти випустили в світ „Щоденник“ як зразок, що викриває радянську структуру літератури. Вони пробували використати для своїх брудних цілей також і вірші Симоненка. Рахунок був простий, хоч і на-

ївний: поет помер і не зможе викрити фальсифікаторів...»

Ці «ствердження» служать Л. Копиленкові на те, щоб якось «аргументувати» напади на видавництво «Смолоскип» (Балтімора, США), яке ніби «по-самозванськи присвоїло собі ім'я Василя Симоненка» і «тепер обдарувало своєю прихильністю Ліну Костенко, відому українську поетку», оголосивши «видання збірки її віршів». При цьому автор посилається на повідомлення паризького «Українського слова», що «збірка складена без відома та згоди авторки» і що в збірку «будуть включені деякі ніколи ще не опубліковані поезії». Він згадує також, що те саме видавництво одночасно «підготровляє збірку анонімних антирадянських поезій, отриманих з України» (перед окресленням «з України» в оригіналі поставлено «ніби» — «якобы»).

Л. Копиленкові не вистачало київської газети «Літературна Україна» для поміщення погромницької статті. З нею він побіг до всесоюзного центрального органу письменників, щоб з його шпальт «трубити на сполох». Йому та його наказодавцям з різних відділів «ідеологічної роботи» аж ніяк не подобається факт, що цілісним літературним процесом на Україні цікавляться зокрема ті, кого він (не важливо, чи з власної волі, чи з намови «командувачів фронту ідеологічної боротьби») зараховує до категорії «недрузів». Тому «окремою увагою» він наділяє Емануїла Райса («відомого своїм співробітництвом з мюнхенсь-

ким націоналістичним журналом „Сучасність”) за його вступне слово п. н. «Ця невідома Україна», написане для антології «Нова літературна хвиля на Україні», що французькою мовою появилася в Парижі в 1967 році, у видавництві ПІЮФ (початкові літери для французької назви «Першої української друкарні у Франції» — *-ів*). Він називає його «спеціалістом з українознавства» (в лапках!), який вважає, що «антологія покликана зруйнувати стіну незнання, яка оточує Україну та її народ», щоб «об'єднати зусилля людей доброї волі для розв'язки однієї з великих проблем сучасного світу» і щоб «зробити тиск на Москву і таким чином визволити українців». Л. Копиленко кпить собі з окреслень «стіна незнання» та «стіна мовчання», бо, на його думку, французька «громадськість досить добре знає Шевченка, Довженка, Яновського, Рибачка та багато інших наших літераторів». У зв'язку з цим він нагадує і виступи танцювальних ансамблів у Франції і факт, що «одній площі Парижу надано ім'я Тараса Шевченка» ... О, свята простото! А щоб своїм твердженням додати ще більш переконливої сили, він насмілюється похвалитися «успіхами» т. зв. Днів української культури у Швеції, які ніби «зруйнували одну з таких „стін незнання” і які «перевершили найсміливіші сподівання». Не будши самому у Швеції в листопаді 1969, йому більш ніж легко повірити в усе те, що з цього приводу друкували київські газети. Виходить що брехня, постійно повторювана, приводить навіть її авторів до того, що вони самі повіряють у неї. Копиленко виявився добрим учнем Йозефа Геббельса.

Про «руйнування стін незнання» щодо України у Франції читаємо в одній київській га-

зеті, в грудні того ж таки 1969 року, таке:

«... Якою мірою знайомий французький читач з набутками нашої літератури? На жаль, нічого втішного сказати не можна. За поодинокими винятками, нас у Франції не знають. Навіть гарного перекладу Шевченкового „Кобзаря” там немає. Вийшли в світ „Вершники” Ю. Яновського, „Помилка Оноре де Бальзака” Н. Рибачка, кілька віршів сучасних поетів у періодичній пресі... Оце, здається, й усе.

«Що то: повне незнання чи ігнорування нашої літератури? Далекі, справа зовсім не в тому. Французькі письменники й вчені надзвичайно цікавляться Україною та її красним письменством, але ... не знають мови. Ті твори, що побачили світ, були перекладені з російської».

(Три крапки в цій цитаті поставлені автором газетної статті і не означають якихнебудь пороблених пропусків — *-ів*).

Свідомо не подаємо ні назви київської газети, ні дати, ні прізвища автора. Любим Копиленко знайде їх сам або йому допоможуть у цьому «компетентні люди». Може, тоді він не твердитиме верхоглядно, як це він зробив у своїй статті: «І ось результат: упродовж останніх двадцяти років за кордоном видано коло 1200 книжок майже 250 українських радянських письменників у перекладах на 42 мови».

Не сперечатимемося з ним, якщо йдеться про «12 мов соціалістичних країн» (у тому числі й про мову китайську). Але де назбирати переклади з української літератури — до речі, радянської — 30 мовами? На цю тему могла б появитися дослідна стаття, наприклад, у журналі «Радянське літературознавство», — стаття, обґрунтована відповідними бібліографічними даними. Або, скажім,

у «Всесвіті». Може б, тоді в такому огляді опинилися також переклади та видання «різноварних махінаторів та прово-

каторів», які з цих перекладів но підсумкам обговореного і постановам.

(-iv)

«Як не ми, то хто? Як не тепер, то коли?»

Саскатун — місто у степовій канадській провінції Саскачеван, не належить до центрів, які часто потрапляють на сторінки української преси. Але в половині листопада 1969 року там відбулася конференція, яка може мати вплив на майбутній хід українського життя в таких «кипучих» центрах, як Вінніпег і Торонто, а то й Нью-Йорк і Мюнхен. Вона також може мати якийсь вплив на майбутні події на Україні.

Конференцію влаштував Союз українського студентства Канади (СУСК) для своїх членів у західній частині країни. Біля 80 учасників, які взяли участь у цій конференції 15 і 16 листопада 1969, репрезентували українські університетські клуби в таких містах, як Форт Вільям (Онтаріо), Вінніпег (Манітоба), Едмонтон і Келгарі (Алберта), Ванкувер (Британська Колумбія). Між учасниками були також члени управи СУСК з Торонто. Девіза конференції була така точно, як у заголовку: «Як не ми, то хто? Як не тепер, то коли?»

Учасники конференції відбували свої наради у двох формах: у малих групах вони обговорювали окремі проблеми і завдання їхніх місцевих клубів; тут шлося в першій мірі про завдання студентів як членів української спільноти в Канаді. На пленарній сесії вони вислухали і проdiscутовали доповідь журналіста Ростислава Хомяка з Нью-Йорку про сучасний опір і становище їхніх однолітків на Україні. Дру-

гий день конференції присвячено для підсумків обговореного і постанов.

Нинішній тип українського студента в Канаді зовсім відмінний від попередніх. Нинішній студент — заангажований. Це представник покоління, що дозріває в душі світового ферменту молоді, в душі змагань за громадянські права. (На Північно-Американському континенті 1960-і роки позначилися рухом за права чорних у Сполучених Штатах і аналогічним рухом за права французів у Канаді. Ці рухи поширилися і на перегляд несправедливостей супроти інших меншин і спричинилися до остаточного провалу теорії «мелтінг пот»). Студенти другої половини шістдесятих років — це активісти, цілковито відмінні від своїх летаргічних попередників 1950-их років.

Ось деякі висновки з конференції СУСК у Саскатуні.

Тут варто згадати, що між учасниками нарад помітною була відсутність «старших товаришів» — ветеранів студентських з'їзтів чи представників старшого покоління. Навіть лідери нинішнього СУСК це дійсні студенти, які віком не відрізняються від рядових членів цієї організації.

Члени СУСК — вважають учасники саскатунської конференції — повинні включитися в роботу Комітету українців Канади (КУК) на усіх поземах його структури. Це має бути не на базі одного місця для СУСК як організації в екзекутиві

КУК чи по одному місцю у відділах по місцях. Студенти будуть змагатися за те, щоб майже кожна крайова організація, член КУК, призначила з-поміж свого членства двох студентів-спостерегачів, які брали б участь у всіх нарадах ексекутиви в ролі асистентів офіційного делегата з даної організації. Таким чином представники студентського руху не тільки матимуть змогу спостерігати роботу цієї центральної установи українців Канади зблизька, але будуть готові кожночасно стати повноправними членами керівних органів, репрезентуючи свою громадську організацію, з одного боку, і погляди студентства — з другого.

Що це: «студентська сила» в дії? Так, цей модний сьогодні клич навіть був прийнятий на останньому конгресі СУСК у Ванкувері, у вересні 1969. Але при цьому це й практична відповідь на часто повторювані заклики представників старшого покоління про konieczність «відмолодження наших організацій».

Другим важливим висновком конференції в Саскатуні було те, що члени СУСК повинні організувати під час літа малі експедиції (5-6 осіб) до старих українських поселень у Канаді, щоб там відшукувати архівні матеріали, збирати спогади старих мешканців, впливати на провінційні уряди, щоб ті реставрували старі церкви й інші історичні пам'ятки, влаштувати соціологічні студії про мобільність українських поселенців, особливо в західних провінціях. Всі ці інформації мають увійти в архів Центрального інформаційного бюро при управі СУСК.

Взагалі нинішня тенденція українських студентів у Канаді — це майже повне вростання в життя цієї країни.

Яке ж тоді їхнє відношення до країни їхніх предків?

На це в студентів також є відповідь. Вони цікавляться становищем на Україні, збираючи про нього інформації з різних джерел. Наприклад, на конференції у Саскатуні можна було бачити англomовні брошури видані Канадським союзом студентів (через старання студентів українців) про сучасний фермент на Україні. У цих брошурах є цілий ряд цитат з книжок Івана Дзюби, Вячеслава Чорновола та Івана Коляски. Там були також університетські газети з статтями про молодь на Україні. Були газети СУСК з інформаціями студентів, які недавно відвідали Україну. Врешті, організатори конференції запросили доповідача (Ростислава Хом'яка) аж з Нью-Йорку для виголошення головної доповіді про становище на Україні. Але вони також звернулися до радянського посольства в Оттаві (а на це б таки не зважилися їхні попередники, не говорячи вже про їхніх батьків!) за фільмами про Україну. До речі, посольство, чи його відповідальний керівник всесоюзного масштабу в справах культури «багатонаціональної держави», поповнив не абиякий промах, приславши фільми етнографічного типу, з ланами, гаями і шараварами, та ще до того один фільм у російськомовному варіанті «Україна поет» (Україна співає)!

Інформуючися про становище на Україні на основі книжок, статей, доповідей, особистих відвідин (і навіть на основі фільмів, як от «Україна поет»), нинішні студенти хочуть реагувати на несправедливості в країні їхніх предків через канадські державні органи і працювати над виробленням сприятливої для України громадської думки в Канаді.

Але конференція в Саскатуні була не чимось унікальним, а радше одним з виявів нової роботи, що її веде нинішній провід Союзу українського студентства Канади на чолі з головою Богданом Кравченком. Останній конгрес СУСК відбувся перший раз на західному березі Канади. Досі українці, в тому числі і студенти, з'їжджали у Вінніпезі або в Торонто, евентуально у Монреалі. Щоб провести конгрес так далеко від «ядра» українського життя в Канаді, СУСК постарався про те, щоб федеральний уряд асигнував на покриття коштів 10 000 доларів. Для цього організатори конгресу мусли представити конгрес як всеканадський проект, а не суто український. І вони це зробили. Між гостями на конгресі було десять канадських студентів французів, які з своїми колегами українцями дискутували на тему «Канадський студентський рух і суспільні зміни». Також на конгресі були дискусії про політику канадського уряду супроти національних меншин, в яких, крім українців, брали

участь представники французів, німців, духоборів, індіан і єврів.

У жовтні СУСК організував конференцію біля Торонто для студентів Східної Канади, на якій журналіст Роман Рахманний і викладач політичних наук Іван Мигул говорили про політичне становище на Україні. А в грудні 1969 року українські студенти Університету Лейквуд у Форт Вільям (Онтаріо) організували конференцію про т. зв. «третю силу» в Канаді, тобто про інші національні групи, крім англосаксів і французів. Ця остання конференція відбулася під фірмою університету для всіх студентів, хоч українські студенти дали їй почин і практично організували її.

Таким чином, конференція у Саскатуні була одною ланкою в ланцюзі діяльності сучасних українських студентів Канади. Вони кують цей ланцюг згідно з формулою: «Як не ми, то хто? Як не тепер, то коли?»

Максим Миронюк

Copyright FYI Communications

Мандрівна виставка творів Архипенка

Як часто з великими буває, їх належно оцінюють щойно по смерті. Подібне трапилося з Олександром Архипенком. Щоправда, не можна сказати, щоб за життя він був невідомий. Ні, вузькі кола мистецтвознавців у всьому світі знали його і належно оцінювали, але творчий геній Архипенка не був відомий для широкого загалу громадянства, про нього замало згадувалося в пресі, у мистецьких хроніках і публікаціях.

Мистець помер у Нью-Йорку в 1964 році, а вже в 1967 році почалися мандрівні виставки його

творів по музеях і найбільших галеріях. Наперед в Америці, де пані Архипенко, при співпраці з американськими музеями, влаштувала в 1967—1969 роках великі виставки у десятих містах, почавши з Льюїс-Анджелес, відтак у Мінеаполісі, Кольорадо, Вашингтоні, Чикаго та в інших містах. На цих виставках були показані 67 різьб та кількадесят рисунків і літографій. Тому що виставка була мандрівна, організатори обрали лише твори, відлиті в бронзі (мабуть, боялися давати різьби з тендітних матеріалів,

що існують лише в одному при-
мірнику). З нагоди цих ви-
ставок були видані великі ілю-
стровані каталоги. Про вистав-
ки досить точно своєчасно ін-
формувала місцева американ-
ська преса, а час від часу й ук-
раїнська.

І коли влітку 1968 року На-
ціональна збірка мистецтва
Смітсонян-Інституту у Вашин-
тоні інавгурувала новий буди-
нок, на першу репрезентативну
виставку вона взяла твори Ар-
хипенка. Ця подія мала ши-
рокий розголос, а талант скульп-
тора став таким очевидним
для всіх, що управа цього му-
зею попросила пані Архипен-
ко включити виставку творів її
чоловіка до Міжнародної мис-
тецької програми Смітсонян-
Інституту.

Вирішено перевезти вистав-
ку до Європи і впродовж двох
років показувати її у більших
містах цього континенту. На
виставку вибрано 78 різьб
(з різних періодів, всі різьби
відлиті у бронзі), 6 таблиць
з 52 рисунками, 20 гравюр, зде-
більша літографії, і 100 фото-
графій різних особистих до-
кументів та фотографій мист-
ця з його великого архіву. Як
зазначає в каталозі пані Ар-
хипенко, — мистець зібрав за
своє життя понад 20 000 ли-
стів, нотаток, рукописів, ка-
талогів, книжок, витинок з
преси, карикатур та особистих
фотографій і фотографій йо-
го різьб та образів. Не зва-
жаючи на труднощі еміграцій-
ного життя та часті зміни
мешкання, Архипенко зумів
зберегти цю документацію, бо
сам мав нахил до колекціонер-
ства. Мистець збирав усю до-
кументацію не для особистої
реклами чи для самозадоволен-
ня, а як джерельний матеріал
до історії мистецтва. Між цими
фотографіями треба згадати
український паспорт, виданий
дипломатичною місією УНР у

Швейцарії. На цей паспорт
Архипенко, як український гро-
мадянин, виїхав з Європи до
Америку в 1923 році. Тепер,
для збереження цієї багатющої
документації, дружина змікро-
фільмувала весь архів і пере-
дала три копії до бібліотек у
Детройті, Нью-Йорку і Вашин-
тоні до диспозиції мистецтво-
знавців.

В Європі виставка прибула
спочатку до Франції, країни, в
якій Архипенко почав свою мис-
тецьку кар'єру. У березні-квіт-
ні 1969 року виставка містила-
ся у музеї Родена в Парижі.
Відкриття виставки відбулося
урочисто в присутності фран-
цузького міністра культури,
американського амбасадора і
визначних особистостей з мис-
тецького світу. (А дев'ять років
тому Архипенко, бувши у Па-
рижі, не міг дістати відповідної
галерії...). Про виставку за-
говорила паризька телевізія, ра-
діо, докладно про неї писала
французька преса. Виставку
відвідало багато людей. Фран-
цузам приємно було підкресли-
ти, що один з найцікавіших пе-
ріодів творчості скульптора
був якраз паризький (1908—19),
коли Архипенко приятелював з
відомими французькими май-
страми: Ф. Леже, Ля Френе,
Руссо та з мистецьким крити-
ком і поетом Аполлінером, ве-
ликим прихильником нашого
земляка і взагалі модерністів. З
нагоди паризької виставки ви-
дано розкішний ілюстрований
каталог з багатою документа-
цією про мистця, його вислов-
люваннями про мистецтво і з
досить точною біографією. Ка-
талог опрацював Дональд Кар-
шан.

Після Парижу виставка ман-
друвала до жовтня 1969 року по
інших французьких містах, а
22 жовтня її перевезли до Брюс-
село. У Бельгії патронат над
виставкою перебравли амери-
канський амбасадор та обидва

бельгійські міністри культури, в самій організації виставки брало участь міністерство культури. У Бельгії так само видано гарно ілюстрований каталог, хоч скромніший від паризького, двома мовами — французькою і флямандською. Бельгійська критика підкреслювала великий вплив, що його мала творчість нашого скульптора на цілий ряд мистців першої половини 20 віку, від Цадкіна починаючи.

З Бельгії виставка переїхала до Західньої Німеччини (тепер у Дюссельдорфі). До кінця 1971 року виставка відвідає багато західньо-європейських міст, і сотні тисяч глядачів будуть мати змогу оглянути, може, вперше хоч частину творчости великого українського скульпто-

ра, а десятки тисяч добре виданих каталогів різними мовами популяризуватимуть ім'я Архипенка.

Мало який мистець має таку честь, щоб його виставки об'їздили роками цілі континенти, а з наших мистців — це перший.

Була спроба, через одну лондонську галерію, перевезти виставку до Києва, місця народження мистця, але уряд «суверенної України» не міг на це погодитися. На Україні про Архипенка офіційно мовчать, що правда, був плян видати в 1969 році монографію про нього, написану Коротичем, але ця книжка не появилася, а в нових каталогах на 1970 рік її вже й не згадують...

В. Попович

У видавництві СУЧАСНІСТЬ появилася збірка творів

Альбера Камю

СПРАВЕДЛИВІ

в перекладі Оксани Соловей

Збірка містить, крім п'єси цієї ж назви, три есеї і одне оповідання.

Ціна книжки 2.— дол. або відповідна сума в перерахунку на інші валюти.

Замовлення просимо слати на адресу нашого видавництва або на адреси наших представників.

Зміст:

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Микола Ворбйов*. Ліричні мініатюри.
- 8 *Михайло Нечитайло-Андрієнко*. У п'ятьмі часу.
- 22 *Роман Рахманний*. Поезія міжвоєнного покоління.
- 38 *Лариса М. Л. Залеська-Онишкевич*. Літературна творчість Людмили Коваленко.
- 50 *Богдан Бойчук*. Навіщо про те згадує?
- 55 *Любослав Гуцалюк*. Тарас Шевченко Юрія Соловія.
- 58 *Василь Витвицький*. Опера «Анна Ярославна» Антона Рудницького.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 62 *Іван Дзюба*. Шевченко і Хомяков.
- 79 Заява Івана Дзюби.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 81 *Ростислав Л. Хомяк*. Київські дипломати в Нью-Йорку.
- 88 *Олександр Кульчицький*. У подоланні межової ситуації.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 95 *Всеволод Голубничий*. Дещо про нації та їх «злиття».

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 107 *Роман Рахманний*. За діалог між українцями.
- 113 *Олекса Горбач*. Сумнівні випадки вживання апострофа в чужомовних неапелативах.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 117 Пряхівщина назустріч новоріччю (*Дарія Ребет*) — Як інформувати чужинців? (*В. П. Стахів*).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 121 Про «друзів і недругів» (-ів) — «Як не ми, то хто? Як не тепер, то коли»? (*Максим Миронюк*) — Мандрівна виставка творів Архипенка (*В. Попович*).

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Bachtelstr. 23
8400 Winterthur

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1970 рік

	одно число:	річно:
Австралія	0.80	8.40 дол.
Австрія	24.—	240.— шил.
Англія	0:7:0	3:12:0 фун.
Аргентина	100.—	1000.— пез.
Бельгія	50.—	500.— бфр.
Бразилія	1.50	15.— н. круз.
Венесуеля	1.20	12.— ам. дол.
Голляндія	3.50	36.— гул.
Канада	1.30	13.— кан. дол.
Німеччина	3.50	36.— нм
США	1.20	12.— ам. дол.
Франція	5.—	50.— ффр.
Швейцарія	4.—	40.— шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 7,5 дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Вийшли з друку два томи

АНТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ НА ЗАХОДІ
КООРДИНАТИ

Упорядкували: Богдан Бойчук та Богдан Т. Рубчак

Вступна стаття Івана Фізера.

Том I має 404 стор., том II — 488 стор. Ціна кожного тому: в картоновій оправі — 4.90 амер. дол. або відповідно в іншій валюті; в полотняній оправі 5.90 амер. дол.

Книгарням та кольпортерам даємо 35% опусту.

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва або його представників в окремих країнах.

Появилася мистецька монографія

МИХАЙЛО АНДРІЄНКО

Текст Володимира Поповича

Книжка надрукована на першорядному папері і має 96 сторінок, у тому числі 31 односторінкова репродукція образотворчих праць мистця.

Формат: 19,2 × 23,9 см.

З огляду на невеликий тираж монографії просимо поспішати з замовленнями.

Замовляти або безпосередньо у вид-ві «Сучасність», або в наших представників.

Ціна: в картоновій оправі — 3,50 ам. дол.,
у полотняній — 4,60 ам. дол. або
рівновартість цієї суми в даній країні.

Книгарням даємо 35% опусту.